

Держава та регіони

Серія:
Гуманітарні науки
2018 р., № 4 (55)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради:

О. В. Покатаєва,

доктор економічних наук,
доктор юридичних наук, професор

Головний редактор:

Н. М. Торкут, доктор філологічних наук, професор

Редакційна колегія:

З. В. Партико, доктор філологічних наук, професор
(заступник головного редактора)

Ю. А. Зацний, доктор філологічних наук, професор

Н. Г. Озерова, доктор філологічних наук, професор

І. Я. Павленко, доктор філологічних наук, професор

Н. М. Поплавська, доктор філологічних наук, професор

А. М. Приходько, доктор філологічних наук, професор

О. Д. Турган, доктор філологічних наук, професор

Ю. Е. Фінклер, доктор філологічних наук, професор

Н. В. Яблонівська, доктор філологічних наук, професор

О. В. Богуславський, доктор наук із соціальних
комунікацій, доцент

І. Л. Пенчук, доктор наук із соціальних комунікацій, доцент

Л. Г. Пономаренко, доктор наук із соціальних
комунікацій, доцент

О. Г. Фоменко, доктор філологічних наук, доцент

Л. М. Латун, кандидат педагогічних наук, професор

К. В. Скакун, кандидат філологічних наук

Іноземні члени редакційної колегії:

Мурата Синьїті (Японія)

М. Г. Соколянський (Німеччина)

Відповідальний редактор: **С. В. Белькова**

Редактор: **І. Ю. Антоненко**

Технічний редактор: **А. О. Яблонська**

Дизайнер обкладинки: **Я. В. Зоська**

Журнал включено до переліку фахових видань
з філологічних наук (літературознавство)
згідно з постановою президії ВАК України
від 14.04.2010 р. № 1-05/3;
наказом Міністерства освіти і науки України
від 22.12.2016 р. № 1604

Засновник:

Класичний приватний університет

Свідоцтво Державного комітету інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України
про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 14177-3148 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет

Свідоцтво Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
26 грудня 2018 р., протокол № 4

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні обов'язкове посилання на журнал:
Держава та регіони. Серія: ГУМАНІТАРНІ НАУКИ
обов'язкове.

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б.
Телефони/факс: (0612) 220-58-42, (0612) 63-99-73.

Здано до набору 21.12.2018.

Підписано до друку 28.12.2018.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.

Замовлення № 35-18Ж.

Виготовлено на поліграфічній базі
Класичного приватного університету

ISSN 1813-341X

© Класичний приватний університет, 2018

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Б. В. Корнелюк

ТЕОРІЯ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО: СПЕЦИФІКА ДІАЛОГУ ТА ЙОГО АНАЛІТИЧНА ПРОДУКТИВНІСТЬ.....	4
--	---

Л. В. Мороз

РОЛЬОВА ЛІРИКА В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТНИХ ФОРМ ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ.....	14
--	----

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ ТА СУЧАСНИЙ МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЦЕС

О. М. Свириденко

«ЖИЗНЬ НАША – ТРАКТИР И ВРЕМЕННАЯ СТАНЦИЯ»: ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА В ЕПІСТОЛЯРНМУ ДОРОБКУ УКРАЇНСЬКИХ РОМАНТИКІВ.....	19
---	----

ПОЕТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

М. М. Васильчук

ХУДОЖНЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГУЦУЛЬЩИНИ В НОВЕЛІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ «БИТВА» (1895).....	25
---	----

О. В. Писаревська

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ СЕМАНТИКИ БЛАКИТНОГО КОЛЬОРУ В ІДІОСТИЛІ АНАТОЛІЯ ПЕРЕРВИ.....	30
---	----

ЛІТЕРАТУРНА КОМПАРАТИВІСТИКА ТА ІНТЕРМЕДІАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ю. В. Лисанець

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ТА ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ ЯК ТЕКСТОТВІРНІ ДОМІНАНТИ ЛІТЕРАТУРНО-МЕДИЧНОГО ДИСКУРСУ РІЧАРДА ЗЕЛЬЦЕРА.....	34
--	----

ФОЛЬКЛОРИСТИКА, ТЕКСТОЛОГІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

С. В. Кандюк-Лебідь

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ІЛЛІ КВІТКИ НА ТЛІ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОГО КОНТЕКСТУ ДОБИ.....	38
--	----

Ю. О. Малихіна

СЕМАНТИКА ВОГНЮ В УКРАЇНСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРАХ.....	43
---	----

ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

О. А. Боговик

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ НЕМОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ МОДАЛЬНИХ ПРЕДИКАТИВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ).....	50
--	----

V. A. Bondarenko, L. I. Kuzo

MODERN APPROACHES TO TEACHING PROFESSIONAL COMMUNICATION TO LAW ENFORCEMENT STUDENTS.....	54
--	----

Т. М. Головач

СУЧАСНІ АНГЛОМОВНІ МЕДІАТЕКСТИ: ЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ТА ТИПОЛОГІЯ.....	59
---	----

<i>Г. П. Городиловська</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЕПІСТОЛЯРНОГО СТИЛЮ В ІСТОРИЧНИХ ТВОРАХ РОМАНА ІВАНИЧУКА.....	64
<i>І. В. Ланова</i> ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕННСВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО НАПРЯМУ У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	70
<i>А. О. Лисовская</i> МОЛИТВА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ КИНОДИСКУРСЕ: ИНТОНАЦИОННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ОСОБЕННОСТИ РЕЦЕПЦИИ.....	74
<i>Г. В. Марусіч</i> ТЕМПОРАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ МОВЛЕННСВОГО АКТУ КОМАНДИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО СУДНОПЛАВНОГО ДИСКУРСУ).....	79
<i>Н. О. Opryshko</i> THE PRINCIPLES OF CREATING A TEXTBOOK FOR INTENSIVE TRAINING ON UKRAINIAN AS THE SECOND LANGUAGE (THE INITIAL STAGE OF LEARNING).....	85
<i>В. В. Роман</i> КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	91
<i>О. Ю. Сайфутдінова, А. В. Степанов</i> КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РИТОРИЧНОГО ЗАПИТАННЯ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ.....	96
<i>К. В. Степаненко</i> СЕМІОТИЧНА ПРИРОДА ТЕКСТУ І ТИПИ ЗНАКІВ У ЧАРІВНИХ КАЗКАХ.....	101
<i>А. В. Сухова</i> МОВЛЕННСВА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАГМАТИЧНИХ ФУНКЦІЙ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ НОВЕЛИ ХІХ–ХХ СТ.).....	107
<i>Н. В. Цинтар</i> СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ НЕПРЯМОЇ СТИЛІСТИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ ДЛЯ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОТИВНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	113
<i>С. Я. Шульга</i> СПЕЦИФІКА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІЯХ.....	118

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82.0:159.943.2:165.12]-047.37

Б. В. Корнелюк

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії

ТЕОРІЯ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО: СПЕЦИФІКА ДІАЛОГУ ТА ЙОГО АНАЛІТИЧНА ПРОДУКТИВНІСТЬ

У рамках інтенціонального підходу можна виділити інтенціональності автора, персонажів, реципієнтів-читачів та проактивних реципієнтів. Результатом авторської інтенціональності постає внутрішній світ твору, в якому містяться герменевтичні (сенси, вкладені автором) та рецептивно-феноменологічні (сислові лакуни, що інспірують читацьку креативність) інтенції, які активуються реципієнтом у процесі конструювання художнього світу рецепції.

Існує специфічний тип реципієнтів, яких у роботі запропоновано називати проактивними. На основі художнього тексту вони створюють похідний креативний продукт на кшталт театральної постановки чи екранізації. Фінальним продуктом творчих зусиль проактивних реципієнтів є похідна креативна проекція, яка своєю чергою стає текстом-осовою для наступних рецепцій.

Ключові слова: інтенціональність, автор, читач, проактивний реципієнт, інтенції, художній світ.

Постановка проблеми. Класичні літературні твори наділені невичерпною здатністю викликати емоційно-інтелектуальний резонанс у культурній свідомості наступних епох. Думається, що ці художні тексти можна віднести до того типу художньої творчості, який К.Г. Юнг називав «провіденційним» [21, с. 93]. Людські переживання в таких творах наділені «демонічно-гротесковими» якостями, вони наче «постають із позачасових глибин», тобто мають універсальний і всезагальний характер [21, с. 95]. Автори провіденційних творів демонструють «вражаюче проникнення в безодню, що лежить по той бік людського». І саме завдяки такій трансценденції за грань психологічно зрозумілого, апеляції до певного «прапереживання», яке може бути «світлим, або ж темним», людські характери у класичних творах наділені позачасовою актуальністю та в усі віки функціонують як пояснювальні моделі людської екзистенції [21, с. 95–96].

Провіденційний характер класики пояснює також її здатність пробуджувати потребу чита-

ча в інтерпретаціях та аналізі. Думається, що класичні твори наділені рецептивним суперпотенціалом, тобто мають надивовижу потужну смислотворчу здатність, яка може по-різному актуалізуватися в різних контекстах та свідомостях. При цьому всі найрізноманітніші інтерпретації залишаються у спільному «полі тяжіння», на своєрідних «сислових орбітах» першотексту, який виступає джерелом продукування нових смислів.

Літературознавчий дискурс початку ХХІ століття демонструє підвищений інтерес до вивчення інтермедіальних проекцій провіденційно-універсальних творів та інспірованого ними міжсеміотичного діалогу, а також до поетологічного текстового аналізу, націленого на розкодування тих імпліцитних смислів, які мають універсальний характер і, водночас, здатні відповідати на екзистенційні запити індивіда в конкретних гостродраматичних ситуаціях. Це своєю чергою ставить на часі розробку комплексного методологічного підходу, який,

поєднуючи досвід феноменології, герменевтики та рецептивної естетики, уможлиблює розкриття антропокреативного потенціалу класики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У сучасній вітчизняній гуманітаристиці об'єктами вивчення все частіше стають специфічні типи інтенціональності, зокрема, «націософської» [13] та «національно-ексзистенціальної» [14]. Український літературознавець В. Маринчак, який досліджує ціннісну семантику художнього тексту, вводить в науковий обіг поняття «ціннісної (аксіологічної)» та «релігійної інтенціональності» [11]. Узагальнюючи, можна констатувати, що у XX–XXI століттях термін «інтенціональність» набув досить широкого вжитку в категоріальних сітках як філософського, так і літературознавчого наукових дискурсів.

Втім, термінологічний апарат вітчизняних інтенціональних студій не є гетерогенним. Так, в українській філософії та літературознавстві використовується термін «інтенційність», який подається у дослідженнях як переклад гуссерлівського поняття «Intentionalität». Саме поняттям «інтенційність» оперує вітчизняний філософ В. Кебуладзе, автор численних наукових праць статей з проблем феноменології [8]. Цей термін вживають також і українські дослідники А. Богачов [1], М. Зубрицька [5] та В. Лях [10].

Мета статті полягає у висвітленні специфіки та перспективи застосування теорії інтенціональності для дослідження художнього світу класичних текстів, зокрема творів драматичного роду літератури.

Виклад основного матеріалу. Поняття інтенціональність (від лат. intention – намір, прагнення) – центральний термін феноменологічної філософії, засновником якої вважається Е. Гуссерль. Втім, слід зауважити, що сам термін «інтенціональність» має довгу історію. Вже в античні часи інтенціональність розумілася як категорія філософії: римський мислитель-стоїк Сенека називав так один із способів руху душі (motus animi) [12, с. 89]. Це поняття використовувалося також в арабському аристотелізмі та середньовічній схоластиці: зокрема, Тома Аквінський вважав інтенціональність «одним із засобів інтелектуального пізнання, актуалізації потенцій інтелекту за допомогою осягнення об'єкту свідомості» [12, с. 89]. Саме Аквінат першим звернув увагу на уможлядний образ чи ідею, що постає як репрезентація предметності (абстрактної і конкретної), на яку спрямовано свідомість і яку можна назвати інтенціональною предметністю.

Вживали цей термін і філософи-номіналісти, зокрема Вільгельм Оккам, який пов'язував інтенціональність інтелекту з «уможлядною формою» (ідеєю), що відображає у свідомості осягнутий об'єкт [3, с. 69]. Цілком природно, що в добу Просвітництва, з характерним для неї раціоцентризмом та потягом до об'єктивного, термін «інтенціональність», що пов'язаний із суб'єктивною проекцією об'єктів у свідомості, виявився на маргінесі філософських рефлексій.

У XIX столітті поняття інтенціональність знову було введено у науковий термінообіг німецьким мислителем Ф. Brentano. У своїй роботі «Психологія з емпіричної точки зору» він стверджував: «Будь-який психічний феномен характеризується за допомогою того, що середньовічні схоласти називали інтенціональним (або ж ментальним) внутрішнім існуванням предмета, і що ми, хоч і в дещо двозначних виразах, назвали б ставленням до змісту, спрямованістю на об'єкт (під яким тут не повинна розумітися реальність), іманентною предметністю» [2, с. 33]. Brentano розмежував реальні та ментальні (або ж інтенціональні) предмети, при цьому сфера існування останніх – це людська свідомість.

Е. Гуссерль запозичив термін інтенціональність у Ф. Brentano та зробив його ключовим поняттям феноменологічної філософії. Він вважав інтенціональність «всезагальною основою властивістю свідомості – бути свідомістю про щось» [4, с. 96]. Гуссерль завжди акцентував процесуальний, динамічний характер інтенціональності, використовуючи поняття «інтенціональна робота», «інтенціональний синтез», «інтенціональність, що конструює» [4, с. 110, с. 122, с. 178]. Саме як результат цієї діяльності у свідомості виникають смислові феномени, тобто суб'єктивні форми, в яких світ репрезентується у свідомості людини. Тож індивід завжди має справу із феноменами власної свідомості, а не з предметами реального світу. З цього також випливає, що спрямовуючи власну свідомість на певний предмет, людина завжди наповнює його ментальну проекцію своїм індивідуальним змістом, а отже, джерелом смислів завжди є людська свідомість.

Ідеї феноменологічної філософії суттєво вплинули на розвиток літературознавства. Як стверджує О. Туришева, «в основі універсальної феноменологічної теорії літератури лежить уявлення, полемічне по відношенню до догайдеггерівської герменевтики: твір не є самотійним, замкнутим у собі і об'єктивно даним естетичним об'єктом

<...> твір є феноменом свідомості, продуктом і результатом її діяльності» [19, с. 88]. Феноменологія, до розвитку якої у XX–XXI століттях долучилися екзистенціалісти Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Мерло-Понті, засновник структурної феноменології Р. Інгарден, представники констанцької школи рецептивної естетики В. Ізер та Г.-Р. Яусс, основоположник феноменологічної герменевтики П. Рікер, літературні критики з університету Баффало Н. Голланд, Г. Ліхтенстайн та М. Шварц, сформуvala наукову парадигму літературознавства, в рамках якої виник цілий ряд течій.

Термін «інтенціональність» досить активно застосовується в різних феноменологічних течіях літературознавства. При цьому виділяється авторська інтенціональність, яка забезпечує креативний акт творення артефакту красного письменства, та читацька інтенціональність, яка визначає цілісність та характер рецепції художнього тексту, написаного автором.

Слід зауважити, що в рамках феноменологічного підходу існують групи течій, що фокусуються на різних типах інтенціональності. Так, приміром, метод екзистенціального психоаналізу Ж.-П. Сартра та дослідження Женевської школи «критиків свідомості» (М. Реймон, А. Беген, Г. Башляр, Ж. Пуле, Ж. Старобінський, Дж.Г. Міллер та інші) ставили за мету реконструкцію авторської свідомості на основі тексту, який вони вважали «зашифрованим досвідом автора» (термін Ж. Старобінського) [18, с. 114]. Представники американської рецептивної школи (лідер С. Фіш) та школи критиків із університету Баффало (Н. Голланд, Г. Ліхтенстайн та М. Шварц) фокусувалися виключно на читацькій інтенціональності, оскільки, як і Гуссерль, вважали, що мистецький твір не існує об'єктивно, а народжується лише внаслідок рецепції. Своєрідне поєднання цих двох підходів відбулося у феноменологічному аналізі Р. Інгардена та роботах німецької рецептивно-естетичної школи (інша назва Констанцьська школа), які, визнаючи об'єктивне існування тексту, вважали його продуктом авторської інтенціональності. При цьому текст перетворюється на твір (тобто наповнюється новими суб'єктивними смислами) лише внаслідок його сприйняття реципієнтом.

Поняття «інтенціональність» та «інтенційність» використовуються як синонімічні, тож на часі постає їх належна концептуалізація та теоретичне осмислення в парадигмі літературознавчих студій. Задля цього слід детальніше проаналізувати різні типи інтенціональності

та визначити характер кореляції цього терміну із поняттям «інтенційність».

Звернемося до поняття авторської інтенціональності. Авторська інтенціональність – це динамічний процес творення художнього тексту, який здійснюється автором. Написання будь-якого художнього тексту є, фактично, реалізацією авторської інтенціональності. Необхідно зауважити, що авторська інтенціональність ніколи не буває статичною, вона не є результатом діяльності, це завжди власне діяльність, творча активність авторської свідомості, тож синонімом поняття інтенціональність можна вважати словосполучення «інтенціональний синтез», «інтенціональне конструювання». Саме в ланцюзі актів інтенціонального синтезу автор створює внутрішній світ тексту, наповнюючи його феноменами власної свідомості. Феномено-логічність художнього твору впливає із неможливості повного та об'єктивного зображення у тексті предметів (у широкому значенні) реального світу. Будь-який предмет піддається «неантизації» (від франц. *le nient* – ніщо, термін Ж.-П. Сартра, використаний у роботі «Буття та ніщо. Досвід феноменологічної онтології»), тобто втрачає свої матеріальні характеристики та постає у тексті твору виключно як «ірреальний квазі-об'єкт» (термін Ж.-П. Сартра з тієї ж роботи), як феномен авторської свідомості [15, с. 12].

Автор свідомо здійснює відбір тих чи інших предметів реального світу, які, переломлюючись внаслідок сприйняття авторською свідомістю, стають феноменами і об'єктивно закріплюються у знаковій формі тексту. Авторський відбір предметностей (у широкому значенні терміну «предмет», що включає крім власне об'єктів, їх ознак та станів «певні діяння, події, концепти, уявлення та інші смислові феномени») правомірно назвати світотворчим інтенціональним синтезом [11, с. 52]. Перетворюючи предмети реального світу на феномени свідомості, автор наповнює їх своїм унікальним змістом, обирає кут зору, під яким цей феномен буде показано у тексті. Автор також експлікує або ж (що частіше) імплікує своє ставлення до цього феномену. Тож у такому інтенціональному акті предметність наповнюється смислами, які «відображають точку зору суб'єкта, його аналітичну та абстрагуючу діяльність, його думки та припущення, виокремлення ним елементів, ознак, предикатів, його висновки про зв'язки і відношення елементів, ознак, його емоційні реакції і оцінки» [11, с. 52]. Усі ці операції

авторської свідомості можна узагальнити терміном «смыслотворчий інтенціональний синтез». Слід зауважити, що у реальному креативному акті, в ході розгортання реальної авторської інтенціональності, світотворчий та смыслотворчий інтенціональні синтези незрідка відбуваються одночасно.

Художній текст, створений внаслідок авторського інтенціонального синтезу, іманентно наділений подвійним інтенційним горизонтом (термін «інтенційність» використовується тут з метою підкреслення зв'язку саме з інтенціями). Перший рівень іманентної текстуальної інтенційності формується авторськими смислами, які об'єктивно присутні у тексті. Цей рівень правомірно назвати рівнем герменевтичних інтенцій. При цьому поняття «герменевтичні інтенції» не фокусується на загальній концепції чи задумі майбутнього тексту, а зближується з терміном «інтенції тексту», вжитим У. Еко у його праці «Інтерпретація та історія» [22, с. 25]. Італійський вчений вважає, що текст уже містить у собі модель сприйняття, яка задає вектори читацької рецепції та «обмежує вільну гру інтенцій читача – *intentio lectoris*» [20, с. 157]. «Інтенції тексту» виступають також певним захисним механізмом, що унеможливорює «гіперінтерпретацію» (тобто довільну інтерпретацію, яка спотворює авторські інтенції). Німецький літературознавець, представник констанцської школи рецептивної естетики Г.-Р. Яусс, веде мову про «стратегію тексту», маючи на увазі модель смислової реалізації, що міститься в самому тексті й визначає «програму» рецепції цього тексту. Про наявність «оригінального ядра», тобто твердого смислового центру тексту, що обмежує безкінечну множинність його інтерпретацій, пише і представник школи «нової герменевтики» Е.Д. Хірш. У своїй праці «Цілі герменевтики» він, зокрема, зазначає: «Текст не може бути інтерпретований у відриві від тієї перспективи, що була задана автором» [9, с. 253].

Думається, що агентами цієї наперед заданої перспективи інтерпретації якраз і виступають авторські герменевтичні інтенції, тобто те, що об'єктивно хотів сказати (власне інтенції) і сказав (зреалізовані інтенції) автор. Таким чином, герменевтичні інтенції – це сукупність об'єктивних та визначуваних смислів, закладених у текст автором, що спрямовують потік читацької інтерпретації. Атрибутив «герменевтичний» (на противагу атрибуту «феноменологічний») підкреслює можливість і необхідність визначен-

ня, досягнення та пізнання цих смислів-інтенцій, які об'єктивно закладені в текст автором. Аналіз герменевтичних інтенцій передбачає пошук об'єктивних смислів тексту, а не їхнє нарощення, яке відбувається в процесі сприйняття.

Другий рівень текстуальної інтенційності формується так званою рецептивно-феноменологічною інтенційністю. Об'єктивні смисли (герменевтичні інтенції) тексту є все ж таки феноменологічними, а отже неповними, оскільки не дають вичерпного уявлення про предмет чи подію. На думку польського літературознавця-феноменолога Р. Інгардена, така неповнота визначається насамперед тим, що існує «суттєва диспропорція між мовними засобами зображення і тим, що має бути зображене у творі» [7, с. 46]. Тож у розпорядженні автора є лише обмежена кількість виражальних засобів: це одиниці мови, послуговуючись якими неможливо відтворити всю специфіку зображуваного предмета або явища. Крім того, можна стверджувати що, предмет чи подія наділені «нескінченною кількістю неповторних індивідуальних рис, уся сукупність яких нездійсненна у зображенні» [7, с. 46]. Тут правомірно згадати тезу Р. Інгардена про «схематичність» смислів тексту, наявність у ньому «неповної визначеності» [7, с. 51]. Саме схематичність підживлює читацьку активність, стимулюючи уяву, домислювання, співтворчість реципієнта. Інгарден розумів процес читання як «конкретизацію», тобто доповнення, «населення» тексту суб'єктивними читацькими смислами, усунення місць з недостатньою смисловою визначеністю [7, с. 73]. Отже, можна говорити про наявність у тексті іманентної інтенції до сприйняття, що ініціює інтенціональність читацької свідомості.

Термін «схематичність тексту», запроваджений Р. Інгарденом, близький до поняття «комунікативна невизначеність», введеного у науковий обіг представниками німецької рецептивно-естетичної школи. Так, В. Ізер у статті «Процес читання: феноменологічний підхід» стверджує: «...ми можемо уявити собі тільки ті речі, котрих в ньому (тексті) немає; написаний текст дає нам інформацію, а ненаписаний – працю уяви; вона була б неможлива без елементів невизначеності, без пробілів у тексті» [6, с. 212]. Думається, що функція комунікативної невизначеності полягає у стимулюванні творчого прочитання тексту: реципієнт немовби заохочується зробити те, що написано письменником, феноменом власної свідомості. Саме тому такий тип іма-

нент-них текстових інтенцій правомірно називати рецептивно-феноменологічним.

Отже, можна стверджувати, що будь-який художній текст має подвійний інтенційний горизонт. Завдяки герменевтичній інтенційності реалізуються об'єктивні смисли, закладені у текст автором. Саме в площині герменевтичної інтенційності лежить, як думається, ключ до розгадки позачасової популярності й актуальності деяких текстів (передусім тих, які почасти називають класичними). Авторські смисли таких текстів є настільки універсальними, що з легкістю впізнаються та розкодовуються різними реципієнтами у різні епохи, не втрачаючи з роками свого антропологічного потенціалу, тобто здатності пояснювати ключові закономірності людського характеру, політичного чи культурного життя тощо. Завдяки рецептивно-феноменологічній інтенційності реалізується також і рецептивний потенціал художнього тексту: що більшою буде питома вага в тексті комунікативної невизначеності, то сильнішим буде стимул читача стати співавтором тексту, перетворити його на твір. Про перетворення тексту, написаного автором, на твір, створений читачем, говорив свого часу В. Ізер: «Твір – це щось більше, ніж написаний текст, тому що текст отримує життя тільки в процесі читання, а читання залежить від індивідуальності читача» [6, с. 202]. Слід зауважити, що на відміну від інтенціональності, яка є динамічним процесом, два рівні інтенційності тексту є фіксованими іманентними для тексту феноменами. Герменевтичні інтенції об'єктивно присутні у тексті незалежно від реципієнта та ситуації рецепції (її часу, характеру). Так само об'єктивним є і феномен комунікативної невизначеності, що актуалізує рецептивно-феноменологічні інтенції.

Як уже зазначалося, у сучасному українському літературознавстві терміни «інтенціональність» та «інтенційність» незрідка вживаються як синонімічні та взаємозамінні. М. Зубрицька, приміром, наголошуючи на динамічному процесуальному характері інтенційності, пише: «Інтенційність тексту може здійснюватися тільки в **процесі** читання. Носієм текстової інтенційності є голос оповідача, чи наративний голос, а **реалізація** інтенційності відбувається лише в інтерсуб'єктивній площині через **розгортання** від голосу оповідача до відгуку читача» [5, с. 78]. Із контексту цитати стає зрозуміло, що дослідниця веде мову не про інтенційність, а про авторську і читачську інтенціональність, які є динамічними процесами, що безпосередньо пов'язані

саме зі свідомістю (інтенціональність – іманентна здатність свідомості бути свідомістю про щось), а не з інтенціями. Думається, що розмежування понять «інтенціональність» та «інтенційність» дозволить сфокусуватися на ґрунтовних відмінностях між ними, що лежать в площині динаміка/статика. На думку В. Маринчака, «інтенціональність, безумовно, пов'язана з інтенціями, однак це лише один із її аспектів в її феноменологічному розумінні» [11, с. 10]. До того ж англomовний термін «intentionality», як і німецькомовний «intentionalität» фонетично співзвучні українському поняттю «інтенціональність».

Окремо постає питання про методологію та межі дослідження авторської інтенціональності. Авторська інтенціональність як сукупність інтенціональних актів – це унікальне одноразове явище, що не піддається повторенню. Саме тому неможливо вести мову про реконструкцію чи відтворення авторської інтенціональності, бо це означало б повторення власне творчо-креативного акту написання тексту. Втім, пишучи твір, автор залишається інтегрованим у певне культурно-історичне середовище та персональний контекст. Отже, творець художнього тексту має власну апперцепцію, що включає два компоненти – особистий досвід та інтеріоризований досвід культури. Обидва ці компоненти авторської апперцепції, безумовно, впливають на специфіку розгортання його інтенціональності, визначаючи її характер.

Апеляція до особистісного компоненту авторської апперцепції, втіленої у тексті, передбачає використання біографічного методу Ш.О. Сент-Бева, який вважав, що особистість автора у творі «розкривається вся цілком» [16, с. 46]. Однак, навіть якщо нам дуже мало відомо про особисте життя автора, ми майже завжди знаємо, за яких часів він жив. Таким чином, одним із етапів процедури аналізу авторської інтенціональності є визначення впливу на творчий процес соціокультурного середовища (напряму взаємодії тут такий: соціокультурне середовище → текст). При цьому автор може як погоджуватися з ідеологічними, культурними, світоглядно-естетичними конвенціями власного соціокультурного середовища, так і вступати з ними у полеміку. За наявності такої полемічної взаємодії авторської свідомості з найрізноманітнішими синхронними їй контекстами художній текст перетворюється на потужну репліку у соціокультурній комунікації і сам стає фактором впливу на масову свідомість (тут маємо напрям взаємодії: текст → соціокультурне середовище).

Ще один специфічний тип інтенціональності – інтенціональність персонажа. Герої творів красного письменства вступають в активну взаємодію з предметним наповненням внутрішнього світу тексту, з іншими персонажами та з власним феноменологічним автопортретом, тобто уявленням про взірцеву модель своєї ідентичності. Можливість таких взаємодій дає підстави говорити про те, що літературні персонажі наділені свідомістю. Звичайно, це феноменологічна, «ірреальна» свідомість, яка є продуктом авторського інтенціонального синтезу (тобто усвідомленого відбору літератором певних рис характеру персонажів, визначення та обмеження векторів їх взаємодій тощо). Однак ця свідомість, попри свій феноменологічний характер, забезпечує певну цілісність поведінки та суджень героїв у художньому творі.

Отже, правомірно вести мову про інтенціональність як іманентну рису свідомості персонажів. Взаємодіючи в рамках внутрішнього світу тексту з предметностями, іншими героями та своїм феноменологічним автопортретом, вони перетворюють усе це на феномени своєї свідомості, наповнюючи їх власними персонально-суб'єктивними смислами.

Прочитавши текст, реципієнт може до певної міри реконструювати домінанти, базові моменти характеру персонажа. Це, приміром, дозволяє зробити припущення про те, як поведився би герой за обставин, не зазначених у тексті (на цілісності свідомості персонажа й можливості передбачити його поведінку ґрунтується, приміром, феномен фан-фікшену). Реконструкція характеру літературного героя уможливорює також визначення його неекспліцитних оцінних суджень щодо предметності внутрішнього світу тексту й інших дійових осіб, а також стосовно самого себе. Думається, що в основі такої цілісності поведінки персонажа та можливості подібних передбачень лежить його інтенційність, тобто зафіксованість глибинних інтенцій, які визначають, мотивують його прагнення і вчинки.

Саме інтенційність, тобто зафіксованість інтенцій персонажа у тексті, дозволяє передбачати ту модальну рамку, в просторі якої буде здійснюватися інтенціональне конструювання будь-якого феномену свідомості, а отже, і ставлення героя твору до такого феномену. Таким чином, інтенційність персонажа визначає його динамічну інтенціональність. Текстова зафіксованість надає певної об'єктивності цій інтенційності (висновки про яку можна робити, проана-

лізувавши інтенціональні акти, які відбуваються у свідомості персонажа та відображені в тексті), що, в свою чергу, робить її аналіз доволі перспективним полем для розкриття додаткових або прихованих смислів художніх текстів. Крім того, розгляд літературних героїв як особистостей, що наділені унікальною свідомістю, суголосний ідеям антропологізму – однієї з найвпливовіших течій у сучасному літературознавстві.

При реконструкції інтенційності та аналізі інтенціональності персонажів художнього твору особливу увагу слід звертати на інтенціональну предметність. Інтенціональним предметом (або ж інтенціональним об'єктом) можна назвати будь-який предмет (конкретний чи абстрактний) або особу (у її повноті чи окремих рисах), на які спрямовується свідомість персонажа. Інтенціональна предметність характеризується персоналістичністю, що визначається модальною рамкою персонажа, на яку своєю чергою впливає його інтенційність – зафіксований у тексті набір інтенцій, таке собі ядро особистості. Саме тому детальний аналіз інтенціональних предметностей допомагає відкривати у тексті нові смисли.

Художній текст має комунікативну природу, тобто він створюється автором з метою подальшого сприйняття реципієнтами. Читання як акт рецепції художнього тексту відбувається у свідомості реципієнта, отже таку рецепцію можна розглядати як інтенціональне конструювання, що здійснюється читацькою свідомістю, спрямованою на текст. Правомірно також вести мову про інтенціональність реципієнта художнього тексту як динамічну взаємодію свідомості читача з текстом (а не свідомості автора), який слугує вмістилищем внутрішнього світу. Усе це дає підстави визначити читацьку інтенціональність як діяльність, що полягає у сприйнятті/розкодуванні авторських смислів тексту (його герменевтичних інтенцій) та своєрідному «добудовуванні» на їх основі власних персоналістичних суб'єктивно-зумовлених смислів (реалізація рецептивно-феноменологічної інтенції тексту).

Продуктом інтенціонального синтезу реципієнта (динамічної взаємодії свідомості читача і тексту) постає художній світ рецепції, який характеризується варіативністю й множинністю. Характер індивідуального «добудовування», домислення, співтворчості читача залежить від його інтенціонального горизонту. Інтенціональний горизонт включає ті фактори, які безпосередньо впливають на характер читацької інтенціональності та визначають її специфіку.

В інтенціональному горизонті читача пропонується виділяти два складники. Першу з них назвемо апперцептивною. Сюди входить весь особистий досвід та інтеріоризований досвід культури, що були здобуті читачем на момент рецепції тексту. Другий складник інтенціонального горизонту реципієнта можна назвати сугестивно-темпоральним. Він безпосередньо пов'язаний із тим де, коли і за яких умов (фізичних і ментальних) здійснюється рецепція. Художні світи, утворені внаслідок рецепції одного тексту одним і тим же читачем у різних локусах (приміром, вдома і в бібліотеці), у різному віці (в дитинстві чи в зрілі літа) та навіть у різному настрої можуть значно відрізнятись. У зв'язку з цим інтенціональний синтез реципієнта можна уявити як своєрідне злиття, взаємодію інтенційного горизонту тексту (сукупність герменевтичних та рецептивно-феноменологічних інтенцій) та інтенціонального горизонту читача (характер якого зумовлюється апперцептивним та сугестивно-темпоральним складниками).

Концепція злиття цих двох горизонтів суголосна концепції Г.-Р. Яусса, який, ґрунтуючись на ідеї Г.Г. Гадамера про існування «горизонту сподівання тексту» (в нашій концепції співвідноситься із «інтенційним горизонтом тексту»), стверджував, що рецепція полягає у максимальному зближенні (а, можливо, і злитті) цього горизонту з «горизонтом сподівання читача» (що в нашій концепції співвідносний із інтенціональним горизонтом реципієнта) [17, с. 197].

Окрім реципієнта-читача, є потреба також розглянути особливий тип реципієнта, який, сприймаючи художній текст, прагне шляхом інтенціонального синтезу створити на його основі власний інтелектуальний продукт (театральну постановку, фільм-екранізацію тощо). Такий реципієнт не лише сприймає, але і сам творить на основі сприйнятого, тому його пропонується називати креативним або ж проактивним реципієнтом. У контексті такої продуктивної рецепції можна, як думається, вести мову про існування специфічного інтенціонального горизонту – горизонту проактивного реципієнта, який за своєю структурою відрізняється від інтенціонального горизонту звичайного читача. Поряд з апперцептивним та сугестивно-темпоральним елементами до його структури входить ще один – телеологічний. Він визначає характер креативного продукту, що створюється на основі рецепції (наукова стаття, переклад, вірш-переспів, музичний твір на основі тексту, екрані-

зація, театральна постановка тощо). Досить часто телеологічний компонент пов'язаний із феноменом трансмутації (термін Р. Якобсона), тобто міжсеміотичного перекладу, який передбачає творення на основі тексту художнього світу засобами іншої знакової системи (музики, живопису, кінематографа тощо).

Внаслідок проактивної рецепції шляхом інтенціонального синтезу, здійснюваного креативним читачем, утворюється художній світ особливого типу. Він має генетичний зв'язок із художнім текстом-першоджерелом (зокрема, із тими герменевтичними інтенціями, що визначають напрями інтерпретації тексту), однак у його інтенціональному конструюванні провідну роль відіграє телеологічний компонент інтенціонального горизонту проактивної сприймаючої свідомості, який визначає магістральні напрями подальшої рецепції цього художнього світу.

Отже, художній світ рецепції проактивного читача не є фінальним, він іманентно містить (як і текст-першоджерело) рецептивно-феноменологічну інтенцію і має бути сприйнятий іншими реципієнтами, тобто сам стає матеріалом для подальших рецепцій. Сприйняття тексту звичайним читачем відбувається за наступною схемою: текст (внутрішній світ) → твір (художній світ). Тобто в процесі рецепції певного художнього тексту читач у своїй свідомості продукує твір (а точніше – художній світ твору). Натомість для проактивного читача така схема є дещо іншою: текст 1 (внутрішній світ) → твір (художній світ) → текст 2 (внутрішній світ). Тобто художній світ проактивної рецепції сам перетворюється на текст, який призначається для сприйняття іншими реципієнтами.

Сконструйований внаслідок проактивної рецепції художній світ твору, що покликаний служити таким собі текстом-основою (у семіотичному розумінні поняття «текст») для подальших рецепцій, у цій роботі пропонується називати похідною креативною проекцією. Прикметник «похідний» у цьому терміні вказує на його безпосередній зв'язок із художнім першотекстом (текст 1), а словосполучення «креативна проекція» акцентує вплив трикомпонентного інтенціонального горизонту проактивного реципієнта та можливість трансмутації. Похідна креативна проекція має всі риси художнього тексту – герменевтичні інтенції (внутрішній світ, трансформований у порівнянні з текстом 1, однак заснований на ньому) та рецептивно-феноменологічні інтенції (спрямованість на рецепцію), а також наділена потужним потенціалом

смыслотворення та здатністю стимулювати потік інтерпретацій.

Окремо слід зупинитися на специфіці використання інтенціонального підходу під час аналізу драми. Авторська інтенціональність драматурга детермінована особливостями драматичного роду літератури – тут письменник наперед розуміє лімітованість присутності власного «Я» у тексті, тож герменевтичні інтенції втілюються у репліках персонажів. Герменевтична інтенційність драматичного тексту реалізується в рамках інформації про вербальну поведінку персонажів, відомостей про місце та час дії, а також іноді у формі авторських ремарок, що містять вказівки на невербальні реакції дійових осіб.

Утім, навіть коли драматичний текст супроводжується розлогими ремарками й коментарями автора, в ньому все одно присутні потужні рецептивно-феноменологічні інтенції, які залучають читача до креативного пересотворення тексту. Під час читання драматичного тексту реципієнт виконує водночас і функції режисера-постановника, пропонуючи власний умоглядний варіант сценічної взаємодії та зовнішнього вигляду персонажів, і функцію акторів, асоціюючи репліки персонажів із певним настроєм, визначаючи невербальні емоційні реакції дійових осіб, розставляючи в тексті індивідуальні логічні акценти.

Текст драми, що створений в процесі авторського інтенціонального синтезу, позначений авторським ідеостилем, дослідження якого дозволяє деякою мірою реконструювати естетичне кредо автора (Шекспір, приміром, змішував елементи трагічного і комічного, тож, вочевидь, не підтримував нормативний характер драми) та виявити специфіку його світосприйняття (через визначення когнітивних особливостей вербального узусу). Коли йдеться про роботу драматурга із запозиченим або історичним сюжетом, то в такому разі можна з'ясувати також і характер авторської інтерпретації, яка може виявитися як суголосною традиційному інтерпретативному дискурсу, так і полемічно спрямованою. Порівняння сюжету-першоджерела, взятого в контексті його інтерпретативного дискурсу, з драматичною версією дозволяє певною мірою реконструювати ціннісні орієнтири драматурга, що визначають модальну рамку, яка своєю чергою безпосередньо впливає на розгортання авторської інтенціональності.

Драматичний текст розкриває також широкі перспективи реконструкції інтенційності персонажів. Дійові особи драми постійно спрямову-

ють свою свідомість на інтенціональну предметність (матеріальні предмети, абстрактні цінності, інших персонажів, власний феноменологічний автопортрет), здійснюють інтенціональне конструювання її феноменологічної проекції у свідомості та подальшу вербалізацію умоглядних образів, що генетично пов'язана із феноменологічною проекцією інтенціональної предметності. Оскільки мовна поведінка персонажів постає у драмі відображенням їх інтенціонального конструювання, то першим етапом інтерпретації таких текстів бачиться аналіз експліцитних смислів, який дозволить реконструювати специфіку фіксованої інтенційності персонажів, включно з їх аксіосферою. Наступним етапом аналізу має стати повторна інтерпретація тексту вже з урахуванням інтенційності дійових осіб з метою розкриття невербалізованих ціннісних смислів.

Ще одним шляхом реконструкції інтенційності персонажів є аналіз монологів, зокрема специфічного їх типу – солілоквиїв. У рамках солілоквиїв відбувається вербалізація процесів інтенціонального конструювання, тож реципієнт стає свідком деяких операцій свідомості персонажа, насамперед, конституювання феноменологічної проекції інтенціональної предметності.

Драматичний твір іманентно наділений установкою на творення похідної креативної проекції. Саме тому продуктивним для розуміння смислів драматичного твору бачиться аналіз продуктів інтенціональності проактивного реципієнта. Подібний ракурс дослідження, з одного боку, дозволяє визначити характер «генетично-текстуального просвічування», коли ядерні авторські смисли просвічують крізь шари смислів, нарощених проактивними реципієнтами. Думається, що в основі генетично-текстуального просвічування лежить герменевтична інтенційність тексту, тобто масив універсальних авторських смислів, які забезпечують впізнаваність твору в похідній креативній проекції. З іншого боку, аналіз похідних креативних проекцій дозволяє виявити точки смислової поліфуркації, тобто такі собі флексибільні місця в тексті, які передбачають різновекторну інтерпретацію. Подібна флексибільність визначається, як думається, рецептивно-феноменологічними інтенціями тексту.

Висновки і пропозиції. У рамках інтенціонального підходу можна виділити інтенціональності автора, персонажів, реципієнтів-читачів та проактивних реципієнтів. Авторська інтенціональність – не статичний феномен і не остаточний результат креативної діяльності, адже

авторський інтенціональний синтез реалізується/розкривається в процесі творення художнього тексту. Останній наділений інтенціями двох типів, які безпосереднім чином корелюються з творчим задумом митця. Перший тип – герменевтичні інтенції – актуалізує той об'єм інформації, який об'єктивно присутній у тексті й потребує читачького декодування. Саме завдяки цим інтенціям реалізується своєрідна смислова реконструкція – літератор формує внутрішній світ твору і закріплює його у знаковій формі тексту, читач же, сприймаючи написане автором, відтворює у своїй свідомості каркас внутрішнього світу твору. Націлені на осягнення об'єктивно наявного у тексті компендіуму смислів, герменевтичні інтенції формують своєрідні рамки рецепції, та унеможливаючи гіперінтерпретацію твору, визначають магістральні напрямки його сприйняття.

Другий тип текстових інтенцій пропонується називати рецептивно-феноменологічним. Він реалізується в тих текстуальних пасажах, які характеризуються схематичністю і комунікативною невизначеністю, а тому потребують творчого домислення і смислового розвитку з боку реципієнта. Рецептивно-феноменологічні інтенції визначають креативний потенціал певного художнього тексту, оскільки саме вони стимулюють той тип прочитання, що долучає читача до співтворчості з митцем в акті продукування художнього світу рецепції.

Дійові особи у творі, подібно до людей у реальному житті, наділені свідомістю, яку вони спрямовують на різноманітні предметно-речові об'єкти чи абстрактні феномени. Тож правомірно вести мову про інтенціональність художніх персонажів. Ця інтенціональність має унікальну властивість – потенційну повторюваність, тобто здатність реактуалізуватися щоразу, коли здійснюється рецепція художнього тексту. Аналіз художніх персонажів як носіїв фікціональної свідомості може стати доволі продуктивною стратегією визначення імпліцитних оцінних суджень щодо внутрішнього світу твору (тобто інших персонажів, предметів, феноменів, феноменологічного автопортрета героя тощо). Характерологічне ядро будь-якого персонажа – його інтенційність – визначає, у свою чергу, перебіг здійснюваного ним інтенціонального синтезу.

Дослідники виокремлюють також інтенціональність реципієнта літературного твору. Характер інтенціональності такого типу визначається інтенціональним горизонтом читача, який має два складника: апперцептивний

компонент, представлений особистим досвідом й інтеріоризованим досвідом культури, та сугестивно-темпоральний компонент, який безпосередньо пов'язаний з психологічним станом читача та ситуативними умовами, в яких здійснюється рецепція. Завдяки злиттю інтенційного горизонту тексту та інтенціонального горизонту читача породжується художній світ рецепції як фінальний продукт процесу сприйняття і співтворчості.

Слід наголосити, що серед реципієнтів існує специфічний тип, до якого відносимо тих, хто, сприймаючи художній текст, створює на його основі власний інтелектуально-креативний продукт (театральну постановку, екранізацію тощо). Такий тип реципієнтів пропонується називати проактивним. Структура інтенціонального горизонту проактивного реципієнта дещо відрізняється від інтенціонального горизонту звичайного реципієнта, адже поряд з апперцептивним та сугестивно-темпоральним складниками вона включає ще й телеологічний компонент, що визначає характер майбутнього креативного продукту, який створюється на основі проактивної рецепції.

Список використаної літератури:

1. Богачов А. Досвід і сенс: монографія. К.: Дух і літера, 2011. 336 с.
2. Брентано Ф. Психология с эмпирической точки зрения. Избранные работы; [составл., пер. с нем. В. Анашвили]. М.: Дом интеллектуальной книги, 1996. 176 с.
3. Гагарин А.С. Проблема интенциональности в философской антропологии. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. Екатеринбург, 2008. Вып. 8. С. 70–78.
4. Гуссерль Э. Картезианские размышления; [пер. с нем. Д.В. Скляднева]. СПб: «Наука» – «Ювента», 1998. 316 с.
5. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. Львів: Літопис, 2004. 352 с.
6. Изер В. Процесс чтения: феноменологический подход; [пер. И.В. Кабановой]. Современная литературная теория. Антология. М.: Флинта: Наука, 2004. С. 201–225.
7. Ингарден Р. Исследования по эстетике [пер. С польск. А. Ермилова и Б. Федерова]. М.: Изд-во иностранной литературы, 1962. 572 с.
8. Кебуладзе В. Феноменология досвіду. К.: Дух і літера, 2011. 280 с.
9. Козлов А.С. Литературоведение Англии и США XX века М.: Московский лицей, 2004. 256 с.

10. Лях В. Інтенційність виявів людського буття: екзистенціалістсько-психоаналітичний підхід. Філософські діалоги. К., 2010. Вип. 4. Ч. 1: Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогодення. С. 67–91.
11. Маринчак В.А. Интенциональное исследование ценностной семантики в художественном тексте: монография. Харьков: Фолио, 2004. 287 с.
12. Мотрошилова Н.В. Интенциональность. Новая философская энциклопедия. М.: Мысль, 2000. Т. I. С. 89–91.
13. Націософська інтенціональність та її естетичні вияви в українській літературі XIX–XX століть: колективна монографія / [за ред. П. Іванишина]. Дрогобич: ВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2014. 272 с.
14. Писко Н. Національно-екзистенціальна інтенціональність як методологічна передумова пізнання творчості Олени Теліги. Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 258–263.
15. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии; [пер. с фр. В.И. Колядко]. М.: Республика, 2000. 639 с.
16. Сент-Бев Ш. Из работ разных лет; [пер. с фр. В.П. Большакова и Г.К. Косикова]. Зарубежная эстетика и теория литературы. XIX–XX вв. Тракаты, статьи, эссе / [сост. и общ. ред. Г.К. Косиков]. М.: Изд-во МГУ, 1987. С. 48–64.
17. Современная литературная теория. Антология / [сост. И.В. Кабанова]. М.: Флинта, Наука. 343 с.
18. Старобинский Ж. Псевдонимы Стендаля / Старобинский Ж. Поэзия и знание. История литературы и культуры: в 2 т. М., 2002. Т. 1. С. 395–431.
19. Турышева О.Н. Теория и методология зарубежного литературоведения: уч. пос. М.: Флинта: Наука, 2012. 160 с.
20. Усманова А.Р. Умберто Эко: парадоксы интерпретации. Минск: Прополиси, 2000. 200 с.
21. Юнг К.Г. Отношение психологии к поэтическому творчеству. Дух в человеке, искусстве и литературе / К.Г. Юнг; [пер. с нем., прим. С. Аверинцева]. Минск: ООО «Харвест», 2003. 384 с.
22. Eco U. Interpretation and history. Interpretation and Overinterpretation; [ed. By S. Collini]. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 165 p.

Корнелюк Б. В. Теория интенциональности и литературоведение: специфика диалога и его аналитическая продуктивность

В рамках интенционального подхода можно выделить интенциональности автора, персонажей, реципиентов-читателей и проактивных реципиентов. В результате авторской интенциональности возникает внутренний мир произведения, в котором содержатся герменевтические (смыслы, вложенные автором) и рецептивно-феноменологические (смысловые лакуны, инспирирующие читательскую креативность) интенции, которые активируются реципиентом в процессе конструирования художественного мира рецепции.

Существует специфический тип реципиентов, которых в работе предложено называть проактивными. На основе художественного текста они создают производный креативный продукт – театральную постановку или экранизацию. Финальным результатом творческих усилий проактивных реципиентов становится производная креативная проекция, которая, в свою очередь, служит текстом-основой для последующих рецепций.

Ключевые слова: интенциональность, автор, читатель, проактивный реципиент, интенции, художественный мир.

Korneliuk B. Theory of Intentional and Literary Studies: The Specificity of Dialogue and Its Analytical Productivity

Within the framework of the intentional approach, it is possible to single out the intentionalities of the author, characters, recipients-readers and proactive recipients. As a result of the author's intentionality, the inner world of the work appears, which contains hermeneutic (senses embedded into the text by the author) and receptive-phenomenological (semantic lacunae inspiring reading creativity) intentions, which are activated by the recipient in the process of creating the artistic world of a reception.

There is a specific type of recipients, who in this paper are called proactive. Based on the artistic text, they create a derivative creative product - theatrical production or film adaptation. The final result of the creative efforts of proactive recipients is a derivative creative projection, which, in turn, serves as the text-basis for subsequent receptions.

Key words: intentionality, author, reader, proactive recipient, intentions, art world.

Л. В. Мороз

кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов
Рівненського державного гуманітарного університету

РОЛЬОВА ЛІРИКА В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТНИХ ФОРМ ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

У статті досліджено художній феномен рольової лірики. Проаналізовано проблематику теоретичних пошуків літературознавців у дослідженні специфіки суб'єктної організації лірики. Охарактеризовано спектр суб'єктів поетичного мовлення. Окреслено специфіку їх художнього вияву у текстах поетичних творів.

Ключові слова: лірика, суб'єктна організація лірики, суб'єкт поетичного мовлення, автор, авторський голос, ліричний герой, герой рольової лірики.

Постановка проблеми. До числа гострих дискусійних проблем теоретичної ідентифікації рольової лірики належить і проблема її суб'єктної організації, точніше – її місця у системі суб'єктних форм вираження авторської свідомості у поетичному творі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання специфіки суб'єктної організації лірики, зокрема рольової, потрапляють у поле зору літературознавців лише у XX ст., проте суб'єктна проблематика, на думку С. Бройтмана, у сучасному літературознавстві розглядається як «основна для розуміння самої «ідеї лірики» [1, с. 527]. Теоретичні аспекти поетики рольової лірики та питання її співвідношення з автопсихологічною лірикою досліджувались у наукових розвідках Б. Кормана [2], Г. Поспелова [3], В. Халізева [4], І. Васильєва [5], С. Артемової [6], В. Скобелева [7], М. Ткачука [8], В. Назарця [9] та інших. Водночас, спираючись на опрацьовану фахову літературу, можна дійти висновку, що загальноприйнятої концепції рольової лірики у сучасному літературознавстві все ще не розроблено, відповідно, її художній феномен не ідентифіковано у понятійному обсязі, який би чітко окреслював її художню сутність та визначальні семантичні ознаки.

Метою статті є дослідження питань поетики рольової лірики в системі суб'єктних форм вираження авторської поетичної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Загалом суб'єктну організацію ліричного твору прийнято розглядати як систему художніх форм, у яких може виявляти себе у поетичному тексті авторська свідомість.

За словами одного із сучасних дослідників цього питання, «головна проблема, яка постає в даній теоретичній площині, пов'язана з тим, що, по-перше, суб'єкт мовлення, від особи якого ведуть розповідь у ліричному творі, далеко не завжди може бути прямо ототожнений з автором; по-друге, авторський голос і голос безпосереднього суб'єкта мовлення в ліричному творі можуть бути поєднаними шляхом набуття ними різноманітних форм художнього синтезу або, за висловом літературознавців, «багатоголосся»; по-третє, відрізнити голос автора від голосу безпосереднього суб'єкта мовлення ліричного твору (на відміну, наприклад, від творів епічних, де мовленнєвих суб'єктів схожого семантичного типу у вигляді оповідачів та розповідачів достатньо чітко відокремлено від власне автора) буває надзвичайно важко» [9, с. 286–287].

Крім того, як справедливо зауважує І. Шацький, «незважаючи на те, що дискусії навколо таких форм вираження авторської свідомості, як образ автора, ліричний герой, їх осмислення і тлумачення, почались ще з 20–30-х років XX ст., у широкий літературно-критичний практиці ще й досі панує термінологічна неусталеність, зокрема часто дослідники оперують поняттями «автор», «голос автора», «образ автора», «авторське «я», «ліричне «я», «ліричний герой», «ліричний суб'єкт», «ліричний об'єкт», «лірична особистість», «герой рольової лірики», «автор-герой» тощо [10, с. 114].

Актуальним, особливо для практики шкільного аналізу лірики, залишається й критичний вислів Л. Гінзбург: «Різнорманітні форми вираження в ліриці особистості поета нерідко під-

водяться у нас під уніфіковану категорію ліричного героя, тоді як ліричний герой – лише одна з можливостей, і вона не повинна виключати усі інші» [11, с. 16].

Перша класифікація форм вираження авторської свідомості у поетичному тексті була запропонована Б. Корманом [2]. Він виокремив чотири типи вияву «концептованого автора» (тобто автора як носія концепції твору) у ліриці: власне автор, автор-оповідач, ліричний герой і герой рольової лірики.

Рольовий герой, за Б. Корманом, – це суб'єкт, який є носієм іншої, не тотожної авторській, свідомості. Суб'єкта рольової лірики читач зазвичай не співвідносить з біографічним автором. Цей суб'єкт може бути носієм свідомості іншої епохи або іншого соціального прошарку. Автор також присутній у рольовій ліриці, але опосередковано. Тому рольові твори фактично є двосуб'єктними, такими, що, на думку Б. Кормана, поєднують ліричну і драматургічну родову природу.

В основу цієї типології була покладена міра репрезентації авторської свідомості у ліричному творі і співвідношення суб'єкта, що зображує, і зображеного об'єкта. Якщо усю суб'єктну організацію умовно розмістити між двома полюсами: автор (полюс максимального узагальнення) і герой (полюс максимальної конкретизації), то найбільш узагальненими типами будуть виступати власне автор і автор-оповідач, які є найбільш близькими до авторської свідомості. Максимальний ступінь конкретизації властивий для рольового героя. Ліричний герой займає проміжну позицію, але більшою мірою тяжіє до конкретики, а не узагальнення.

У наступних своїх працях, продовжуючи дослідження теорії автора, Б. Корман розмежовує суб'єкта мовлення (того, хто говорить у поетичному тексті) і суб'єкта свідомості (позиція якого відображається у тексті), а також вводить поняття «точка зору», яке окреслює форми оцінного ставлення суб'єкта до об'єкта його зображення.

Концепція суб'єктної сфери ліричного твору, запропонована Б. Корманом, стала своєрідним поштовхом для подальших досліджень проблеми автора та побудови нових її типологій. Плідні пошуки у напрямку теоретичного вирішення питання суб'єктної організації ліричного твору ведуться й в українському літературознавстві. Як зауважує М. Ткачук, «положення Б. Кормана творчо застосувала Валерія Смілянська, досліджуючи суб'єктно-образну структуру пое-

зій Т. Шевченка. Водночас вона розширила уявлення про способи вираження авторської свідомості, будуючи свою концепцію на взаємодії суб'єкта зображення з об'єктом зображення і адресатом, що на них орієнтується митець. Відомий шевченкознавець справедливо виділяє ще й багатосуб'єктну і багатоголосу структуру лірики Кобзаря» [8, с. 34].

Досліджує суб'єктну сферу ліричного твору й сам М. Ткачук, розробляючи концепції «поетичного багатоголосся», форм вираження авторської свідомості у поетичному творі, діагностики лірики, проблеми рольового та ліричного героя тощо.

До методу поляризації основних суб'єктних форм вияву авторської свідомості у ліричному творі та виокремлення своєрідної проміжної і поєднувальної ланки між ними вдається І. Шацький, зауважуючи про доцільність побудови бінарної опозиції, «на одному полюсі якої – образ автора, а на другому – персонаж твору. *Ліричний герой* вільно переміщується між цими двома поняттями, наближуючись до того чи того полюса. <...> Але й тут слід розрізняти їх більший чи менший ступінь зближення» [12, с. 6].

Автор монографічного дослідження, присвяченого українській адресованій ліриці, В. Назарець вважає, що в суб'єктному вияві особу й оцінну позицію автора може бути диференційовано за ознакою їхньої персоналізованості, тобто за характером їхньої співвіднесеності із власне авторським «я», і виокремлює на цій підставі три суб'єктні форми: персоналізовану, надособову і персоніфіковану. Він зазначає: «Персоналізована форма найбільш співвіднесена із власне авторським, «біографічним» «я» поета. Предметно персоналізований вияв авторської оцінно-аксіологічної позиції виражений граматичною формою «я» і відповідає такій суб'єктній формі вираження авторської присутності (свідомості) у творі, як «ліричне «я». Надособова форма деперсоналізує авторське «я». Тематично її співвіднесено з узагальненою оцінною позицією певного громадського загалу (професійного, соціального, морально-етичного, вікового тощо), яку немовби репрезентує у творі суб'єкт поетичного мовлення. Надособова оцінно-аксіологічна позиція відповідає такій суб'єктній формі вираження авторської свідомості, як «авторський голос». Персоніфікована форма «усуває» авторське «я» у тому значенні, що носієм оцінно-аксіологічної позиції у таких творах формально виступає не автор, а

створений ним персонаж, якому «передоручено» право оцінювання. З суб'єктних форм вираження авторської свідомості цій площині вияву оцінно-аксіологічної позиції відповідає «рольова лірика» і, певною мірою, ліричний герой» [9, с. 289].

У наведених спробах класифікації форм суб'єктного вияву авторської свідомості у поетичному тексті насамперед звертає на себе увагу те, що виокремлюваний дослідниками рольовий герой (персонаж), з одного боку, максимально дистанційований від суб'єктної сфери, яку можна назвати власне авторською (певною мірою – біографічно-авторською), а з іншого – риси найбільшої типологічної спорідненості виявляє у співвіднесенні з такою формою суб'єктного вираження авторської свідомості, як ліричний герой. Цей факт, зокрема, зазначають і дослідники цієї проблеми: «Герой рольової лірики – це доволі специфічна суб'єктна форма вираження авторської свідомості, зважаючи на те, що в ролі суб'єкта мовлення виступає достатньо відсторонений від автора, цілком об'єктивований персонаж. Автор немовби передоручає йому «право» свого голосу, але при цьому світоглядні та естетичні позиції свідомості цього персонажа і власне автора можуть і збігатись, і не збігатись. Герой рольової лірики – постать, яку типологічно можна співвідносити з ліричним героєм, оскільки останній також є не біографічною, а творчою, певною мірою рольовою, художньо конструйованою особою. Різниця між ними полягає у мірі відстороненості, суб'єктної дистанційованості рольової маски від власне біографічного авторського «я». Ліричний герой зазвичай менш об'єктивований і більше наближений до авторського «я», а рольовий герой, хоча й відіграє роль суб'єкта поетичного мовлення, фактично має статус сюжетно належного персонажа. Проте деякі сучасні літературознавці намагаються або повністю заперечити феномен «ліричного героя», або прирівняти його до персонажа (фактично, рольового героя) [9, с. 304–305].

Ознаки типологічної співвіднесеності із рольовим героєм може виявляти й інша суб'єктна форма вираження авторської свідомості, зокрема – автор-оповідач. На цей факт свого часу вказував ще В. Скобелев, досліджуючи типологію суб'єктних форм, розроблену Б. Корманом: «Водночас між «власне автором» і «автором-оповідачем», з одного боку, і «ліричним героєм» та персонажем «рольової

лірики», з іншого, є внутрішня спорідненість (принаймні, в межах однієї ліричної системи: скажімо, поезії М.О. Некрасова). З точки зору локалізації, у художньому просторі «автор-оповідач» близький до персонажа «рольової лірики»: досить порівняти просторову локалізацію у вірші «Вчорашний день часу в шестом...» і у вірші «Огородник» – в обох випадках суб'єкт ліричної оповіді сам, від себе характеризує те, що він, саме він, бачить, що потрапляє у поле його зору» [7, с. 9].

Загалом можна констатувати, що спосіб, у який автор дистанціюється від особи рольового героя, слід розглядати як свого роду ступеневий процес, визначений мірою об'єктивації (конкретизації) автором відображеної у тексті поетичного твору свідомості суб'єкта мовлення. Найбільш очевидною і беззаперечною є така форма об'єктивації рольового героя, предметна конкретика якої свідчить про абсолютну несумісність змальованої у творі особистості (суб'єкта мовлення) і його автора. Прикладами можуть слугувати рольові поезії П. Куліша «Пророк» або П. Карманського «І я з бідю свій тягнув...». У першій суб'єктом мовлення виступає біблійний пророк Мафусаїл, у другій – самовбивця. Зрозуміло, що біографічно ані П. Куліш, ані П. Карманський не можуть бути співвіднесені з подібними персонажами.

Окреслену форму об'єктивації можна назвати **прямою**, оскільки вона дозволяє у більшості випадків провести чітку межу насамперед між такими формами суб'єктного вираження, як ліричне «я» і автор-оповідач автопсихологічного типу, з одного боку, та рольовим героєм, з іншого. Крім прямої форми об'єктивації рольового героя поетичного тексту, можна вести мову й про **опосередковані**, більш складні і неоднозначні форми його об'єктивації. Першу з них можна визначити як форму своєрідної рольової містифікації читача. Тут митець звертається до відвертої і послідовно витриманої містифікації, приписуючи уявній персоні суб'єкта поетичного мовлення твору статус «справжнього», а не ілюзорно-умовного авторства. Яскравим прикладом подібної містифікації є особи уявних поетів – Жозефа Делорма, створеного Сент-Бевом, або Порфирія Горотака, авторство образу якого приписують Л. Мосендзу, Ю. Клену й М. Левицькому, а також знаменита містифікаційна підробка Краледворського та Зеленогорського рукописів, зроблена чеськими поетами Вацлавом Ганкою та Йозефом Ліндою.

Другою непрямою формою об'єктивації рольового героя як суб'єкта мовлення поетичного тексту є форма, яку можна назвати масковою або міжсуб'єктною. Її сутність полягає у синкретичному суміщенні у межах ліричного «я», як суб'єкта мовлення поетичного тексту, психологічно-екзистенційних рис авторського «я» та іншої, нетотожної авторській, свідомості. Насамперед форми такого синкретичного поєднання мають місце тоді, коли суб'єктний статус ліричного «я» у тексті чітко не визначений, тобто позбавлений прямих прикмет належності до авторської особи і немовби коливається між авторською і гіпотетично припустимою свідомістю «іншого». Найчастіше суб'єктом подібної об'єктивації виступає ліричний герой як «художньо трансформована біографічна іпостась автора, його свого роду ліричний двійник, маска, крізь призму якої він демонструє своє творче амплуа» [9, с. 303].

Прикладом маскової об'єктивації рольового героя може бути персонаж поезії С. Крижанівського «Монолог про нездійсненні мрії»:

*Я розміняв поезію свою
На дріб'язок, на суєту, на малість...
Та чи така це в світі небувалість?
О, скільки стало на стезю мою!
По-перше, я їй вірність не беріг,
Вона ж, як всі жінки, цього не любить,
І хто її – того й вона голубить,
А ні, то не пускає й на поріг.
По-друге, я не раз її лишав
І забував, на суєту змінюючи,
Ніколи так не будуть оба щасні,
Та тим нещасним тільки я був.
По-третьє, притуплявся мій язик,
Я був, як раб, німим і безсловесним
І воскресав велінням тим чудесним,
Коли вчував її не клич, а крик [13, с. 45].*

Суб'єкт поетичного мовлення цього твору – поет, монолог якого складає текст твору. Водночас особа мовця навряд чи може бути отождествлена із біографічною особистістю самого С. Крижанівського, про що свідчить як заголовок твору, так і сам іронічний стиль декларованого у тексті монологу. Перед нами одна із творчих іпостасей, маска, яку в цьому разі «одягає» на себе біографічний автор твору.

Маскову форму репрезентації ліричного героя твору водночас слід відрізняти від прийомів його метафоричного співвіднесення із певним природним походженням або сферою людської життєдіяльності, як це, наприклад, відбувається в поезії В. Кобилянського «Я сокіл з гір»:

*Я сокіл з гір зелених Буковини,
Я вирвався на світ, –
За мною плаче бір імлами полонини,
І кличе, наче мати, болючий сум трембіт.
Я Черемошу дух, суворий і свавільний,
Як рокіт хвиль, –
Несу на степ, на луг свій спів, мов рокіт
вільний,*

*За сто сот миль.
Я Довбушева тінь, що лине між горами
До легінів своїх.
Я скину смертну тлінь, що спить між
кичерами,*

І піснею життя я знову збуджу їх [14, с. 41].

Окремим випадком подібного синкретизму теоретично можна визнати поетичні твори, у яких ліричне «я» трансформується в узагальнене «ми» і таким чином, принаймні, формально поєднує не лише особисті екзистенційні інтенції автора, а й загал певної колективної свідомості, як, наприклад, у поезії В. Голобородька «Ми йдемо»:

*Ми йдемо по Україні:
від степів до гір,
від лісів до морів –
звідусіль виходимо на прадавні шляхи,
і немає нам ліку.
Ми чинимо волю наших прадідів,
це вони нас послали у путь,
щоб ми йшли нашою віковичною землею
із нашими багатолюдними містами,
із нашими тихомирними селами,
із нашими золототверхими церквами
[15, с. 832].*

До синкретичних форм об'єктивації рольового героя поетичного твору окремі дослідники відносять й твори, у яких у прямій формі одночасно у статусі суб'єкта мовлення і певного типу свідомості відтворено й автора, і його персонажів. Так, О. Слонь, аналізуючи за методикою Б. Кормана лірику М. Некрасова, констатує, що «з погляду суб'єктної організації, «рольові» поезії Некрасова поділяються на 6 груп: «чисті» монологи (25%), монологи, з введеною чужою мовою (28%), «лірика від особи двох героїв» (10%), діалог, з введеною чужою мовою (6%), вірші з визначеними ролями та ремарками (5%), змішана рольова лірика (26%)» [16, с. 121].

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз специфіки суб'єктної організації ліричного твору загалом і рольової лірики зокрема свідчить про те, що межі між виокремлюваними дослідниками суб'єктними формами вираження авторської

свідомості є достатньо умовними і відкритими для різних типів художньої взаємодії, суб'єктного синкретизму, який, зрештою, і уможливорює феномен ліричного багатоголосся. До гостродискусійних питань дослідження наголошеної у статті наукової проблематики, які потребують подальшого вивчення, належать проблеми означення художніх різновидів, а також класифікації типів героїв рольової лірики.

Список використаної літератури:

1. Бройтман С.Н. Субъектная структура русской лирики XIX – начала XX века в историческом освещении. Известия АН СССР. Серия литературы и языка. 1988. Т. 47. № 6. С. 527–538.
2. Корман Б. О. Лирика Некрасова. Ижевск: «Удмуртия», 1978. 300 с.
3. Поспелов Г.Н. Лирика среди литературных родов. М.: Издательство Московского университета, 1976. 208 с.
4. Хализев В.Е. Теория литературы. М.: «Высшая школа», 2002. 437 с.
5. Васильев И.Е. Стихотворный сказ Vs Ролевая лирика: границы и возможности «неавторского» высказывания. Кормановские чтения: статьи и материалы Межвузовской научной конференции (Ижевск, апрель, 2013). Ижевск, 2013. Вып. 12. С.58–63.
6. Артемова С.Ю. Ролевая лирика. Поэтика: Словарь актуальных терминов и понятий. М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. 358 с.
7. Скобелев В.П. Б.О. Корман о «ролевой лирике». Кормановские чтения: Материалы межвуз. науч. конф. Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1993. Вып. 1. С. 9–14.
8. Ткачук М.П. Українська поезія останньої третини XIX ст: основні тенденції розвитку й естетична стратегія. Навчальний посібник. Тернопіль: ТДПУ, 1988. 80 с.
9. Назарець В.М. Жанрові модифікації української адресованої лірики. Рівне: О. Зень, 2014. 384 с.
10. Шацький І. Суб'єктна сфера ліро-епічного твору, форми вираження. Вісник СевНТУ. Вип. 102: Філологія: зб. наук. пр. Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. С.114–117.
11. Гинзбург Л.Я. О лирике. Издание второе, дополненное. Л.: Советский писатель. Ленинградское отделение, 1974. 409 с.
12. Шацький І.В. Поезія О. Ольжича: суб'єктна сфера, засоби вираження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Київ: 2008. 20 с.
13. Крижанівський С.А. Літопис: Вибране. К.: Дніпро, 1991. 359 с.
14. Кобилянський В. Поезії. К.: Радянський письменник, 1959. 350 с.
15. Голобородько В. Ми йдемо. К.: Планета-друку, 2005. 1056 с.
16. Слонь О. В. Композиция традиционных и нетрадиционных жанров русской лирики середины XIX века (на материале поэзии Н.А. Некрасова): дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.08 «Теория литературы. Текстология». Оренбург, 2007. 245 с.

Мороз Л. В. Ролевая лирика в системе субъектных форм выражения авторского сознания

В статье исследован художественный феномен ролевой лирики. Проанализирована проблематика теоретических изысканий литературоведов в исследовании специфики субъектной организации лирики. Охарактеризован спектр субъектов поэтической речи. Определена специфика их художественного проявления в текстах поэтических произведений.

Ключевые слова: лирика, субъектная организация лирики, субъект поэтической речи, автор, авторский голос, лирический герой, герой ролевой лирики.

Moroz L. Role lyrics in the system of subjective forms of author's consciousness expression

The article investigates the artistic phenomenon of role lyrics. It also analyzes the problems of theoretical searches of literary critics in the study of lyrics subject organization specifics. The spectrum of poetic speech subjects is characterized. The specifics of artistic expression in the poetry texts are outlined.

Key words: lyric poetry, subjective organization of lyrics, subject of poetic speech, author, author's voice, lyrical hero, hero of role lyrics.

ІСТОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ
ТА СУЧАСНИЙ МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЦЕС

УДК 821.161.2–6.09

О. М. Свириденко

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури
та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

**«ЖИЗНЬ НАША – ТРАКТИР И ВРЕМЕННАЯ СТАНЦИЯ»:
ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА В ЕПІСТОЛЯРНОМУ
ДОРОБКУ УКРАЇНСЬКИХ РОМАНТИКІВ**

У статті досліджується екзистенційна проблематика епістолярних діалогів романтиків. Зазначається, що романтики демонструють поєднання філософської екзистенційності та глибокої релігійно-християнської духовності. Тому сутність засадничих екзистенціалів людського буття, таких як любов (дружба), самотність, страждання, відчай, свобода, надія, страх, вони тлумачать у релігійно-екзистенційному ракурсі.

Ключові слова: екзистенційна проблематика, екзистенціал, романтизм, лист, релігійно-екзистенційний ракурс.

Постановка проблеми. Романтизм – одне із найфеноменальніших і водночас найскладніших явищ в історії літератури, зокрема літератури української. Його появу більшість дослідників метафорично ідентифікують як «романтичну революцію» в художній культурі людства. «Революційність» романтиків полягала насамперед у тому, що вони заманіфестували цілковито новий погляд на світ і людину. Абсолютизація людини призвела не лише до наростання інтересу до її внутрішнього світу, до посилення психологізму у літературі, але й спричинила актуалізацію екзистенційної проблематики, яка сповна проявилася в епістолярних діалогах митців-романтиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід вказати на різноплановість наявних сьогодні в Україні епістолографічних досліджень. Знаковими у галузі епістолографії постають праці М. Коцюбинської («Зафіксоване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість») [1], В. Кузьменка («Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років XX століття») [2], Г. Мазохи («Український письменниць-

кий епістолярій другої половини XX століття: жанрово-стильові модифікації») [3], А. Ільків («Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть») [4]. Утім, листування митців-романтиків фактично лишається поза увагою дослідників.

Постановка завдання. Завдання пропонованого дослідження – дослідити генезу й специфіку втілення екзистенційної проблематики в епістолярному доробку українських митців-романтиків.

Виклад основного матеріалу. Поряд із національною та суспільною, у листах українських романтиків наскрізною також є екзистенційна проблематика. У діалозі зі своїми кореспондентами митці демонстрували посилений інтерес до феномену людини, до питання її сутності, її призначення та її «буття у світі». Подібні філософські запити були зумовлені романтичним ставленням до людини як до окремого самодостатнього мікрокосму, а також попередньою філософською та філософсько-літературною традиціями, для яких (йдеться насамперед про часи Київської Русі та добу бароко) була характерна екзистенційність. Слід зазначити, що поява екзистенцій-

них мотивів в епістолярній творчості українських романтиків, представників національної еліти була зумовлена тією межевою ситуацією, у якій опинилася Україна й уся українська нація у кризовий період остаточного нищення решток української державності, української культури та мови, з якою у романтичний період розвитку науки отожднювалася нація. Екзистенційну проблематику в епістолярії романтиків нерідко спричинювали й ті межові ситуації, у які потрапляли адресанти в межові періоди свого буття. Йдеться, зокрема, про вимушену відірваність від України (наприклад, Т. Шевченко у петербурзький період), про арешти й заслання кирило-мефодіївців, про страх перед цензурно-репресивною «машиною» Російської імперії та окупаційним режимом Російської та Австро-Угорської імперій, який відчували всі митці-романтики недержавної на той час України.

Екзистенційна спрямованість мислення характерна, зокрема, для П. Куліша, який нерідко у своїх листах порушує проблему переживання людиною свого «буття у світі». Куліш-адресант з'ясовує сутність таких засадничих екзистенціалів людського буття, як любов (дружба), самотність, страждання, відчай, свобода, надія, страх. Так, у листі до О. Марковича від 25 січня 1846 року, писаному з Петербурга, П. Куліш описує свої відчуття від переживання екзистенційної ситуації самотності і, як типовий романтик, проголошує екзистенціал дружби одним із найжиттєствердніших: «Моя душа одинока в мире. Она со многими связана самыми нежными чувствами дружбы; но бывают минуты, когда она, мужественная и расширяющаяся за пределы обыкновенной жизни, ищет души тоже мужественной и угрюмо стремящейся к своему великому». Самотність, яка у цьому випадку була зумовлена відсутністю листів від В. Білозерського, з яким П. Куліша єднала у 1840-х роках міцна дружба, викликала неабиякий дискомфорт в духовному житті адресанта. «Вася был для меня всегда в таких случаях избранным сосудом, в который я полагал самые дорогие и тайные свои чувства. Теперь он для меня потерян, а другого существа, ему подобного, я не имею» [5, с. 72].

Підтвердження тому, що романтики ставлять знак рівності поміж екзистенціалом дружби та любові, знаходимо в іншому листі П. Куліша до О. Марковича, з яким його також єднала висока, властиво романтична дружба. У листі від 14 березня 1846 року з Петербурга адресант писав, дещо обурюючись на адресата за

необережні фрази у його листі й підтверджуючи свою любов до нього: «Добрый мой Афанасий Васильевич, драгоценное чадо моей дружбы! <...> Некоторые выраженья Вашего письма меня удивляют, например, заткнуть скважину в сердце, может быть, для меня не столь полном уже любовью» [5, с. 76].

Романтики демонструють поєднання філософської екзистенційності та глибокої релігійно-християнської духовності. Так, П. Куліш порівнює дружбу з християнською любов'ю до ближнього. У листі до І. Пулюя від 10 жовтня 1871 року адресант писав: «Так, один одного підпираючи лагідністю, не падатимемо серед ледачого, безголового натовпу людей, що бувають, мов звірята, одно одного тиснучи, гонячи, жеручи. А часто доходив я до такої знемоги, один видючий серед сліпих, один тямущий серед безумців, що здавалось – от упаду навіки! Дружба однієї або кількох людей підпирала мене, поки не проходила млявість. Оцю ж то дружбу і Вам даю, яко живущу воду проти ворожої сили безголового світу, з котрим і Христос воював і нам заповідав воюючи до кінця стояти» [6, с. 203–204].

Духовний дискомфорт у житті П. Куліша нерідко викликала відірваність від України в періоди перебування в Тулі, Петербурзі чи Москві. Саме в ці кризові моменти романтик особливого значення надавав дружньому листуванню, яке дозволяло йому зберегти свою самість. У листі до О. Бодяньського від 11 червня 1849 року (лист писаний у період заслання) П. Куліш уподібнює дружні листи до канатів, які не лише міцно пов'язуватимуть друзів, але й триматимуть життєвий човен на хвилях буремного життя. Фактично П. Куліш, надаючи особливого значення дружньому листуванню, хоче укласти своєрідну угоду з О. Бодяньським: «Установим писать друг к другу о себе и обо всём, что желаем взаимно сообщить, в известные сроки, не ожидая ответа. Назначьте эти сроки по своим занятиям и обстоятельствам, а я заблаговременно на них соглашаюсь. Писать чаще будет зависеть от охоты каждого, но в срок письмо должно быть отправлено. Это нужно для того, чтоб не терять друг друга из виду в пучине житейского моря. Я не скоро встречусь в этом море с таким плователем, как вы, и рад бы прикрепить к вам свою лодку канатом» [5, с. 293]. Переживання дружби приносить романтику моральне задоволення, розвиває його духовний потенціал.

Листи П. Куліша, писані з Тули в період заслання, засвідчують переживання ним ситуації переходу від одного періоду існування до

іншого (від свободи до несвободи), а також дають розуміння того, у який спосіб адресантові вдавалося зберегти свою самотність у драматичних життєвих ситуаціях. Із порад П. Куліша дружині вичитується, що життєствердними він проголошує екзистенціали любові і дружби: «Я теперь сделался великим философом, так что равнодушно ожидаю перемены наших обстоятельств. Они не могут не перемениться: очень рад, но когда – это мало меня занимает. <...> Советую и тебе быть так же спокойною. Очисти ум и душу от всяких суетных желаний, ищи одной любви и дружбы, а всё прочее, право, мало прибавляет блаженства человеку. Лезть из кожи для того только, чтоб пустые люди нас почитали – безрассудно. Жизнь коротка; надобно в ней как можно больше уловить счастливых ощущений. Кто умел наслаждаться в душе чаще и больше других, тот и мудрец, тот и понял цену жизни. Все другие – жалкие люди» [5, с. 279], – писав П. Куліш. У листі до М. Забіли від 1 травня 1851 року П. Куліш проголошує любов до ближнього тією стихією, яка необхідна для існування людського серця [7, с. 17].

З листів П. Куліша звучать думки про скінченність людини і нескінченність світу. Ця екзистенційна проблематика особливо помітною стає у кореспонденціях, писаних адресантом у період перебування за кордонами батьківщини. Дискомфорт адресанта-романтика посилюється перебуванням у великому місті, яке здається кам'яним (йдеться про Петербург). Так, у листі до М.Д. Білозерського від 15 квітня 1853 року (лист з Петербурга) він писав: «О чинах я не хлопочу – мне было бы жаль платить за них деньги; карьера моя заключается только в развитии моих способностей, но, работая как поденщик, я останавливаю собственный прогресс; чувствую, как тупею и теряю поэтическую свежесть чувств и воображений. Нет! бежать, бежать отсюда, хоть для того, чтоб слушать шум роскошных лесов и дышать благоуханным воздухом. Жизнь коротка; она вдруг может прерваться, и как, должно быть, грустно оглядываться на пройденный(а) путь по тонкому и зловредному болоту! Легко говорить «нужны шаги вперед», но как тяжело их делать в ущерб лучшим наслаждениям бытия, жертвуя для возвышения на общественной лестнице молодостью, здоровьем и поэзией! Смерть ужаснее гражданского ничтожества и бедности; а мне надобно что-нибудь выбрать, и я выбираю последние условия» [7, с. 96]. Ком-

фортне буття П. Куліш пов'язує не з містом, а з хутором, який асоціюється з буттям на волі, «без тії городської доуки, без тії неустанної праці наспіх, з хутором, який дає можливість пожити на самоті «з самим собою», «одпочити тілом і душею!» [7, с. 167].

Людське життя, за П. Кулішем, сповнене страждань, відчаю і розчарувань. Власне, такі стани він нерідко описує у своїх листах, акцентуючи на дисгармонії, що переслідує його: «Мне бывает в это время грустно за многое в моей жизни. Я чувствую в это время сильнее обыкновенного людские мерзости; и чем сильнее пробуждается во мне порыв к чему-то прекрасному, тем отчаяннее томится душа моя в своём бессилии. Чем же поднять больное сердце до поэтического великодушия? и каким образом поступать так, чтобы, истранивая жизнь, приносить плоды новой жизни для будущего?». У баченні П. Куліша людське існування – це шлях від народження до смерті, це балансування між життям і смертю: «Я постоянно нахожусь между жизнью и смертью, и это всего больше поглощает мою сердечную весёлость!» [7, с. 165–166].

Людина, за П. Кулішем, – це завжди учень, бо «новые впечатления изглаживают в нашем сердце старые, и оно не в силах вечно содержать в себе пройденную жизнь, чтобы благословлять Бога и бояться Его. Если бы сердце наше достигло до такой высоты, с которой бы оно постоянно видело оставленное позади и уготованное ему впереди, тогда бы вся жизнь наша была гимном нашему Создателю» [7, с. 255]. Інакше кажучи, якби людина могла запам'ятовувати ті уроки, які їй підносять життя, її існування могло б бути щасливішим і спокійнішим.

До таких проблем людського існування, як проблема свободи, щастя, самотності, страждання, відчаю, надії, звертався у своїх кореспонденціях до різних адресатів Т. Шевченко, що було зумовлено також кризовими, межовими обставинами життя цього романтика. Слід зазначити, що екзистенціальна проблематика на перший план виступає саме в листах періоду заслання, тобто періоду несвободи, який максимально налаштував адресанта на осмислення сутності засадничих екзистенціалів людського буття. Страждання і відчай, переживання екзистенційної ситуації самотності, невідомості й безвиході, як свідчать листи, диктували романтику думку про те, що ймовірним вибором могло стати самогубство. Так, у листі до С. Гулака-Артемівського від 1 липня 1852 року адресант писав: «...Такая

тебя тоска возьмет – просто хоть давься; так и удавиться нечем» [8, с. 60].

Опинившись в умовах абсолютної несвободи (окрім несвободи фізичної, існувала не менш обтяжлива «несвобода» творити, тобто заборона малювати й писати художні твори), в листах до найближчих друзів митець звертається до осмислення таких питань, як «щастя», «самотність», «страждання». Особливо знаковим у цьому контексті постає його лист до А. Толстої від 9 січня 1857 року. У цьому листі Т. Шевченко фактично вступає в інтелектуальний двобій з французьким романтиком Ф.Р. де Шатобріаном: «Шатобріан сказав в «Замогильных записках», что истинное счастье недорого стоит и что дорогое счастье – плохое счастье. Что он разумел под этим простым словом? Счастье Лукулла или Фамусова? Не думаю. Римскому и московскому барину недешево обходилась трехчасовая еда, которая в продолжение трех суток в желудке не варилась. Следовательно, обжора не может похвалиться даже счастьем скота» [8, с. 118], – писав Т. Шевченко. У наступних рядках він звинувачував французького митця у тому, що той не мав розуміння про справжнє щастя. Звертаючись до Шатобріана, адресант констатував: «Малодушный вы, шевалье де Шатобриан де Комбур! Флорентийский изгнанник выдрал бы вас за уши, как болтуна-школьника за такую чепуху» [8, с. 119]. Авторитет Данте, з яким Т. Шевченко на рівні психологічного самоусвідомлення постійно зіставляв себе, для нього набагато вищий порівняно з авторитетом Шатобріана. Своє перебування на засланні поет порівнює з десятирічним чистилищем. Не меншим чистилищем він називає шестимісячне очікування обіцяної волі, а надто ті додаткові чотири дні, відведені на звільнення, які гнітили його серце надзвичайно гостро і стали поштовхом до наростання екзистенційної проблематики в листах. «К шестимесячной пытке прибавляют еще четыре дня. Дикое преступление! А между тем бессознательное. Следовательно, только вандализм, а не преступление. И я с умилением сердца повторил слова распятого Человеколюбца: «Прости им, не ведают бо, что творят», – писав Т. Шевченко, вільно цитуючи рядки Євангелія від Луки [8, с. 118].

Проводячи паралелі поміж своєю долею та долею Данте й осмислюючи суть щастя, самотності, страждання, розглядаючи свободу як константу духовного буття, Т. Шевченко писав: «Данте Алигьери был только изгнан из

отечества, но ему не запрещали писать свой «Ад» и свою Беатриче... А я... я был несчастнее флорентинского изгнанника. Зато теперь счастливее счастливейшего из людей. И выходит, что истинное счастье не так дешево, как думает шевалье де Шатобриан. Теперь и только теперь я вполне уверовал в слово: «Любя наказую вы». Теперь только молюся я и благодарю Его за бесконечную любовь ко мне, за ниспосланное испытание. Оно очистило, исцелило мое бедное больное сердце. Оно отвело призму от глаз моих, сквозь которую я смотрел на людей и на самого себя. Оно научило меня, как любить врагов и ненавидящих нас. А этому не научит никакая школа, кроме тяжелой школы испытания и продолжительной беседы с самим собою. Я теперь чувствую себя если не совершенным, то, по крайней мере, безукоризненным христианином. Как золото из огня, как младенец из купели, я выхожу теперь из мрачного чистилища, чтобы начать новый благороднейший путь жизни. И это я называю истинным, настоящим счастьем, счастьем, какого шатобрианам и во сне не увидеть» [8, с. 119].

Переживаючи екзистенційну ситуацію самотності, романтик лист за листом повертається до осмислення екзистенціалів самотності та страждання, надії та безнадії. Так, у листі до С. Гулака-Артемівського від 1 липня 1852 року з Новопетрівського укріплення Т. Шевченко писав: «Да, человек в несчастии живет в самом себе, как говорят разумные люди, то есть размышляет. А к чему ведет размышление? спросить бы этих умных людей. К тому, что разрушает надежду, эту всесветную прекрасную обманщицу! Признаюсь, я долго надеялся, но потом и рукой махнул. Да и в самом деле, мне счастье не к лицу». Міра страждання й самотності була на той момент для Т. Шевченка граничною, межевою, що й породжувало відчай у його душі: «Родился, вырос в неволе да и умру, кажется, солдатом. Какой-нибудь да был бы скорее конец, а то, в самом деле, надоело черт знает по-каковски жить» [8, с. 119].

Розмірковуючи над екзистенціалом надії, романтик керується народною мудрістю, згідно з якою «всяке лихо здалеку страшніше». Тож і надіятися завжди слід на краще. Так міркував поет у листі до А. Лизогуба від 7 березня 1848 року, обмірковуючи можливу аральську експедицію [8, с. 45].

Проблеми людської екзистенції перебували також у полі зору М. Гоголя, який вирішував їх

з позицій релігійно-християнського світогляду і світобачення. При цьому, за Гоголем-адресантом, любов до Бога, віра в милість Божу – це шлях до розв'язання всіх межових ситуацій. Так, у листі до М. Язикова від 26 лютого 1846 року М. Гоголь писав: «Тяжело, тяжело, иногда так приходится тяжело, что хоть, просто, повеситься. Но верю и даже слышу, что всё это во благо, и благословляю Бога за всё. И в душе, и в голове много оттого выигрышу. Кроме того, и в эти тяжелые минуты не оставляло меня милосердие Его. Как ни сильны были телесные недуги, но душа не болела, и хандра не приходила» [9, с. 281]. Подібні думки звучали в листі М. Гоголя до С. Аксакова від 23 березня 1846 року: «Никогда так трудно не приходилось мне, как теперь; никогда так болезненно не было еще мое тело. Но Бог милостив и дает мне силу переносить, дает силу отгонять от души хандру, дает минуты, за которые и не знаю и не нахожу слов, как благо дарить» [9, с. 291].

У листі до С. Шевирьова від 10 вересня 1839 року М. Гоголь вдавався до тлумачення екзистенціалу самотності. Він характеризував самотність як стан деструктивний: «Что касается до меня, я... странное дело, я не могу и не в состоянии работать, когда я предан уединению, когда не с кем переговорить, когда нет у меня между тем других занятий и когда я владею всем пространством времени, неразграниченным и неразмеченным» [10, с. 254]. Звідси ж – настійливі прохання М. Гоголя до друзів та сестер повсякчас писати йому листи. Водночас самотність стає для М. Гоголя, який переймався ідеєю облаштування свого внутрішнього господарства, необхідною умовою існування. У його листах, особливо в листах останнього десятиріччя, в екзистенційному ракурсі розгортається мотив самовдосконалення, навіть більше – страждання й самобичування як спокути, як свідомого вибору.

У листах М. Гоголя містяться міркування з приводу екзистенціалу любові, який тлумачиться як ключовий у людському бутті. У листі до О. Данилевського від 30 березня 1832 року адресант висловлював свої судження щодо любові до укладання шлюбу та любові у шлюбі. М. Гоголь опоетизовував не лише кохання, але й сам шлюб, сім'ю: «Прекрасна, пламенная, томительна и ничем не изъяснима любовь до брака; но тот только показал один порыв, одну попытку к любви, кто любил до брака. Эта любовь не полна; она только начало, мгновен-

ный, но зато сильный и свирепый энтузиазм, потрясающий надолго весь организм человека. Но вторая часть, или лучше сказать, самая книга – потому что первая только предвещание к ней – спокойна и целое море тихих наслаждений, которых с каждым днем открывается более и более, и тем с большим наслаждением изумляешься им, что они казались совершенно незаметными и обыкновенными. Это художник, влюбленный в произведение великого мастера, с которого уже он никогда не отрывает глаз своих и каждый день открывает в нем новые и новые очаровательные и полные обширного гения черты, изумляясь сам себе, что он не мог их увидеть прежде. Любовь до брака – стихи Язикова: они эффективны, огненны и с первого раза уже овладевают всеми чувствами. Но после брака любовь – это поэзия Пушкина: она не вдруг обхватит нас, но чем более вглядываешься в нее, тем она более открывается, разворачивается и наконец, превращается в величавый и обширный океан, в который чем более вглядываешься, тем он кажется необъятнее, и тогда самые стихи Язикова кажутся только частию, небольшою рекою, впадающею в этот океан» [11, с. 182].

У релігійно-екзистенційному ракурсі М. Гоголь вдавався до осмислення сутності людських страждань та нещастя. У листі до М. Гоголь від 3 жовтня 1836 року адресант наголошував на мінливості людської долі й на тому, що людина спроможна оцінити будь-яку подію свого життя виключно у порівнянні: «Если мы имели удовольствия и потом потеряли их, мы должны быть за них благодарны и вспоминать о них со сладким умилением, а не сокрушаться о потере их. Мы должны помнить, что нет ничего вечного на свете, что горе перемешано с радостью и что если бы мы не испытывали горя, мы бы не умели оценить радости, и она бы не была нам радостью. Нет, никто из нас не вправе назвать себя несчастным или говорить, что он испытывает долгие или непрерывные несчастья <...> Нет, должно признаться, что мы все, люди, неблагодарны. Мы хотим, чтобы не было границ нашему блаженству. Мы забываем, что существуют законы для мира» [10, с. 74].

З позицій християнської релігії М. Гоголь вирішує також питання смерті. Так, у листі до матері від 16 травня 1838 року він констатував, що часті втрати привчають і людське серце, і людський розум до думки про смерть. Тож смерть

у результаті перестає означати щось страшне. «Истинный христианин, – писав М. Гоголь, – радуется смерти близкого своему сердцу. Он, правда, разлучается с ним, он не видит уже его, но он утешен мыслью, что друг его уже вкушает блаженство, уже бросил все горести, уже ничто не смущает его. И в этом-то состоит глубокое самоотвержение, какое может только быть и какое может только внушить одна христианская религия» [10, с. 157]. Людське життя, за М. Гоголем, – це рух від народження до смерті. «О комфортах не думаю, жизнь наша – трактир и временная станция: это уже давно сказано» [9, с. 317], – писав М. Гоголь у листі до П. Плетньова від 5 травня 1846 року.

Висновки. Отже, в епістолярних діалогах зі своїми кореспондентами романтики демонстрували посилений інтерес до феномену людини, до питання її сутності, її призначення та «буття у світі». Подібні філософські запити були зумовлені романтичним ставленням до людини як до окремого мікрокосму, а також попередньою національною філософською та філософсько-літературною традиціями, для яких (йдеться насамперед про часи Київської Русі та добу бароко) була характерна екзистенційність. Романтики демонструють поєднання філософської екзистенційності та глибокої релігійно-християнської духовності. Тому сутність засадничих екзистенціалів людського буття, таких як любов (дружба), самотність, страждання, відчай, свобода, надія, страх, вони тлумачать у релігійно-екзистенційному ракурсі.

Список використаної літератури:

1. Коцюбинська М.Х. Зафіксоване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і літера, 2001. 300 с.
2. Кузьменко В.І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ століття. Київ: Альфа-М, 2016. 352 с.
3. Мазоха Г.С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації. Київ: Міленіум, 2006. 344 с.
4. Ільків А. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ-початку ХХ століть. Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. 372 с.
5. Куліш П.О. Повне зібрання творів. Листи. Т. І: 1841–1850. Київ: Критика, 2005. 648 с.
6. Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. Нью-Йорк-Торонто: Українська вільна академія наук у США, 1984. 326 с.
7. Куліш П.О. Повне зібрання творів. Листи. Т. ІІ: 1850–1856. Київ: Критика, 2009. 672 с.
8. Шевченко Т.Г. Зібрання творів: У 6 т. Т. 6: Листи. Київ: Наукова думка, 2001. 632 с.
9. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений и писем: В 17 т. Т. 13: Переписка. 1845–1846. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 592 с.
10. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений и писем: В 17 т. Т. 11: Переписка. 1835–1841. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 488 с.
11. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений и писем: В 17 т. Т. 10: Переписка. 1820–1834. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 392 с.

Свириденко О. М. «Жизнь наша – трактир и временная станция»: экзистенциальная проблематика в эпистолярном наследии украинских романтиков

В статье исследуется экзистенциальная проблематика эпистолярных диалогов романтиков. Отмечается, что романтики демонстрируют сочетание философской экзистенциальности и глубокой религиозно-христианской духовности. Поэтому сущность основных экзистенциалов человеческого бытия, таких как любовь (дружба), одиночество, страдания, отчаяние, свобода, надежда, страх, они толкуют в религиозно-экзистенциальном ключе.

Ключевые слова: экзистенциальная проблематика, экзистенциал, романтизм, письмо, религиозно-экзистенциальный ракурс.

Svyrydenko O. "Our life is a tavern and a temporary station": existential problematic in Ukrainian romanticists' epistolary works

In the article, the existential problematic in romanticists' epistolary dialogues is studied. The author mentions that romanticists demonstrate the combination of philosophical existentialism and deep religious Christian spirituality. For this reason, they regard the nature of such basic existential notions as love (friendship), solitude, sufferings, desperation, freedom, hope, and fear from religious and existential perspective.

Key words: existential problematic, existential notion, Romantic period, letter, religious and existential perspective.

ПОЕТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

УДК 821.161.2

М. М. Васильчук

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології
Коломийського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ХУДОЖНЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГУЦУЛЬЩИНИ В НОВЕЛІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ «БИТВА» (1895)

Статтю присвячено вивченню художнього відтворення Гуцульщини в новелі Ольги Кобилянської (1863–1942) «Битва». Автор звертає увагу на репрезентацію письменницею конфлікту між традиційним світом гірської природи (в який органічно вписано і самих гуцулів) та новітньою промислово-капіталістичною добою. У статті відстежується особлива художня манера письменниці, яка дає змогу звичайні лісорозробки показати як акт боротьби природи за свої правічні права. Особливу увагу приділено засобам, за допомогою яких Ольга Кобилянська передає у новелі колорит Буковинської Гуцульщини.

Ключові слова: Ольга Кобилянська, новела, оповідання, гуцули, природа.

Постановка проблеми. Гуцульщина є органічною складовою частиною художньої прози Ольги Кобилянської. Про Гуцульщину вона писала в новелах (за сучасною термінологією – оповіданнях) «Природа», «Некультурна», «Битва», повісті «В неділю рано зілля копала...» та інших творах. На думку Василя Сімовича, Ольгу Кобилянську не можна уявити без гір: «...під шепіт і шум карпатських смерек і в неї полилася її власна пісня <...> вони (гори – М.В.) перші розбудили в ній письменницький хист» (1922) [7, с. 212]. Попри те, що письменниця була одним із творців так званого гуцульського тексту української літератури, ця грань її творчості в літературознавстві розглянута недостатньо глибоко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сама Ольга Кобилянська (листи, автобіографії) декілька разів звертається до історії написання та причин появи новели «Битва» [5, т. 5, с.]. Твір одразу ж зацікавив критику. Так, Сергій Єфремов писав: «Природа виступає тут, як і взагалі у Кобилянської, немов живою, з тонкими почуваннями, істотою-символом такої любові авторці надлюдини» (1919) [3, с. 265]. Півстоліття згодом Федір Погребенник вів мову про майс-

терність Ольги Кобилянської, яка вдалася до олюднення природи: «...письменница створила картини природи високого емоційного звучання, сповнені внутрішньої динаміки. Цим її пейзажі відрізняються від мальовничих, але статичних гуцульських пейзажів Федьковича» (1968) [4, с. 190–191]. Загалом текст «Битви» привертав увагу цілої низки авторів, отож бібліографія публікацій про художні тексти Ольги Кобилянської, в тому числі і про новелу «Битва», доволі об'ємна [6, с. 196–288].

Мета статті. Попри велику кількість наукових праць, в яких йдеться про різні аспекти новели «Битва», цей твір не розглядали як власне гуцульський текст української літератури. Наша мета – проаналізувати новелу «Битва» з позицій відтворення у ній письменницею регіонального гуцульського колориту.

Виклад основного матеріалу. У новелі «Битва» простежуються декілька граней експозиції, які вкладаються у дві протилежно орієнтовані групи. З одного боку, це живий ліс, зображений у контексті гармонійної екосистеми, а також гуцули, які мають первісний світогляд і є представниками старої доби. Для них характерний відлік часу за законами циклічності (все

живе має природні межі приходу і відходу, час тече по колу, змінюючи пори року тощо). Протиставлені їм лісоруби, які виступають агресивним виявом модерної доби, побудованої за законами лінійності, а також тартак/лісопилка. Це монстр, який пожирає «старі часи» (час тече від народження до смерті людини, отож нема потреби берегти довкілля, а слід квапитися якомога більше заробити, збагатитися, бо ніщо не повторюється). Завершальний епізод новели – «поле битви» між старим і новим: гірська природа після локального апокаліпсиса.

У контексті нашого дослідження важливо пам'ятати, що Ольга Кобилянська у «Битві» веде мову про буковинську Гуцульщину. Якщо у багатьох інших творах Кобилянська вдавалася до типізації, то тут вона локалізує місце дії: «Буковинські Карпати. <...> Багато пасем гір Кімполунзького повіту є ще вкриті пралісами. <...> В околиці Руської Молдовиці зійшлися два пасма рівнобіжних гір» [5, т. 2, с. 301]. Село, нині зване як Молдовиця, тепер належить до повіту Сучава в Румунії, на відстані 53 кілометри на захід від Сучави [10]. Етнограф Софрон Витвицький (1863) перелічував гуцульські села: «На Буковині від Кирлібаби, тобто від південної лінії східних Карпат, від заходу височини і дещо до сходу, розташовані такі гуцульські села: Рус-Молдавіца, Ватра-Молдавіца, Рус пе Боул, Гропа, Бріаза і Кирлібаба» [1, с. 19]. Рус-Молдавіца це румунізоване – Руська Молдавиця.

У тексті «Битви» знаходимо багато елементів, які свідчать про те, що це гуцульський текст. Ольга Кобилянська вміло створює у читача відчуття вікової непорушності Карпат, які протистояли і, здавалося б, протистоятимуть всім вітрам і часам. Гори, за Кобилянською, неприступні і недосяжні не лиш тому, що підносяться над рівнем звичного для рівнинної людини світу, а ще й через свою залісненість. Праліс на горах – це своєрідний бастіон, який, здається, оберігає гуцулів від усіляких впливів і посягань. Кобилянська сприймає Карпати як певну даність, резерват старих часів. І пізніше в сценах нищення пралісу письменниця показує руйнування певного укладу стосунків людини і природи, людини і людини, а, може – людини природної і людини модерної. Щось подібне, але вже у 1930-х рр., дав Станіслав Вінценз у своїй книзі «На високій полонині» (1936). Він досить поетично описав старі непролазні ліси, де навіть мертві дерева не падали багатьма роками по смерті, бо їх підтримували інші дерева [8]. Водночас подібні

мотиви розробляли й інші письменники: Гнат Хоткевич, Антін Крушельницький, Михайло Ломацький. Неприступність і здатність до підтримування одне одного – не стільки прикмета гірської природи, як метафора, витворена художньою літературою, аби показати взаємопов'язаність давніх традицій. Вони базуються одна на одній, творячи певну систему, здатну протистояти стороннім впливам. Тут все взаємозалежне: гори, дерева, люди з їхнім духовним та матеріальним світом.

Живий ліс у контексті гармонійної екосистеми представлений і на рівні краєвиду (пасма гір, які «темно-синьою зеленню миготять з далечини» [5, т. 2, с. 301]), і на рівні дерев-велетнів, і на рівні мурашок чи світлячків. Кобилянська у своєму проникненні в проблему екосистеми говорить про те, що в передчутті розправи над найбільшими деревами-велетнями перебувають папороть, квіти, потік, пструги, орел, гаддя, павуки, мурашки, сверщци/цвіркуни, орли і яструби.

Дисгармонія в це середовище входить ніби також поступово. Спочатку це лише гудок локомотива, згодом – перегукування людей і звуки від постукування сокирою по стовбурах вікових дерев. У поетичному тексті художньої прози Кобилянської неприродний звук лякає все живе. Він прирівнюється звукові блискавиці (тут маємо перенесення поняття: як грім з ясного неба). В одне ціле зливаються ознаки цивілізації, руйнівної для первісного способу життя Гуцульщини. Нові часи позначені в тексті «Битви» залізницею, яка уможлиблює промислову розробку лісу. Локомотив, рухаючись залізними шинами, схожий до тарана осадної машини, якою нападники пробивають оборону гір. Залізниця як загроза природі знайшла також відображення у поетичних творах Сидора Воробкевича і Василя Щурата.

Робітники-лісоруби в Ольги Кобилянської – це не ті гуцули, яких змалювали у своїй художній прозі Марко Черемшина, Гнат Хоткевич, Антін Крушельницький. Лісоруб у «Битві» – чужинець-завойовник: «З грубим обличчям, у подертій замащеній одежі. З неповоротними, від тяжкої праці майже неформеними руками; озброєний блискучими топорами, тяжкими залізними ланцюгами, сам собою зовсім поганий на вид» [5, т. 2, с. 304]. Трохи згодом письменниця знову пише про лісорубів-чужинців, готових на вбивство дерев: «...вони самі майже здичіли. Не сходили ніколи в доли,

не стрічалися майже ніколи з жінками. Свою одягу намочили в дьогті, а борода й волосся вирости в них довгі й надали їм дикий вигляд» [5, т. 2, с. 307]. Звичний вигляд робітників-бутинарів, які тривалий час працювали на лісосіках. Однак письменниця так підбирає слова, так формулює думки, що створює у читача враження, ніби це люди, які в жадобі нищення втратили людську подобу. Якщо порівняти цей текст з повістю Антона Крушельницького «Рубають ліс», то побачимо, що в Крушельницького цілком інакше змальовано лісорубів. Але й у нього зовсім інше художнє завдання, цілком інша ідеологія твору, манера викладу матеріалу: письменник обстоює гуцулів у їхньому праві бути господарями на своїй землі. Кобилянська показує лісорубів як ворогів-зайд.

Не всі захоплено сприйняли цей текст. Показово є реакція Кобилянської на дискусійну статтю Сергія Єфремова «В пошуках нової краси» (1902): «За ту картину-битву <...> дістала я від С. Єфремова й інших критиків докір, буцімто я «аристократка», відношусь ворожо до соціально пригноблених, оспівую буржуазну мораль, роблю їй похвалу і так далі» (1927) [5, т. 5, с. 223].

У новелі «Битва» Ольга Кобилянська показала битву між дикою природою Гуцульщини і цивілізацією. Для створення відповідного колориту письменниця використовує терміни, характерні для батальних сцен: «Почався напад. З диким криком «гурра!» почали його наємники» [5, т. 2, с. 301]. Опір карпатської природи гіперболізовано. То кущі дикої рожі чіпляються за людей, не даючи їм руйнувати вікові дерева, то лісове гаддя кусає лісорубів. Власне, тут показано природу, яка чинить організований опір руйнації. Це Гуцульщина на рівні природи вступила у суперечку з новими часами, представленими у новелі лісорубами.

Процес промислової розробки лісу на Гуцульщині Кобилянська в новелі подає як масове вбивство. Зрубування дерев показано так, ніби йдеться про винищення людей: «Ті, що були однакового росту, однакові й стрункі, стято і обдерте з зеленої одежі» [5, т. 2, с. 306]. Навіть вечірній відпочинок лісорубів біля багаття у Кобилянської забарвлений нотками драматизму, перейнятий сумом за втраченим пралісом: «Криваво-червоний вогонь палахкотів по таких перемогах до півночі по горах, а герої-рубачі, умостившись вигідно округ нього, позакурювавши люльки, обговорювали відпорну силу побіджених» [5, т. 2, с. 309].

Лісорозробки бачилися Ользі Кобилянській як акт насилля, спричинений змовою чужинців проти Гуцульщини. У спільниках – не лише інженери-лісівники і лісоруби, а й сама колія та потяг, який «нетерпеливо сопів» [5, т. 2, с. 309] в очікуванні жертв. Олюдненню дерев Кобилянська надавала великого значення. Зрубане дерево, повантажене на залізничні платформи потяга, «Сковано так тісно, що залізо вгризалось в їх тіло, обдерте з кори, і місцями витікала кров» [5, т. 2, с. 310]. Кобилянська веде мову не тільки про поруйновані дерева, знищену екосистему, а навіть шкодує, що околиці вже не почують шуму зрубаного тут дерева. Цей настрій твору вловив і Василь Сімович: «...в неї загоряється гнівом, труситься з переляку, попадає в одчай ліс, ведучи нерівну боротьбу з людиною» (1922) [7, с. 215–216].

Ольга Кобилянська у новелі знайшла й відповідний ракурс для показу автохтонів цієї землі – гуцулів: «Великі й сильні, з слов'янськими чертами, в мальовничій одежі» [5, т. 2, с. 311]. Вони щось святкують у корчмі біля залізниці. Письменниця подає декілька штрихів до пізнання горян, намагаючись проникнути у життєву філософію гуцулів. Ось як вона змальовує їхню реакцію на матеріальний вияв нових часів – залізницю: «Коли вперше побачили поїзд, то перехрестилися й сплюнули від себе. В тім була, мабуть, нечиста сила, і вони не хотіли жодного діла мати з тими, що кермували тим всім» [5, т. 2, с. 312]. Можливо, тут маємо те ж саме ставлення гуцулів до всього незрозумілого, новочасного, не вивіреного віковим досвідом, що Кобилянська показала в новелі «Природа». Не маючи змоги завадити винищенню лісу, гуцули чинили пасивний опір і не хотіли допомагати руйнувати свій світ: «Рубайте самі, що бог сотворив, а нас оставте у супокою! – відповів один з ненавистю на поклик помагати при зрубуванні дерев» [5, т. 2, с. 312].

Є в новелі «Битва» й суто етнографічні штрихи. Так, письменниця подає стислі відомості: про житло буковинських гуцулів («Хати були маленькі, вкриті дошками, а часом каміннями приложені, а деякі самими гонтами» [5, т. 2, с. 311]), про чоловічий одяг («Червоні ноговиці, до того біла вишивана сорочка й багато вишивані киптарики. Широки барвні шкіряні пояси, прикрашені наперстками й різними блискучими дрібницями. Малі чорні капелюхи, прибрані в павичі пера» [5, т. 2, с. 311]). Ольга Кобилянська також звертає увагу на пове-

дінку і манери гуцулок. Декількома штрихами малює образ молодої жінки, який свідчить про її самодостатність і почуття власної гідності. Гуцулка «курила люльку й дивилась байдужно вперед себе, не дбаючи о те, що ціла громада чужих людей неначе пожирала її очима» [5, т. 2, с. 311]. Змальовано танці під музику коломийок у виконанні двох скрипалів.

Письменниця описує це гуцульське товариство, яке має стільки самодостатності і самоповаги, що не реагує на чужинців, які безцеремонно його розглядають. Здається, горян не цікавить ніщо, в тому числі й потяг. Очевидно, йдеться про несприйняття гуцулами новацій, які, здавалося б, їх ніяк не стосуються: «Се було для них з'явище таке чуже й таке їм далеке, вони мали з тим так мало спільного, неначеб були іншого світу» [5, т. 2, с. 311].

Кобилянська сумовито констатує, що гуцули більше схожі на оте вбите дерево, зрубане в горах і спрямоване на переробку. Вони – діти природи, частина екосистеми, а не її захисники.

Як свого часу Гуцульщину поза нею самою показав Лука Данкевич (вірш «Гуцули в Парижі 1814 року»), так і Кобилянська в «Битві» частково показувала Гуцульщину поза нею. Йдеться про одну із граней новели, в якій показано тартак.

Підприємство з розпилювання лісу в оцінці Кобилянської – одна з ланок втручання у природний спосіб життя гуцулів. Доцільність і природовідповідність гуцулового існування перекреслюють новочасні впливи, спрямовані на хижацьке нищення і грабунок їхніх багатств.

Промислове життя у Кобилянської уособлює тартак, який зоддалік впізнається за цегляними димарями та чорним димом. Авторка звертається до образності, побудованої на звукових асоціаціях: фабрики притаманні гук, свист, дзижчання. Це своєрідний опис пекла, у яке потрапляє карпатський ліс, що уособлює старовік Гуцульщини. Здається, крім Кобилянської, ніхто інший не дав в українській літературі такої картини. Це підмітив ще Федір Погребенник [4, с. 191]. І справді, до неї і після неї писали про бутин, лісосплав. А от про подальшу долю лісу – ні. Кобилянська показує нищення не стільки природи, як самої Гуцульщини, яка опинилася в руках захоплених і байдужих людей. Письменниця створила опис складу, де «лежали тисячі дощок, укладених високо вверху, приготовлених до транспорту <...>. Безліч непотятих пнів дожидало ще своєї смер-

ті. Тут лежали велетні в об'ємі майже кількох метрів, справдешні чудеса старості й краси» [5, т. 2, с. 313]. Фактично, це ланка неперервного конвеєра, вигаданого прогресом для нищення старої Гуцульщини: «Поїзд привозив щораз нові жертви, а ніколи не спочиваючий Молох переробляв їх у чудно короткім часі» [5, т. 2, с. 313].

Прикметно, що Ольга Кобилянська не просто показала хижацьке вирубування Карпат, а й чітко вказала на того, хто цим займався. Вона вводить у текст новели пояснення майстра лісопилки: на десять років право на розробки купив «Релігійний фонд». Дослідники творчості Кобилянської звернули увагу на те, що це – «багата установа на Буковині (їй належала 1/5 цілого краю), утворена з покасованих монастирів. Йому належали майже всі гори й ліси Буковини» [5, т. 2, с. 313]. Тобто Ольга Кобилянська не побоялася в своєму творі піддати негативній оцінці діяльність «найбільшого на Буковині у кінці XVIII – на початку XX ст. господарського комплексу – Буковинського православного релігійного фонду. Маючи формально церковно-релігійну форму, фонд фактично перетворився у велике державно-капіталістичне господарство під контролем центральної австрійської влади» [9]. Діяв фонд протягом 1786–1918 рр.

Письменниця у новелі наводить також статистику. Продуктивність лісопилки – сімсот стовбурів щоденно. «Сімсот товаришів їх нищено денно, а кождий з них потребував десятків літ, ба сотень літ, щоб розвинути до оцього славного об'єму! А тут лежали ще гори пнів, ще тисячі й тисячі лежали там, дома, ще й на вершинах гір, звідки рішено котити їх уже на самому остатку» [5, т. 2, с. 314]. Певно, зважаючи на конкретні факти, «Битва» в першодруці в газеті «Буковина» (1896) мала підзаголовок «Нарис з природи» [6, с. 22].

У злагодженій роботі робітників тартаку, які планомірно привозили дерево, розпилювали його, спалювали тирсу тощо, Кобилянська показує згубний вплив прогресу на Карпати. Вона дає й картину нічної лісопильної фабрики. Панує недобра тиша, підсвічена блідим місяцем. Собаки-охоронці. Мертві дерева. Карпатський ліс чекає часу, аби бути сплавленим на чужину: «На дошках і пнях, призначених до транспорту, стояли чорними буквами виписані слова: “До Бату-му”» [5, т. 2, с. 314]. Тобто маємо пряму вказівку на те, що все це багатство не йде на користь гуцулів-українців. Таким чином, «Битва» Ольги

Кобилянської – твір високої художньої вартості. Публіцистичні нотки, які звучать у ньому, ще більше посилюють його цінність, оскільки з мистецьки ліричного, перетворюють його на гостроактуальний. Це свідчення того, що письменниця зуміла поєднати художню відстороненість і животрепетність проблематики.

Завершальний акорд «Битви» – опис зрубу, схожого на воєнне побоїще. Це – застереження Ольги Кобилянської Гуцульщині, аби вона шукала у собі сили і можливості до відпорності новим часам, які приносять у гори не цивілізаційні блага, а винищення природних багатств і деградацію дезорієнтованого корчмами гуцульського населення. Подібне застереження гуцулові-автохтони в українській літературі прозвучало ще 1864 р. Сидір Воробкевич написав: «Пробудися, з сну твердого, перестань дрімати, / бо на душі гріх пекельний, смуток будеш мати» [2, с. 29].

Висновки. Художня манера Ольги Кобилянської дала змогу письменниці показати Гуцульщину як нерозривну частину природного середовища Карпат. Гори роблять гуцулів сильними і самодостатніми. Однак загрозою є сторонні впливи у вигляді законодавства й новомодних віянь та промислового й технічного розвитку, в основі якого лежить невмотивоване збагачення. Виклики і загрози нового часу, за Кобилянською, залишають гуцулів у стані розгубленості й неспроможності їм протидіяти.

Список використаної літератури:

1. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів / перекл., передм., приміт. М. Васильчука. Коломия: Світ, 1993. 96 с.
2. Воробкевич С. Твори Ізидора Воробкевича. Львів: 3 друк. НТШ, 1909. Т. 1. 418 с. (Серія «Руска писемність», XII, 1).
3. Єфремов С. Історія українського письменства. Вид. 4-е, з одмінами й додатками. Київ; Ляйпціг: Українська накладня, 1919. Т. II. 462 с.
4. Історія української літератури. У восьми томах. Київ: Наук. думка, 1968. Т. 5. 524 с.
5. Кобилянська О. Твори: у 5 т. Київ: Держлітвидав України, 1962. Т. 2. 480 с.; Київ: Держлітвидав України, 1962. Т. 5. 492 с.
6. Ольга Кобилянська: до 150-ї річниці з дня народження: бібліогр. покажч. / уклад.: Н.І. Горюнова, В.І. Ткач, Н.І. Ткач, Н.М. Загородна; за участю М.П. Дячук; наук. ред. Я.Б. Мельничук. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. 440 с. (Серія «Буковина»).
7. Сімович В. Праці в двох томах / упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк, за участю Р. Пилипчука, Я. Погребенник, передмова Ф. Погребенника. Чернівці: Книги – XXI, 2005. Т. 2: Літературознавство. Культура. 904 с.
8. Vincenz S. Na wysokiej połoninie: obrazy, dumy i gawędy z wierchowiny huculskiej. Warszawa: Roj, 1936. 720 s.
9. Ботушанський Василь. Православний релігійний фонд Буковини (1786–1918 pp.): соціально-економічний аспект. URL: <http://pravoznaves.com.ua/period/article/49084/%C2>.
10. Руска Молдовиця. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Молдовиця>.

Васильчук М. М. Художественная репрезентация Гуцульщины в новелле Ольги Кобылянкой «Битва» (1895)

Статья посвящена изучению художественного изображения Гуцульщины в новелле Ольги Кобылянкой (1863–1942) «Битва». Автор обращает внимание на репрезентацию писательницей конфликта между традиционным миром горной природы (в который органично вписываются сами гуцулы) и современными промышленно-капиталистическими тенденциями. В статье прослеживаются особенности творческой манеры писательницы, которая дает возможность обычные лесоразработки показать как акт борьбы природы за свои исконные права. Особое внимание уделяется средствам, с помощью которых Ольга Кобылянская передает в новелле колорит Буковинской Гуцульщины.

Ключевые слова: Ольга Кобылянская, новелла, рассказ, гуцулы, природа.

Vasylchuk M. M. Artistic representation of Hutsulshchyna in the short story “The Battle” (1895) by Olga Kobylianska

The article is devoted to the study of the artistic depiction of Hutsulshchyna in the short story “The Battle” by Olha Kobylianska (1863–1942). The author pays attention to the displays of the conflict between the traditional world of mountainous nature (where the Hutsuls live) and the latest industrial capitalist era. In the article the writer’s manner is observed, which allows to show the usual forest exploitation as an act of struggle of nature for its primordial rights. The researcher takes a note of the means by which Olha Kobylianska transmits in the short story the flair of Bukovynian Hutsulshchyna.

Key words: Olha Kobylianska, short story, narration, Hutsuls, nature.

О. В. Писаревська

аспірант кафедри української та світової літератури
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ СЕМАНТИКИ БЛАКИТНОГО КОЛЬОРУ В ІДІОСТИЛІ АНАТОЛІЯ ПЕРЕРВИ

У пропонованій статті зроблено спробу проаналізувати колористику в поезії харківського поета Анатолія Перерви. Мета роботи полягала в дослідженні ідейно-естетичних смислів та їх реалізації завдяки колоронімам.

Ключові слова: блакитний колір, синій колір, ідейно-естетичний зміст, ідіостиль, колористика.

Постановка проблеми. Анатолія Антоновича Перерву, безсумнівно, можна назвати однією з найяскравіших постатей літератури Слобожанського краю. В літературу він прийшов як поет, пізніше почав писати сатиричні та гумористичні твори (здебільшого пародії та епіграми), художню публіцистику. Його ім'я пов'язане із журналістикою, написанням поетичних текстів для пісень, з перекладами з білоруської, грузинської, молдавської і російської мов. До того ж його вірші також перекладались різними мовами (польською, молдавською, російською, киргизькою, болгарською, марійською).

У сучасному літературознавстві маємо здебільшого рецензії та читацькі відгуки на окремі збірки чи прозові твори письменника, часто фрагментарні згадки в літературно-критичних нарисах. Ці рецензії не є результатом системного підходу, вони мають загально-описовий характер і зазвичай не супроводжуються необхідними узагальненнями, хоча загалом їхня наявність дозволяє визначити творчий потенціал письменника. Тому осмислення творчості А. Перерви видається актуальним, адже завдяки таким мало відомим українському читачеві поетам, як А. Перерва, можливим є з'ясування характерних рис, притаманних українській поезії другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Предметом дослідження цієї розвідки є колористика поезій А. Перерви. Цей ракурс видається доволі цікавим, зважаючи на ту обставину, що Перерва є великим шанувальником і добрим знавцем живопису. І взагалі, Харківщина завжди славилася своїми тихими, спокійними і водночас мальовничими пейзажами. Наприклад, відомий художник С. Васильківський вважав Харківські

краєвиди мальовничими, особливою любов'ю користувався живописний Зміїв та навколишні села, зокрема Коропів хутір [12, с. 8].

У своїх інтерв'ю поет розповідав, що колись сам хотів стати художником, тому картини таких відомих майстрів пензля, як Н. Вербук, С. Васильківський, В. Бондар, В. Дзюбенко, мали великий вплив на світогляд А. Перерви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що питання колористики у творчості А. Перерви вивчали лише двоє дослідників – В. Дяченко, автор статті «Крізь призму кольору» (1982) [1], та Л. Єлисеєва, автор публікації «“Живопис, котрий чують”... або колористика живописця поезії Анатолія Перерви» (2015) [2]. Проте ці статті мають більш публіцистичний характер.

Мета статті. Головна мета роботи полягає у виявленні особливостей поетичної семантики блакитного кольору в ідіостилі А. Перерви.

Виклад основного матеріалу. Власне кажучи, названі дослідники творчості А. Перерви вже звернули увагу на те, що серед усього багатства палітри письменника домінують п'ять кольорів, а саме: жовтий (золотий), синій (блакитний), зелений, чорний, білий. Мабуть, використання поетом саме цих кольорів зумовлено тим, що вони є основними кольорами Слобідського краю. Так чи інакше, спираючись на цей висновок дослідників, спробуємо докладніше проаналізувати другий із названих кольорів – блакитний.

Як відомо, колір є невіддільною частиною повсякденного життя людини. Сила впливу кольору така, що, на думку С. Кравкова, спектральний склад світла, яке сприймається, може

змінити навіть сам стан людини [5, с. 158]. Проте слід пам'ятати, що «у художньому творі колір функціонує вже не як безпосередня природна даність, об'єктивно-означальна реалія, а як одна із поетичних категорій, що набуває певного ідейно-естетичного значення» [6, с. 142]. Не менш важливою є й та обставина, що колір у поезії може сам виконувати ідейно-естетичну функцію, тобто (що буває частіше) доповнювати чи послаблювати головний естетичний задум твору, набуваючи при цьому різних значень [7, с. 158]. Колір семантично доповнює і впливається в конкретний образ, з'являючись разом із ним. Якщо образ має символічний характер, тоді й колір набуває символічних конотацій, стає натяком на щось або символом. На що саме вказуватиме колір, залежить від авторського задуму. Тому один і той самий колір має різне символічне значення в різних творах одного й того ж письменника. Р. Фрумкіна у своїй роботі «Цвет, Смысл, Сходство» розглядає «світ кольору» як феномен суто психологічний, оскільки в природі існують тільки світлові хвилі, а колір є уявою нашого ока й мозку. Якимось чином феноменологія «світу кольору» відображена й структурована в мові. Це має виявлятися на рівні різних психологічних процесів, пов'язаних з пізнаванням кольору, запам'ятовуванням слів на позначення кольору, номінацією, категоризацією тощо [13, с. 6].

Блакитний / синій колір – доволі частотний у віршах Анатолія Перерви. Згідно з «Dictionary of Symbolism» А. Протаса, синій колір асоціюється з духом й інтелектом. Це колір води й неба, а тому позначає вічність і безкінечність, час і простір [14]. В українській мові цей колір вербалізовано двома лексемами – *синій* і *блакитний*, але їхні символічні значення, за свідченням В. Жайворонка, зливаються (щоправда, словникові статті засвідчують зворотне): «у народних піснях синій... означає журбу» [3, с. 539], блакитний – колір «справедливості, доброї слави, доброго походження», «колір неба і один з кольорів українського національного прапора» [3, с. 41]. В. Кандинський називає блакитний небесною фарбою [4, с. 127].

Квантитативний аналіз використання кольороназви «блакитний» («синій») у збірці А. Перерви «Небесна ясність» [10] дав такі результати: блакитний (9 разів), голубий (6), синій (5). Як бачимо, блакитний – найчастотніший відтінок. Розгляньмо детальніше ідейно-естетичну функ-

цію кольороназви «блакитний» у поезії А. Перерви. Відзначимо, що не тільки назви кольору ставали предметом вивчення в нашій роботі, а й природні об'єкти, які усталено ним позначені, наприклад: небо – блакитне, море – синє тощо.

Здійснений аналіз дозволив виділити кілька основних ідейно-естетичних функцій назви блакитного (синього) кольору в поезії А. Перерви.

Блакитний / синій колір як божественний. Блакитний – основний колір неба. Небо – місце проживання богів, ангелів, символ божественного духовного світу. У А. Перерви небо – не просто видима над землею атмосфера, це символ високого, божественного, моральний ідеал, до якого має прагнути людина: «І хмара звільна проплива / Під небом синім і високим. [9, с. 26]. У вірші «На щокі твоїх – спалах світанку» поет подає цікавий образ взаємодії індивідуальної душі і божественного: «Гаснуть зорі... / І тільки одна / (Як не вірити в зоряні миті!) / Все ніяк не нап'ється блакиті [11, с. 26]. Одна зірочка (індивідуальна душа) ніяк не може розлучитися з високим божественним духовним світом. У вірші «Небесна ясність» поет підкреслює особливу божественність святого місця «Святогори»: «Тут оживає мертво й хворе, / Тут повниться медами борть! / ...Небесні гори – Святогори, / Над ними вище – лиш Господь» [10, с. 47].

Анатолію Перерву вдалося поєднати в цьому вірші небесну ясність (тобто духовну чистоту) і земне життя. Святогори знаходяться на землі поряд з людиною, а над ними – вище лиш Господь, представник неземного, духовного світу, саме того світу, який хоче пізнати душа кожної людини.

Божественність блакитного кольору знаходимо й у вірші А. Перерви «Треба», присвяченому художнику Валерію Бондарю: «Блазні хмільні по тризні... / Як їм без Бога вбого! / Брате, між чорне бризни / Кольору голубого...» [10, с. 32]. А щоб оцінити велич душі й особливий гуцульський дух картин Гната Хоткевича, автор зауважує: «Його душа – це неповторні барви, / У нього навіть чорне – голубим... / Аби свій час не спродати задарма, / Вертаймося до Гнатових глибин!» [10, с. 40].

Часом поет поєднує образи, забарвлені жовтими й блакитними кольорами, проте не називаючи самі кольори: «Все життя – це небо і стерня» [11, с. 10]. Лірик постійно підводить читача до думки, що існує два світи – гармонійний (небо) і реальний (стерня), але людина має жити в гармонії із собою та світом й прагнути до

високого: «Вірю, жодна душа не мізерна, / Доки прагне у небо крилом / Так, як прагнуть напровесні зерна / До проміння / крізь лід – напролом!» [11, с. 19].

Дуже часто вживаючи епітет «блакитний», поет актуалізує позитивну асоціацію з чимось безгрішним, чистим: «Сосновий чистий світ! / З небесної блакиті» [11, с. 29]; «Небом блакитним омите доспіле колосся» [11, с. 29]. У цьому реченні поєднано образи двох споконвічних українських кольорів – блакитний і жовтий, і це створює ще й додатковий сенс. Їх поєднання символічне – це національний прапор України. Зауважимо, що в результаті накладання цих двох кольорів отримуємо світло-зелений колір. Це теж символічно, адже маємо натяк на інший аспект життя людини та світу природи: це колір рослин, молодості (молодо-зелено), свіжості, розквіту.

Використання назви блакитного кольору в поезії А. Перерви пов'язано зі стихією води (дощ, річка, море, струмок). Найчастіше поет підкреслює її божественність, духовність, спокій, очисні властивості. Наприклад, у вірші «Під голубою стріхою дощу сховаюся» [9, с. 14] автор дає зрозуміти, що *блакитний дощ* – це стихія, яка очищує душу. Зазвичай дощова вода безбарвна або сіра, але поет акцентує увагу читача на тому, що для нього це саме та стихія, яка віддзеркалює чисте голубе небо. Епітет «блакитний» тут тільки підкреслює, що дощ – представник (посланець) неба високого і божественного, це «життя Цілющий душ», під життєдайними й цілющими струменями якого відбувається моральне очищення маленької краплини – душі людини: «І сам я – дощ. Лиш руку простягну – / Я крапля, незлиняла і мала! / Ви можете: прокинутись від сну / І стать дощем – потребою зела? / І поки є така можливість автор закликає: / Ховайтеся, ховайтеся чимдуж / Під голубою стріхою дощу! / Або: У нашу плоть навек перетекло / Тепло дощів, / блакитних і високих» [9, с. 14].

Ще одна ідейно-естетична функція кольороназви «голубий» у змалюванні води пов'язана з використанням кольору як символу чистоти душі молодої людини: «І не страхали нас думки про смерть – / Вона безсила, щоб зневірить душу. / Тіла медуз у голубій воді / Щоранку

хвилі легко колихали... / І ми були настільки молоді, / Що ще ні в чому / сумніву / не мали» [9, с. 30]. У цьому вірші А. Перерва хоче сказати про страхи, які взагалі властиві кожній людині. І страх смерті – один з найсильніших. Згадаймо, що Медуза у давньогрецькій міфології – жінка-чудовисько зі зміями замість волосся на голові, від погляду якої люди перетворювалися на камінь. Анатолій Перерва відкриває читачу своє бачення смерті: навіть в ясній, чистій душі є місце страхам, але в юності людина ще ні в чому не сумнівається, не замислюється про смерть, такі питання посилюються з роками.

Ще одне символічне значення блакитного кольору – незамуленість дитинства, юності, повної надій і мрій. Для А. Перерви голуба вода є незабутнім щасливим періодом дитинства: «Далеких літ не вицвілий світанок, / Ріки дитинства стрічка голуба!» [9, с. 21]. З дитинством пов'язані і надії, і мрії на краще (пор.: блакитна мрія): «Сподіваннями синіми, ранніми / Глянув пролісок – вісник весни» [8, с. 10]. Із чорної землі з'являється синій пролісок як символ надії на краще і піднесення до божественного, гармонійного.

Блакитний як колір мрії про взаємне кохання: «Степову свою звабу В світлу ніч принеси мені. / Вишні нашого саду Стали місячно-синіми. / Небо юне і тепле / Наскрізь зорями світиться. / Відшукаю для тебе / Найніжніше освідчення» [9, с. 30]. Цією поезією автор показує, що існує світ мрії, який підносить людину, викликає в неї прекрасні почуття. У таку хвилину все стає яскравішим, світиться неземним світлом: *світла ніч, місячно-синій* (тобто сріблясто-синій), *небо юне і тепле, зорями світиться*.

Висновки і пропозиції. Отже, колір у поезії Анатолія Перерви – це не просто описова характеристика, а перш за все символічний елемент філософського бачення світу, складник ідіостилію письменника. Блакитний / синій колір у поезії А. Перерви є символом високого, божественного, певного морального ідеалу, до якого має прагнути людина, колір мрії і щасливого кохання. Поєднання в поезії образів, які є носіями жовтого й блакитного кольорів, символізують існування двох світів – гармонійного (небо) і реального (стерня).

Список використаної літератури:

1. Дяченко В. Крізь призму кольору. Жовтень. 1982. № 4. С. 110–119.
2. Єлисеєва Л. «Живопис, котрий чують»... або колористика живописця поезії Анатолія Перерви. URL: <http://h.ua/story/422983/>.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
4. Кандинський В. О духовном в искусстве. Психология цвета. Москва: Наука, 1965. С. 181–220.
5. Кравков С. Цветовое зрение. М.: Академии наук СССР, 1951. 175 с.
6. Кульчинська М. Поетика кольору в романах Василя Барки. Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Збірник наукових праць. 1997. Вип. VII. С. 141–152.
7. Лосев А. Проблема символа и реалистическое искусство. М.: Искусство, 1986. 367 с.
8. Перерва А. Живіть, жита. Харків: Прапор, 1978. 63 с.
9. Перерва А. На зламі літа: лірика. Харків: Прапор, 1987. 86 с.
10. Перерва А. Небесна ясність. Харків: Майдан, 2013. 164 с.
11. Перерва А. Серед білого дня. Київ: Радянський письменник, 1984. 103 с.
12. Сергій Васильківський: українська доля Дикого Поля (твори зі збірки Харківського художнього музею): каталог виставки/ авт. вст. статті О. Денисенко, авт. – упорядники: О. Денисенко, В. Кацай. Київ: Майстер книг, 2013. 85 с.
13. Фрумкина Р. Цвет, Смысл, Сходство. Аспекты психолингвистического анализа. М.: Наука, 1984. 175 с.
14. Protas A. Dictionary of Symbolism. URL: <http://umich.edu/~umfandsf/symbolismproject/symbo>.

Писаревская О. В. Особенности поэтической семантики голубого цвета в идиостиле Анатолія Перервы

В предлагаемой статье сделана попытка проанализировать колористику в поэзии харьковского поэта Анатолія Перервы. Цель работы заключалась в исследовании идейно-эстетических смыслов и их реализации благодаря колоронимам.

Ключевые слова: голубой цвет, синий цвет, идейно-эстетический смысл, идиостиль, колористика.

Pysarevska O. The particularities of poetic semantics of blue colour in the idiostyle of Anatolii Pererva

An attempt to analyze the colouristics of the poetry of Kharkiv poet Anatolii Pererva is made in the paper. The purpose of the work was to study the ideological and aesthetic meanings and their implementation through colour.

Key words: blue colour, dark blue colour, ideological and aesthetic content, idiostyle, colouristics.

ЛІТЕРАТУРНА КОМПАРАТИВІСТИКА ТА ІНТЕРМЕДІАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 821.III(73)-3.09“19”

Ю. В. Лисанець

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
з латинською мовою та медичною термінологією
Української медичної стоматологічної академії

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ТА ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ ЯК ТЕКСТОТВІРНІ ДОМІНАНТИ ЛІТЕРАТУРНО-МЕДИЧНОГО ДИСКУРСУ РІЧАРДА ЗЕЛЬЦЕРА

У статті досліджено наративну конфігурацію малої прози американського лікаря і письменника Річарда Зельцера. Проаналізовано рецептивний потенціал і особливості втілення авторської свідомості у літературно-медичному дискурсі автора, який поєднував медичну практику і мистецтво Слова. Відзначено роль інтертекстуальності та інтермедіальності як текстотвірних домінант прозового доробку Зельцера, за допомогою яких автор вступає у діалог із широким спектром художніх текстів і творів мистецтва різних епох, присвячених медичній тематиці.

Ключові слова: літературно-медичний дискурс, проза США, література XX століття, наратор, інтертекстуальність, інтермедіальність.

Постановка проблеми. Дослідження літературно-медичного дискурсу художньої прози розкриває широкий дослідницький простір для сучасного літературознавства [1; 2; 10; 11]. У цьому контексті одним із перспективних напрямів є вивчення творчого доробку письменників, які поєднували медичну практику і мистецтво Слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість американського лікаря і письменника Річарда Зельцера (1928–2016) становить невичерпний інтерес для дослідників [8; 9; 13; 19; 20]. Так, у межах прозового доробку автора науковці звертали увагу на проблеми стосунків між лікарем і пацієнтом [8]; ґендерні аспекти професійної діяльності лікаря [20]; питання взаємозв'язку між літературою і медициною [9; 13]; жанрологічні виміри медичного есе [19] тощо.

Мета статті – дослідити особливості втілення категорій інтертекстуальності та інтермедіальності у малій прозі Річарда Зельцера, що дотепер не було об'єктом ґрунтовного вивчення. Матеріал дослідження – збірки “Mortal Lessons:

Notes on the Art of Surgery” (1976), “Confessions of a Knife” (1979), “Taking the World in for Repairs” (1986), “Raising the Dead: A Doctor’s Encounter with His Own Mortality” (1993), “The Doctor Stories” (1998).

Виклад основного матеріалу. Поняття інтертекстуальності як «відношення між текстом і сумою знань культури» [6, с. 50] отримало широкий розвиток завдяки працям Ю. Крістєвої, яка, переосмислюючи концепцію діалогізму М. Бахтіна, тлумачить цей феномен як «дану текстуальну інтеракцію, котра відбувається в середині окремого тексту» [4, с. 206]. Своєю чергою інтермедіальність розглядається дослідниками як міжсеміотична взаємодія, «кореляція різних видів мистецтва» [3, с. 50] і «специфічна форма діалогу культур» [5, с. 153].

В оповіданні Річарда Зельцера “The Black Swan” Revisited” (збірка “Taking the World in for Repairs”, 1986) автор вибудовує інтертекстуальну модель на основі новели «Чорний лебідь» (“Die Betrogene”, 1954) Томаса Манна. У передмові Зельцер повідомляє, що ідея звернутися

до твору Манна з'явилася внаслідок зустрічі з пацієнткою, яка й нагадала йому пані Розалію фон Тюмлер. Зельцер надає власний виклад прецедентного тексту, змінюючи наративні акценти і відповідно – рецептивний потенціал історії. Так, наприклад, новела Манна завершується лаконічною реплікою відстороненого гетеродієгетичного наратора з приводу смерті Розалії: “Rosalie died a gentle death, **regretted by all who knew her**” [12, с. 141], тоді як у версії Зельцера спостерігаємо життєстверджувальний акорд у мовленні дочки головної героїні: “**Poor woman**, said the nurse. **No**, said Anna. **You are quite, quite mistaken**” [17, с. 114].

У 1991 р. Зельцер захворів на легіонельоз, провівши 23 дні в комі. Свій досвід у ролі пацієнта письменник представив у збірці “Raising the Dead: A Doctor’s Encounter with His Own Mortality”, 1993). Прикметно, що у першій частині збірки Зельцер вступає в діалог із двома іншими представниками письменницької спільноти – англійським поетом Джоном Донном (1572–1631), який у 1624 р. написав прозовий твір “Devotions Upon Emergent Occasions, and severall steps in my Sicknes” після одужання від тяжкої невідомої хвороби, та англійською письменницею Фанні Берні (1752–1840), яка у докладній формі епістолярного жанру представила світові власний досвід проходження мастектомії без наркозу у 1811 році. Принагідно зазначимо, що у репрезентаціях досвіду хвороби письменника оповідь гомодієгетичного наратора раптово змінюється оповіддю від третьої особи. Саме таким чином лікар-письменник дистанціюється від себе як пацієнта, свідомо відділяючи цю «роль» від власного «Я»: “The pronoun *he* gives **a blessed bit of distance** between myself and a too fresh ordeal in which the use of *I* would be rather like picking off a scab only to find that the wound had not completely healed. Still, *I*, the author, will be present throughout, looking on, translating for *him*, the patient” [18, с. 29].

Збірка Річарда Зельцера “The Doctor Stories” (1998) – це своєрідний художній відгомін однойменної книги ще одного американського лікаря-письменника Вільяма Карлоса Вільямса (1883–1963), який також втілював свій професійний досвід у жанрі малої прози. Зокрема, очевидними є інтертекстуальні зв’язки між оповіданнями “Brute” Зельцера та “The Use of Force” Вільямса: обидва твори репрезентують досвід роботи письменників зі «складними»

і «нестандартними» пацієнтами, а також актуалізують суперечливі емоції у внутрішньому світі нараторів – бурхливу суміш роздратування, агресії, садистської втіхи і сорому. В оповіданні “Poe’s Light-House” лікар Дж. Моран розповідає про останні дні Едгара Аллана По. Перед читачем розгортається історія написання оповідання “The Light-House” – останнього і незавершеного твору письменника. Надалі автор пропонує читачеві продовження незавершеного оповідання. Зельцер цитує перші рядки твору Е.А. По (щоденник, перший запис у якому датується 1 січня, а останній – 3 січня 1796 року), розвиваючи оповідь на власний манер.

В оповіданні “Alexis St. Martin” читач стає свідком важливих подій в історії розвитку світової медицини. У творі представлено досвід американського хірурга Вільяма Бомонта, який проводив спостереження за роботою шлунку та механізмами секреції шлункового соку Алексіса Сент-Мартіна, якого у 1822 р. було поранено у живіт. Внаслідок поранення у стінці живота Сент-Мартіна утворилася нориця, що й дало лікареві змогу отримати неможливий раніше доступ до органу травлення людини. Дослідження Бомонта було викладено в монографії «Досліди і спостереження за шлунковим соком і фізіологією травлення» (“Experiments and Observations on the Gastric Juice and the Physiology of Digestion”, 1833), що й дало підґрунтя для інтертекстуальної моделі Зельцера. Автор пропонує читачеві докладну історію експериментів Вільяма Бомонта у вигляді дорожнього журналу, фрагментів листів тощо.

Не менш важливим є й інтермедіальний простір у творчості Зельцера. Зокрема, в оповіданні “The Surgeon as Priest” (збірка “Mortal Lessons: Notes on the Art of Surgery” (1976) ключове місце належить портрету Андреаса Везалія – фламандського лікаря XVI століття, основоположника наукової анатомії, який одним із перших почав проводити розтини з метою вивчення тіла людини. Вираз обличчя Везалія у момент проведення розтину наштовхує наратора на роздуми з приводу священної й утаємниченої природи професії лікаря, який у буквальному сенсі отримує доступ до внутрішнього світу пацієнта: “I understand you, Vesalius. Even now, after so many voyages within, so much exploration, I feel the same sense that one must not gaze into the body, the same irrational fear that it is an evil dead for which punishment arises. Consid-

er. The sight of our internal organs is denied us. To how many men is it given to look upon their own spleens, their heart, and live? **The hidden geography of the body** is a Medusa's head one glimpse of which would render blind the presumptuous eye" [16, с. 24].

В оповіданні "Il Traviato" (збірка "Confessions of a Knife", 1979) Зельцер вступає у діалог із всесвітньо відомою оперою Джузеппе Верді. Так, на початку твору лікар-наратор повідомляє про своє захоплення італійською оперою, що бере початок із самого дитинства і органічно продовжується у професійній діяльності хірурга. У зв'язку з цим наратор репрезентує огляд пацієнтів, послугуючись музичними термінами: "... I think I hear a voice calling out, **baso profundo**, somewhere in that vasty dome: Is there a doctor in the house?" [14, с. 74]; "Aie! she groans, **crescendo**" [14, с. 76]. Слід також відзначити стилізацію авторського звернення до читача: "**Te calma**, gentle reader" [14, с. 74]. Прикметною є й аналогія між хірургією та мовою італійської опери: "It may have been the language of opera that drew me into surgery. For the language of surgery is **operatic**. It is Italianate, unlike the language of psychiatry, say, which is Teutonic <...> Take, for instance, the surgical word **choled-ochojejunostomy**" [14, с. 74–75]. Дізнавшись, що пацієнтку оперуватиме його заклятий суперник, наратор бурхливо реагує цитатою з "La Traviata" Верді: "Mille serpi divoranmi il petto!" [14, с. 77]. Крім того, Зельцер пропонує читачеві змістити фокус уваги на постать лікаря Гренвіля і таким чином проаналізувати всесвітньо відому оперу під іншим кутом зору. Автор наполягає, що доречніше було б назвати оперу "**Il Traviato**", тобто «Пропащий», адже у творі йдеться про духовне зцілення Гренвіля: "... through the death of his beautiful patient, Dr. Grenvil regains his vocation. **He is redeemed. He has become a true doctor**. In light of this new insight into *La Traviata*, I propose that the name of the opera be changed to *Il Traviato*, or *The Redemption of Doctor Grenvil*" [14, с. 81–82].

В оповіданні "Angel, Tuning a Lute" (збірка "The Doctor Stories", 1998) текстотвірним чинником постає фреска італійського художника раннього Відродження Луки Сінйореллі у монастирі Монте-Олівето-Маджоре. Наратор захоплюється витвором мистецтва – зображенням янгола з лютнею, – і подумки переноситься у часи його створення, коли майстер поспішає закарбувати в образі янгола обличчя свого

померлого сина і таким чином прагне подолати смерть: "...he stands, sees that the body of his son has been taken away <...> he sees for the first time the angel that had burst from his old body to stand against that wall tuning a lute, harkening, plucking. **Not dead!** But softly breathing the stone-purified air, his lips curved in a smile without the least agony of death, with only the euphoria of boyish farewell" [15, с. 61]. Екфрасис, наділений потойбічною тілесністю, полонить уяву наратора і надихає на філософські роздуми про скінченність людини: "Next to this painting, all his others would be decoration. Here, only here, was **the primal corporeal fact**, not its fanciful derivative; the body that he had painted not with verdaccio, sinoper, ocher, but with the semen of his old age" [15, с. 62].

Висновки і пропозиції. Отже, інтертекстуальність та інтермедіальність як вагомі текстотвірні чинники малої прози Річарда Зельцера базуються на діалогічній взаємодії широкого спектра художніх текстів і творів мистецтва, присвячених медичній тематиці. Категорія інтертекстуальності у творчості Зельцера реалізована шляхом переосмислення літературних творів, документальних та епістолярних жанрів; стратегія інтермедіальності втілена шляхом інкорпорування графічних і музичних екфрасисів. Розлога палітра прецедентних текстів і творів мистецтва у прозі письменника вимагає від читача максимальної уваги, ерудованості і високого рівня обізнаності. Автор запрошує аудиторію долучитися до діалогу з творами попередніх епох, пропонує свої власні рефлексії з приводу медичних, деонтологічних та екзистенційних питань, а також пропонує читачеві виробити власні асоціації, залишаючи простір для подальшого розвитку міжмистецької поліфонії. Таким чином, інтертекстуальність та інтермедіальність у літературно-медичному дискурсі Річарда Зельцера є потужними засобами актуалізації читацького сприйняття і авторського переосмислення фундаментальних проблем людського буття.

Список використаної літератури:

1. Лисанець Ю.В. «По той бік стетоскопа»: дихотомія «лікар – пацієнт» та її деконструкція у сучасному літературно-медичному дискурсі. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2018. Т. 29(68). № 1. С. 158–162.
2. Лисанець Ю.В. Фізіологічні аберації в оповіданні Ф.С. Фіцджеральда «Загадкова історія

- Бенджаміна Баттона». Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Літературознавство. 2018. Вип. 1(87). С. 83–93.
3. Просалова В. Інтермедіальність як явище мистецтва і метод аналізу. Філологічні семінари. 2013. Вип. 16. С. 46–53.
 4. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины: энцикл. справочник [под ред. И.П. Ильина, Е.А. Цургановой]. 2-е изд., испр. и доп. М.: Интрада – ИНИОН, 1999. 319 с.
 5. Тишунина Н.В. Методология интермедийного анализа в свете междисциплинарных исследований. Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века: материалы международной научной конференции. Серия «Symposium». Вип. 12. С-Пб: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. С. 149–154.
 6. Ткачук О. Наратологічний словник. Тернопіль: Астон, 2002. 173 с.
 7. Фатеева Н. Контрапункт интертекстуальности или Интертекст в мире текстов. М.: Агар, 2000. 280 с.
 8. Borgenicht L. Richard Selzer and the Problem of Detached Concern. *Ann Intern Med.* 1984. 100(6). P. 923–928.
 9. Graham P.W. A Mirror for Medicine: Richard Selzer, Michael Crichton, and Walker Percy. *Perspectives in Biology and Medicine.* 1981. Vol. 24. No. 2. P. 229–239.
 10. Lysanets Yu. Narrative Projections of a Medical Researcher in “Arrowsmith” by Sinclair Lewis. *Південний архів: збірник наукових праць (Філологічні науки).* 2018. Вип. LXXIV. С. 78–80.
 11. Lysanets Yu. Narrative Representation of the Physician's Image in the 19th Century U.S. Literature. *Current Issues of Social Studies and History of Medicine: Joint Ukrainian-Romanian scientific journal.* 2018. 3 (19). С. 88–92.
 12. Mann T. *The Black Swan* [translated from the German by Willard R. Trask]. New York: Alfred A. Knopf, 1954. 141 p.
 13. Schuster C.I. Confessions of a Writer: The art of Richard Selzer. *Rhetoric Review.* 1984. Vol. 3. Issue 1. P. 84–98.
 14. Selzer R. *Confessions of a Knife.* New York: Simon and Schuster, 1979. 223 p.
 15. Selzer R. *The Doctor Stories.* New York: Picador USA, 1998. 389 p.
 16. Selzer R. *Mortal Lessons: Notes on the Art of Surgery.* New York: Simon and Schuster, 1976. 219 p.
 17. Selzer R. *Taking the World in for Repairs.* New York: Penguin Books, 1986. 239 p.
 18. Selzer R. *Raising the Dead: A Doctor's Encounter with His Own Mortality.* New York: Penguin Books, 1995. 118 p.
 19. Stieve E. The Medical Essay as an Invitation for Interdisciplinary Exploration. *Quadrivium: A Journal of Multidisciplinary Scholarship.* 2011. Vol. 3. Issue 1. Article 9. URL: <https://nsuworks.nova.edu/quadrivium/vol3/iss1/9>
 20. Sun J. Liminal Masculinity in Richard Selzer's *Knife Song* Korea. *Journal of Medical Humanities.* 2014. Vol. 35. Issue 1. P. 85–93.

Лисанец Ю. В. Интертекстуальность и интермедийность как текстообразующие доминанты литературно-медицинского дискурса Ричарда Зельцера

В статье исследована нарративная конфигурация малой прозы американского врача и писателя Ричарда Зельцера. Проанализированы рецептивный потенциал и особенности воплощения авторского сознания в литературно-медицинском дискурсе писателя, который сочетал медицинскую практику и искусство Слова. Отмечена роль интертекстуальности и интермедийности как текстообразующих доминант прозаического наследия Зельцера, за счет которых автор вступает в диалог с широким спектром художественных текстов и произведений искусства разных эпох, посвященных медицинской тематике.

Ключевые слова: литературно-медицинский дискурс, проза США, литература XX века, нарратор, интертекстуальность, интермедийность.

Lysanets. Yu. Intertextuality and intermediality as the text-creating dominant features in Richard Selzer's literary and medical discourse

The article examines the narrative configuration of short stories by the American physician and writer Richard Selzer. The receptive potential and peculiarities of implementing the author's consciousness in the literary-medical discourse of the writer, who combined medical practice and the art of the Word, have been analyzed. The author points out the role of intertextuality and intermediality as the text-creating dominant features, by means of which Selzer's enters into a dialogue with a wide range of literary texts and works of art of various epochs, devoted to medical topics.

Key words: literary and medical discourse, U.S. prose, 20th century literature, narrator, intertextuality, intermediality.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА,
ТЕКСТОЛОГІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2

С. В. Кандюк-Лєбідь

старший викладач кафедри журналістики
та інформаційних технологій
Миколаївського міжрегіонального
інституту розвитку людини Університету «Україна»

**ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ІЛЛІ КВІТКИ НА ТЛІ
ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОГО КОНТЕКСТУ ДОБИ**

У статті зроблено спробу привернути увагу до постаті письменника та історика Іллі Івановича Квітки, рідного дядька Григорія Федоровича Квітки-Основ'яненка, племінника єпископа Іоасафа Горленка. Запропоновано аналіз проблемно-тематичного спектру і стильових особливостей творів І. Квітки та його авторської манери.

Ключові слова: Ілля Квітка, письменник, записки, літопис, щоденник, рукописи, історичні факти, бароко, просвітництво, суб'єктивізм.

Постановка проблеми. Проблеми історичної пам'яті останнім часом все частіше опиняються у сфері уваги дослідників. Спираючись на теоретичні напрацювання у галузі історії, культурології, літератури, вчені активно дискутують щодо механізмів формування соціальних уявлень про минуле, засобів репрезентації та поширення цих уявлень. Все частіше з'являються розвідки з дослідження творчості та громадської діяльності маловідомих чи взагалі забутих імен еліти України кінця XVIII – початку XIX століть (громадських діячів, дослідників, письменників, викладачів університетів). З небуття виходять такі імена, як Михайло Антоновський, Василь Капніст, Мусій Кононеко, Володимир Леонтович, Микола Мотоніс, Олександр Паліцин, Ілля, Єгор та Василь Тимківські, Іриней Фальківський, Івграф Філомафітський та багато інших.

Родина Квіток є однією із найвизначніших в історії України. Перш за все з пам'яті «вибливає» ім'я Григорія Федоровича Квітки-Основ'яненка, засновника нової української прози. Але насправді і до Григорія Квітки та й після нього можна досліджувати цікаве життя представників цієї родини. Наприклад, Микола Іванович Квітка (дядько письменника) – настоятель

Курязького Преображенського монастиря під ім'ям Наркісса, Андрій Федорович Квітка (рідний брат) – Харківський губернський предводитель дворянства. А. Парамонов зазначає: «...кінець XVIII і геть до початку 40-х рр. XIX ст. висуває Квіток як талановитих адміністраторів та організаторів, причетних до заснування Харківського університету та низки освітніх і благодійних установ, істориків як Ілля Квітка, що поєднують у своїх писаннях часто з особистих міркувань історію слобідських полків і Малоросії і, нарешті, літераторів – великий талант класика Григорія Квітки-Основ'яненка» [10, с. 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особа Іллі Квітки привертала увагу науковців не так уже й часто. Першим дослідником його творчості вважається Микола Шугуров, який переконливо довів авторство І.І. Квітки щодо «Записок о слободских полках» (були видані 1812 р. у м. Харкові) [11]. Декілька слів про особу Іллі у своїй роботі «Записки Іоасафа Горленка, єпископа Белгородского, и старинные заметки о роде Горленков» висловив відомий історіограф XIX ст. Василь Горленко [4]. Як літератора згадує його преосвященний Філарет у своїй книзі «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» [10]. Дмитро Багалій,

спираючись на розвідку М. Шугурова й працю Філорета, декілька разів згадує Квітку як представника тогочасного суспільства, який допомагав у становленні Харківського університету [1; 2]. Після праць Д. Багалія тривалий час згадки про постать письменника-історика були відсутні.

Із сучасних дослідників творчістю Іллі Квітки як історика займалися науковець Олег Журба (монографія «Становлення української археографії: люди, ідеї інституції», 2003 р. та низка статей про Харківський університет) [3], Володимир Маслійчук (автор об'ємної статті «Ілля Іванович Квітка – малознаний історик кінця XVIII – початку XIX ст.», 2006 р.) [8], Андрій Парамонов (автор книги «Історія роду Квіток») [9], який присвятив свою працю Григорію Квітці-Основ'яненку (племіннику І.І. Квітки).

Літературно-художньому компоненту дослідження творчості письменника, манері написання та стильовим особливостям його творів досі належної уваги не приділялося.

Метою розвідки є узагальнення відомостей біографічного характеру про маловідомого письменника та історика Іллю Івановича Квітку, виявлення специфіки літературно-семантичної організації творів письменника, манери написання та стильових особливостей його творів.

Виклад основного матеріалу. Ілля Іванович Квітка походив з однієї із найславніших родин козацьких старшин Харківського слобідського полку. Саме родинне коріння, шляхи затвердження дворянського звання, пошук шляхетних родоначальників є провідними чинниками творчості цього історика. Родичі та події, пов'язані з ними, – ось основа творчості Квітки.

Родоначальником Квіток був суддя Харківського полку кінця XVII – початку XVIII ст. Семен Опанасович (Афанасьєв). Про його батька Панаса Ілля Іванович переповідає у своєму творі про Слобідські полки, що буцімто той жив у Гадячі, де був полковником, а із Гадяча його син у 1666 р. переселився до Харкова [5, с. 77].

Онук Семена – Іван Григорович (1706–1751 рр.), батько письменника – був одружений з Параскевою Андріївною Горленко, донькою командира козаків у Гилянському поході, онукою відомого мазепинця Дмитра Горленка [8, с. 324–325]. Після ранньої смерті чоловіка Параскева Горленко залишилася одна з сімома малолітніми синами: Григорієм, Василем, Іваном, Олександром, Миколою, Федіром та Іллею. Значну допомогу у вихованні дітей надав їй брат белгородський єпископ Іоасаф Горленко. Саме

він, за спогадами Іллі Квітки, мав на нього, тоді ще хлопчика, великий вплив. Побожність, моралізаторство, скромне, навіть схимницьке, життя – усе це, напевно, виніс Квітка із проповідей дядька. З тих часів – і зберігання дядькових рукописів, і певна популяризація його творчості.

Сам Ілля Іванович Квітка народився близько 1745 р. Як зазначає В. Маслійчук, дату народження можна визначити приблизно за згадками у документах Переписі дворян Харківського округу 1780 р., де зазначено, що Іллі Квітці 35 років. Хоча у Родовідній книзі Харківського намісництва 1786 р. зазначено: «*Квітка Илья Иванов сын 40 лет*» [8, с. 327–328]. Та й за словами М. Шугурова, «*в одном письме [до Іллі Тимківського – С.В. К.-Л.], именно от 9 сентября 1814 г., И.И. Квитка дает прямое указание на свой возраст <...> шестидесяти-девятiletнему старику*» [11, с. 446].

У 1756 р. Ілля і його брат Федір (за заслуги батька й діда і завдяки сприянню родичів) почали службу в Харківському козацькому полку підпрапорними. Подальша службова кар'єра історика досить неординарна, насичена частими змінами й перипетіями: сержант Брянського піхотного полку, підпоручик, поручик (під час цієї служби познайомився з таємним радником Г. Тепловим, який збирав матеріали з історії України. Квітка почав з ним листування через його свояка у Глухові), капітан, прем'єр-майор [8, с. 329–330]. Цивільна служба Квітки значно посприяла зацікавленню історією і творчістю. Обіймаючи посади стряпчого, повітового судді, депутата, засідателя у Харківському верхньому судді, колезького асесора Ілля Іванович мав можливість працювати з паперами, які сьогодні є важливими документами з історії України.

У середині 90-х років XVIII ст. І.І. Квітка, вийшовши у відставку, мешкав у с. Основа. За спогадами сучасників, жив Квітка дуже самотньо: «*... жил в мире, как в пустыне, ибо он имел у себя особенное уединенное жилище и не знал никуда других дорог, кроме как к бывшему тогда преосвященному Павлу, у которого он поучался христианской жизни*» [10]. Розташована дещо осторонь Основа на початку XIX ст. перетворилася в певне «культурне гніздо» поблизу Харкова. Це був маєток з багатою бібліотекою, де зберігалося чимало рукописів. Окрім згаданого «Щоденника» Квіток та творів єпископа Іоасафа, у цій бібліотеці знаходилася низка невідомих руко-

писів з «Історії Малоросії» (Ілля Квітка навіть прагнув скласти «Журнал» подій до часів Богдана Хмельницького), частина «Чугуївського листування» (діловодства чугуївського воєводи другої половини XVII ст.), якою володів Г.Ф. Квітка-Основ'яненко [8, с. 237].

Значний вплив на письменника мав його батько. Ще за життя Іван Григорович вів «Щоденник», так звану «Летопись», куди заніс багато цікавих відомостей з життя не тільки сім'ї Квіток, а й козацької старшини Слобідської України. Після смерті Івана Григоровича продовжував «Щоденник» старший брат Іллі Квітки, Іван, адже родині Квіток було притаманне визнання потрібності фіксації подій, певної їх оцінки, що справило в подальшому неабиякий вплив на історика. Цей «Щоденник» разом з рукописами свого дядька Іоасафа Горленка І. Квітка передав до бібліотеки харківських духовних училищ (Харківського колегіуму).

Ілля Квітка підтримував дружні літературні зв'язки з професором Харківського університету, директором Новгород-Сіверської гімназії Іллею Тимківським, філософом Григорієм Скворородою, державним та культурним діячем Григорієм Тепловим, Ніжинським полковником та таємним радником Семеном Кочубеєм.

Однак не менший вплив на творчість історика мали власне його шлях і та доба, в якій випало йому жити й писати. Перехід часу від одного століття в інше відзначився появою нового соціального шару суспільства – національної інтелігенції, до якої з повним правом відносимо й постать Іллі Івановича Квітки. Це час, коли в українській літературі співіснували і бароко, і сентименталізм, і романтизм. За словами А. Парамонова, «Для родини Квіток <...>, Просвітництво мабуть буде великим ключем для пояснень поведінки і дій. <...> важливішим буде моральний і моралізаторський чинник, просвітителі переконані, що людину можна змінити шляхом виховань і напучувань. У той же час для місцевого шляхетства існував спадковий статус, тісно пов'язаний із минулим, закріплений володіннями та кріпосними (від якого аж ніяк не втекти), церковна набожність і книжна барокова вченість (мотивації поведінки і моралізаторства). Просвітництво і старі звичаї – ці протиріччя супроводжуватимуть діяльність представників роду» [9, с. 8–9].

Як зазначає О. Журба, тривала практика збирання історичних документів згодом румовила появу самостійних історичних творів І. Квітки,

кожний з яких став важливим етапом визрівання і професіоналізації слобідської історіографії [3, с. 39]. Найбільш відомими творами Іллі Квітки, авторство яких було доведено, є «Записки о слободских полках с начала их поселения до 1766» (1812 р.), що вийшли окремою книжечкою, та стаття «О Малой России», розміщена в часописі «Украинский вестник» (1816 р.). До речі, «Записки о слободских полках...» були видані за кошти Григорія Квітки-Основ'яненка, тому авторство цієї праці довгий час приписували саме йому. Що й не дивно, адже сам Ілля Іванович, переписуючись з Іллею Тимківським, писав: *«всепрілежнейше прошу того одолжения, чтоб я удовольствие о мел видеть труды мои изданные в печати по слову вашему, но без надписания сочинителя»* (19 травня 1810 р.) [6].

Ілля Квітка вихований на бароковій літературі, тому стиль написання його творів є дещо вітійоватим та складним для сприйняття в сучасному прочитанні: *«Препровождаю описание о слободенных полных извините не опытного писателя в слоге сообразно историческим изданиям, и в правописании равно и в ошибках маловидящего с помощью двух стекол...»* (лист від 19 липня 1810 р.). Через це Ілля Квітка говорив про себе як про «неопытного писателя» і дозволяв іншим редагувати свої праці. У листі від 24 квітня 1810 р. І. Квітка писав: *«надеюсь на благосклонность вашу ко мне, что будет оно исправлено во всех пунктах»* (лист від 19 травня 1810 р.), а в іншому *«...вы можете исправить и дополнить вашими записками [«О Малой России» – С. К.-Л.]»* (лист від 24 квітня 1810 р.) [6].

Багалій Д.І., опрацьовуючи «Записки о слободских полках...», помітив, що в них небагато особистої праці автора: *«Це схоже і на літопис, і на справжню історію – <...> літературна форма, яка <...> отримала надзвичайно широке поширення і в Малоросії XVIII століття»* [2, с. 238–239]. Твір має кілька ознак літератури епохи Просвітництва, бо разом із лінійним викладом матеріалу (хронологія історичних подій) автор:

– дає детальне пояснення давньому козацькому управлінню з описом усіх обов'язків: *«Полковник был збираем от всех в полку чиновников; власть его была жаловать по достоинству полковых Старшин и Сотников, раздавать порожняи земли и другия угоды... Право его было неотъемлемое.*

Полковой Обозный по Полковнике первой и первой-же полковой Старшина, в ведомстве его была полковая артиллерия, и снаряды... Полковой Судья... Полковой Асаул все по воинской службе ... приказанія приводил в исполнение. Полковой Хоружный ошел в походе полковое знамя в своем хранении. Полковой писар ошел должность в полковой Ратуше, подобно Секретарской» [5, с. 7–8];

– вступає в полеміку із конкретним твердженням: *«Некоторые нынешнего времени писатели о древностях, удостоверяют, что на сих местах, где обитатели <...> Слободских полков поселились, жили Россияне под владением Велико-Княжества киевского, или Южной России, и в XIII столетии Туши-Хан с Монгольцами и Татарами нападение учинил на страну сию; и по несчастливом сражении Россияне были разбиты, остальные-же удалились к западу и нашли убежище во владении Великаго Князя Литовскаго, и что с того времени страна сия 400 лет в пустее была <...> но на таковое удостоверение согласится не можно» [5, с. 3].* І надає інформацію про час володіння цією землею татарами, про створення на території кордонної лінії, що свідчить про нестримну жагу автора до поглиблення знань особистісних та бажання передати ці знання іншим;

– надає низку статистичних даних про основні міста та містечка Слобідських полків, водночас наводячи на думку щодо доречності вилучення земель Острогозького полку зі складу Слобідсько-української губернії, бо той полк не зовсім «слобідський» (тобто приєднаний до України пізніше): *«Настоящего времени, когда сей полк составлен был и из каких народов, положить не можно, только известно, что селился он по Заывной Грамоте Воронежскаго Воеводы Арсеньева, но сей полк ни случаев ни обстоятельств сообразно Сумскому, Харьковскому и Ахтырскому и общаго участия службы с помянутыми тремя полками не имел» [5, с. 26].*

Лексико-семантична організація творів Іллі Квітки теж підтверджує, що вони належать до жанру літописання. Аналізуючи лексичні одиниці «Записок о слободских полках...» та «О Малой России», ми можемо поділити їх на такі дві групи:

1) одиниці лексико-семантичної групи «існування» (використані для опису життя, перебування, побуту): *«...Царствование Государы-*

ни Императрицы Екатерины II <...> есть время уничтожения на всегда Гетьманского достоинства; ибо оно больше уже не возобновлялось» [7, с. 312], «Семнадцатого столетия сорок пятого года <...> начали проходить чужестранные разных племен народы, для поселения, вне границ Российского Государства на пустых землях, и при умножении их семействами распространили свои селения от вершины реки Сулы по рекам...» [7, с. 7].

2) одиниці лексико-семантичних груп «утворення» (використані для опису виникнення, появи, воскресіння, походження, одержання) і «служба» (опис обов'язків, повинності тощо): *«За сим последовала в Слободских полках перемена. 1) Полковники по избрании от полков должны быть представляемы Его Царскому Величеству для пожалования избраннаго в полки, которой, или утверждается от Государя, или на место его от собственной воли Государя другой был пожалован в Полковники. 2) Полковые Старшины и Сотники производимы быть должны по аттестатам от полков, тем Генералом, у котораго в главной команде сии полки находились. 3) По судным и криминальным делам велено быть сим полкам под ведомством Белгородской Провинциальной и Воронежской Губернской Канцелярии» [5, с. 11]; «Малая Россия приняла новый образ управления – <...> учредит Малороссийскую Коллегию, наравне с прочими Государственными Коллегиями <...> В последствие времени открыты в Малой России наместничества: Киевское, Черниговское и Новгород-Северское» [7, с. 313].*

При написанні своїх творів Ілля Квітка користувався популярними тоді історичними творами. Його «Записки...» з історії Слобідських полків чи історії «О Малой России» містять у своїй канві події з власного родоводу. Досить часто канва творів переривається особистими – суб'єктивними – ремарками самого Іллі Квітки: *«Не известно, была ли его фамилия [гетьмана Дем'яна Многогрішного – С. К.-Л.] изображением его жизни; но по последствиям можно догадываться, что он сделался ее достойным», «Можно с достоверностию подозревать, что участвовал в этом [йдеться про заслання гетьмана Івана Самойловича – С. К.-Л.] больше всех Генеральный Есаул Иван Мазепа» [7, с. 308, 310].* У подальшому описі історичних фактів осо-

биистий аспект стає відчутнішим: присутність слобідських старшин на коронації Єлизавети Петрівни, грамота Єлизавети про скасування нововведень, розповідь про зустріч імператриці зі слобідськими полковниками біля Сівська під час її подорожі до Києва 1744 р. – це ті події, в яких брав участь батько нашого письменника. Переплітаючи історію України з історією роду Квіток, Ілля Іванович створив унікальні за своєю структурою твори-спогади «Записки о слободских полках с начала их поселения до 1766» та «О Малой России».

Висновки та пропозиції. Постать Іллі Івановича Квітки залишилася в тіні. Цей факт підтверджує й В. Горленко, говорячи, що письменник був *«скромный начотчик и кабинетный писатель... сын полковника и племянник Иоасафа, выступавший и в печати как анонимный автор по местной истории»* [4, с. 86]. Однак без його творчості неможливо уявити атмосфери тогочасного Харкова, який став університетським містом, відтворити шляхи становлення «малоросійської», «слобідської» та української історії. Ілля Квітка – шанувальник старовини, який дивився на світ крізь призму минулого. Дослідження його творчості стане в пригоді не тільки історикам, а й літературознавцям, які досліджують становлення та розвиток української літератури.

Список використаної літератури:

1. Багалеї Д.І. Опыт истории Харьковского императорского университета. По неизданным источни-

- кам. Харьков: Паровая Типография и Литография Зильберберг, 1893–1898. Т. 1-й (1802–1815 г.).
2. Багалеї Д.І. Исторические повести и статьи Григория Федоровича Квитки. Киевская старина. 1893. № 8. С. 215–244.
3. Журба О.І. Імператорський Харківський університет і початки української археографії. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Караїзна. Серія «Історія». 2016. Вип. 52. С. 38–44.
4. Записки Иоасафа Горленка, епископа Белгородского, и старинные заметки о роде Горленков. Сообщ. В.П. Горленко. Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. К., 1982. Кн. 6. Отд. 3. С. 83–106.
5. Квитка І.І. Записки о слободских полках с начала их поселения до 1766. Харьков: Университетская Типография, 1812. Приложение к статистическому Листку. Харьков: Типография Окружного Штаба, 1883. 26 с.
6. Квітка І.І. Тимківському. Листи. ІР НБУ ім. Вернадського. Ф. II., № 7434–7437.
7. Квитка Ілля. О Малой России. Украинский вестник. 1816. № 3. С. 304–314.
8. Маслійчук В.Л. Ілля Іванович Квітка – малознаний історик кінця XVIII – початку XIX століття. Український археографічний щорічник. Нова серія. К., 2006. Вип. 10/11. С. 318–342.
9. Парамонов А.Ф. Історія роду Квіток. Х.: Харківський приватний музей міської садиби, 2013. 152 с.
10. Филарет (Д.Г. Гумилевский) Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. II. URL: http://dalizovut.narod.ru/filaret/filar_s.htm.
11. Шугуров Н. Ілля Іванович Квитка – неизвестный писатель конца прошлого и начала текущего столетия. Киевская старина. 1890. № 3. С. 443–453.

Кандюк-Лебедь С. В. Жизнь и творчество Илья Квитки на фоне историко-литературного контекста эпохи

В статье сделана попытка привлечь внимание к личности писателя и историка Илья Ивановича Квитки, родного дяди Григория Федоровича Квитки-Основьяненко, племянника епископа Иоасафа Горленко. Предложен анализ литературно-семантической организации, манеры и стилистических особенностей произведений писателя.

Ключевые слова: Илья Квитка, писатель, записки, летопись, дневник, рукописи, исторические факты, барокко, просветительство, субъективизм.

Kandiuk-Lebid S. The life and work of Ilya Kvitka against the background of the historical and literary context of the his days

The article tries to draw attention to the figure of the writer and historian Ilya Ivanovich Kvitka, uncle of Grigory Fedorovich Kvitka-Osnovyanenko, nephew of Bishop Joasaph Gorlenko. An attempt is made to analyze the literary-semantic organization, the manner of writing and the stylistic peculiarities of his works.

Key words: Ilya Kvitka, writer, notes, chronicles, diary, manuscripts, historical facts, baroque, enlightenment, subjectivism.

УДК 82.09+82-34

Ю. О. Малихінастарший викладач кафедри філології та лінгводидактики
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету**СЕМАНТИКА ВОГНЮ В УКРАЇНСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРАХ**

Статтю присвячено дослідженню специфіки та форм репрезентації образу вогню на основі таких зразків народної словесності, як замовляння, казки та легенди. Зроблено спробу продемонструвати активний синкретизм образів. Відстежено динаміку розвитку образу вогню як символу художнього бачення еволюції людини.

Ключові слова: український фольклор, міфореелігійний світогляд, образи-символи, вогонь, замовляння, казка, легенда.

Постановка проблеми. Фольклор здатний через перцептивно-емоційний шар психіки особистості донести до її свідомості відповідні морально-естетичні ідеї, виробляючи відповідне оцінне ставлення до явищ дійсності.

Розмаїття жанрів усної народної творчості є цікавим джерелом для дослідження багатовікового життєвого досвіду українського народу, втіленням народної мудрості, світогляду та ідеалів. Чимало джерел, які відбивають міфореелігійний світогляд українського народу, сьогодні вже є раритетом.

Образи-символи води, землі, вогню, повітря у фольклорних жанрах відображають ставлення наших предків до тих чи інших явищ природи, віру в їх особливу надприродну силу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Без сумніву, міфореелігійний світогляд посідає одне з цільних місць у духовній скарбниці нашого народу. Однак ця тема до недавнього часу залишалася поза увагою науковців. Сучасний аналіз «вищої» міфології (пантеону слов'янських божеств) та міфології «нижчої» (демонології) розпочався лише з середини 60-х років ХХ ст., коли формувалася «міфологічна» концепція, тобто дослідження вірувань та повір'їв зводилося до єдиної системи міфореелігійних уявлень.

Для з'ясування специфіки міфореелігійного світогляду українців нам стали у пригоді праці Г.О. Булашева [1], В.Я. Проппа [8], М.А. Ласло-Куцюк [10] та інших. Символи і символіка українського фольклору приваблювали багатьох учених, зокрема М.І. Костомарова [2], В.І. Кононенка [12], О.О. Потебню [13] та інших, і є предметом зацікавлення сучасних дослідників.

На нашу думку, накопичені українцями протягом віків духовні багатства та попередні

набутки вчених на цій ниві потребують певного узагальнення.

Мета статті – розкрити особливості відтворення образу вогню на основі таких зразків народної словесності, як замовляння, казки та легенди.

Реалізація даної мети передбачає розв'язання таких завдань:

- розглянути жанри (замовляння, казки, легенди) з огляду використання в них образів-символів вогню;
- проаналізувати специфічні символічні образи та мотиви вогню на просторі традиційної жанрової системи усної народної творчості;
- підтвердити ілюстративним матеріалом характеристики образів-символів вогню;
- простежити динаміку розвитку образу-символу вогню в жанрах усної народної творчості.

Актуальність даної роботи зумовлена недостатнім рівнем розгляду та аналізу образу вогню – унікального символу для нашої літератури.

Виклад основного матеріалу. Фольклор – одне з найцінніших надбань національної культури кожного народу. Звертаючись до його джерел як основи світорозуміння, ми розширюємо свої знання про життя і природу, давні культури і вірування наших предків, їх уявлення про Всесвіт і власне про людину, як частину Всесвіту.

Зразки традиційних народних уявлень та вірувань українців, що дійшли до нас із праісторичних часів, безперечно, не відображають в цілісності давнього світогляду. Та все ж у них відчувається гомін далеких епох. Тому не можна не погодитись зі словами українського етнографа Г.О. Булашева, що «усна поезія руського, як будь-якого взагалі, народу, сягаю-

чи своїми початками доби доісторичної, навіть первісної, і донині має ознаки свого міфологічного походження» [1, с. 14].

Донедавна міфорелігійний світогляд традиційної (дохристиянської) віри слов'ян здебільшого вивчався досить однобічно і ототожнювався з народною демонологією, походження якої пов'язують із середньовічними уявленнями. Окремі елементи демонології, зокрема у повір'ях та віруваннях, народ зберігає й дотепер.

Зазвичай найдавніші дохристиянські уявлення про світ і людей перепліталися з нагальними господарськими інтересами. Вони ґрунтувалися на вірі в особливу силу тих чи інших явищ природи, а в деяких випадках і на вірі в їх надприродну силу. Через виконання магічних дій людина намагалася вплинути на досягнення поставленої мети: захистити врожай, вилікувати хворого, забезпечити спокій домашнього вогнища тощо. З такою метою вона зверталася до чотирьох основних стихій: води, вогню, землі та повітря, а також до тих сил, які їх уособлювали.

Обряди та ритуали будувалися на вірі у магічну силу слова, його вплив на навколишній світ. М.І. Костомаров писав: «Наші предки язичники вірили, що словом можна зцілити людину і нагнати на неї хворобу, врятувати від небезпеки і погубити <...> Слово могло перетворити людину в тварину, в дерево, в камінь, і сам відаючий силу слова міг також перетворюватися за допомогою слова, міг літати в повітрі, не топиться у воді, не горіти у вогні, коротше кажучи – володіти і керувати усією вселенною» [2, с. 278].

На думку багатьох дослідників, словесні формули, якими супроводжувались давні магічні обряди та ритуали, були першими текстами усної народної творчості та основою для її подальшого розвитку. Вони, як магія в цілому, тісно пов'язувалися із міфологією від найдавніших її часів.

Замовляння – словесна формула усної творчості, якою супроводжувалися обряди та ритуали і яка, начебто, мала магічну силу та здатність впливати на навколишній світ людей та духів з метою отримання певної користі для їх виконавця.

У замовляннях наші предки зверталися до Богів. Прокинувшись, вони дякували Богові Свагору, що дочекалася світлого дня, а ставши до праці, умилювали своїх покровителів і приносили їм жертви. Все це супроводжувалося замовлянням. Пізніше, в християнські часи, для віруючих природні Боги накладалися на ієрархічних Богів церкви Христової. Наприклад, місце Перуна (Бога вогню та блискавки) посідає

Христос і святі. Багато замовлянь, здебільшого зміцнювальних, почали супроводжуватися християнськими молитвами.

Замовляння стосувалися найрізноманітніших сфер людського життя та діяльності. Люди зверталися до небесних і земних стихій, зокрема і до вогню, бо вірили в їх силу, обожнювали їх: «Огонь-богач, не йди од нас. Хто тебе буде звати – не йди з хати!» [3, с. 334]. У цьому господарському замовлянні вогонь символізує сімейний достаток, тому його називають «богачем». Він і нагодує, і зігріє. Звідси і шанобливе ставлення до вогню. Адже домашнє вогнище – священний вогонь, який оберігає щастя дому і членів родини, бо «там де є тепло, там і добро, і достаток, і злагода» [4, с. 53]. Однак вогонь ще може бути й руйнівником. Тому люди остерігалися, що він може «піти з хати», накоївши багато шкоди, спаливши її. Пізніше осередком домашнього вогнища стала піч. Вона вважалася центром житла, його душею. Пічний вогонь був не лише годувальником: за його кольором і поведінкою господарі визначали погоду, події, які їх чекали.

У лікарських замовляннях вогонь виконував очисну та лікувальну функцію. Наприклад, замовляння від плаксивців (дитяча хвороба): «Ви плаксивці, сирливці, дрисливці, крикливці. Я вас на вогонь визиваю, на плиту виганяю, дим викликаю. Отут вам бувати, шепотати, клекотати, а дитяті чистий шлунок мати. Кури сплять, і дитятко спить. Кури будуть співати, кокотати, а хлопчик (ім'я) не буде боліти» [3, с. 199].

Цікавим є образ «огняної» ріки, який згадується у замовлянні кровотечі: «Калиновим мостом ішло три сестри: Калина, Малина і Шипшина. Не вміли вони ні шити, ні прясти, тільки вміли сікти-рубати, ріки пропускати: одна ріка водяная, друга ріка огняная, третя ріка кров'яная. Водяною огонь заливати, кров'яною кров унімати» [3, с. 82]. Вбачається, що у цьому замовлянні три ріки – «водяная», «огняная» і «кров'яная» – це складники людської природи, які течуть по її жилах. Дуже часто предки сприймали вогонь як живу істоту, яка горить у душі кожної людини.

З очисною та лікувальною метою до вогню та диму зверталися у замовлянні від бешихи: «Господи помози, дай, Боже, час добрий вишептати рабові Божому (ім'я) бешиху з його голови, з його ніг, з його очей... Поки я тебе не знала, доки не вишіптувала своїми устами, Господніми молитвами. Тепер я тебе вишіптую, викликаю і за димом виганяю. Иди собі на очереда, на болота, на сухий ліс». А коли підкурюван-

ня не допомагало, бешиху «спалювали»: робили дев'ять маленьких кучок порошу і спалювали їх по черзі, приказуючи «примовки» [3, с. 199].

Щоб вилікувати малу дитину від «бульок у роті біля глотки» («зубище») зверталися до печі, як до осередку домашнього вогнища. Підпаливши вогонь, стояли з дитиною біля печі й промовляли: «Дим-димовище, візьми зубище з хати димом, а з комина вітром» [3, с. 212]. Як бачимо, дим, як і вогонь, наділявся особливою здатністю виганяти всіляку нечисть.

Попіл від вогню теж наділявся чудодійною цілющою силою. Так, наприклад, у замовлянні волосу необхідно було: «Взяти дев'ять раз по дев'ять колосків, ті колоски обсмалити, щоб не було волохів. Спалити маковиння. Взяти той попіл і зробити луг. На місце, де болить, покласти колоски, поливати лугом і замовляти: «Волос, волос, іди на дев'ятий колос!» [3, с. 178].

У любовних замовляннях вогонь використовувався як сила, здатна «привернути» коханого (чи кохану), «запаливши його (її) душу»: «Не лети ж ти, огнений бугало, ліса палить, землі сушить, а трави в'ялить! Полети ж ти, огнений бугало, до козака у двір... Учепися ти йому за серце, запали ти його, щоб він трясся і трепетався душею і тілом за мною, народженою, хрещеною, молитвеною дівчиною (ім'я)...» [5, с. 26]. Образ «огненного бугала» – відгомін прадавньої міфології. Він може «ліса палить, землі сушить, а трави в'ялить», а ще «запалити серце коханого», привернути його.

Отже, використання у замовляннях образу вогню та образів, які можна ідентифікувати з вогнем (вогненна річка, домашнє вогнище, сонце, світло, дим, попіл тощо), дають підстави стверджувати, що протягом тривалого часу люди поклонялися цій стихії, наділяючи її надзвичайними магичними властивостями. Навіть більше, вони вірили у магичну силу слова та його здатність впливати на навколишній світ. А з прийняттям християнства ці вірування не зникли, а нашарувалися на християнську традицію.

Чи не найкращим матеріалом для дослідження образів-символів вогню є чарівні казки. Казковий епос, як частина усної народної прози, є великим пластом української словесності. Казкова традиція пов'язана з багатьма явищами минулого, з іншими жанрами усної народної творчості. Тому в текстах зафіксовано елементи міфологічного, ритуально-обрядового, релігійного, історичного, соціального характеру, відгомін давніх епох, нашарування пізніших часів

(перехід від язичництва до християнства), запозичення та перегуки з ліричними, героїчними чи іншими не казковими жанрами.

Казка – це епічний твір народної словесності, в якому відображені різночасові вірування, погляди та уявлення народу у формі структурованої, хронологічно послідовної сюжетної оповіді, яка має чітку композиційну будову, яскраво виражену колізію (в основі якої лежить протиставлення між добром і злом, що завершується перемогою добра).

Казки про природні явища (культово-анімістичні казки, в яких герої – анімічні істоти, наділені людськими характеристиками: мовою, думками, здатністю спілкуватися тощо) дещо подібні до міфів, оскільки є давнім способом людей пояснити явища дійсності. У таких казках виявляється особливе відношення людини до вітру, вогню, сонця, віра в те, що земні та небесні стихії здатні діяти в залежності від ставлення людини до них. Такою здатністю наділена піч у казці «Про дідову й бабину дочку».

У деяких казках вогонь має омолоджувальну, зцілювальну та очисну силу. Наприклад, у казці «Мар'я Прекрасна» Іван-царевич з цією метою розрубує зачаровану Мар'ю Прекрасну та кидає її шматки у вогонь: «Тут поповзли з неї всякі гади: змії, жаби, миші, ящірки» [6, с. 102].

У казці «Хитра наука» простежуємо елементи обряду посвячення (ініціації). За народними уявленнями згорання, обжарювання, обпікання в таких обрядах приводило до найвищого блага, тобто до отримання тих здібностей, які потрібні повноправному члену родового об'єднання. Коли хлопчика віддали на навчання «лісовому діду», той кинув хлопця у піч, а потім вийняв та й питає: «Чи знаєш чогось?». Хлопець сказав, що нічого не знає. Дід ще двічі кидав хлопця у піч. На третій раз хлопець відповів: «Більше твого знаю, діду» [6, с. 197]. Подібною до цієї казки є казка «Ох», у якій «лісовий дід» з'являється, якщо сісти на пенюк та сказати «Ох». В обох казках при посвяченні юнаки отримували нову душу, ставали новими людьми. Звідси уявлення про очисну і омолоджувальну силу вогню – уявлення, яке згодом буде пов'язане з християнським чистилищем.

Однак разом з цим уявленням про згорання як про благо було й інше, протилежне йому. Про це пише В.Я. Пропп: «На островах Кука вважали, що після численних пригод душа попадає в полон страшної істоти, яку називають Миру. Вона відома ще під назвою «Червона», тому

що її обличчя було схоже на палаючий жар печі, що топиться вічно. В такій печі вона варила свої неземні жертви» [6, с. 192].

Тут можна провести паралель з дітьми, що попали до відьми. Відьма відгодовує дітей, щоб з'їсти. Цікаво, що в цьому випадку ніякої боротьби проти згорання немає. Кидається в очі повна неминучість того, що діється, приреченість душі.

В міру того, як почала занепадати магія, з'являється версія, що заперечує благо спалювання. Ця версія повертається проти того, хто спалює. Тепер його кидають до печі. Прикладом цього є казка про Івасика Телесика, в якій хлопчик Телесик спромігся перехитрити зміючку Оленку: «От Оленка натопила піч так, що аж каміння розпадається, а тоді й каже: «Сідай, Телесику, на лопатку!». А він каже: «Коли ж я не вмію, – як його сідати?... Покажи ж, бо я не знаю як». Вона почала показувати, та тільки сіла, а він за лопату та й кинув її у піч і заслінкою піч затулив» [7, с. 50].

Таким чином, казка, зберігши архаїчні форми тлумачення згорання, яке призводить до отримання навичок, необхідних мисливцю та вождю, зберегла протилежне розуміння спалювання як жаху, якому можна запобігти.

Тотемічні погляди в чарівних казках відлюнюються в образах чарівних тварин, птахів. Вони виступають захисниками та чарівними помічниками головного героя. Образ Жар-птиці є втіленням магічної сили й допомоги чарівного тотема. Цей птах здатний виконувати будь-яке завдання, бо поєднує в собі елементи різних стихій – землі, повітря, вогню, сонця.

Образ Жар-птиці можна розглянути на прикладі таких казок: «Жар-птиця та Василиса-царівна», «Казка про Івана-царевича, Жар-птицю та Сірого Вовка», «Жар-птиця та вовк» тощо.

Жар-птиця (або крешана) – чарівний вогнистий птах, який прилітає з тридесятого царства. Бере вогонь у бога Сонця, креше ним з неба, посилаючи його всюди – і в дерево, і в камінь. У глибоку північ вона прилітає в сад і освітлює його так яскраво, ніби тисяча вогнів; навіть одному перу з її хвоста ціна – ні мало, ні багато – більше цілого царства, а самій пташці й узагалі ціни немає!.. Вона їсть золоті молодильні яблука, які дарують красу, вічну молодість і безсмертя. Вона здатна перевтілюватися у червоного і чорного коня. «Червоний кінь – то Сонце, що жаром дихає, із рота вогонь-полум'я пашить, із вух дим стовпом валить, із ніздрів іскри сиплються. Чор-

ний (вороний) кінь – то нічне небо» [6, с. 29]. Основна функція цих коней – посередництво між двома царствами. Вони відносять героя у тридесяте царство. В народних віруваннях вони також часто доставляють померлих в країну мертвих.

Кінь у казках є найкращим помічником у будь-якому випробуванні, володіє більшою мудрістю, ніж людина, надзвичайною магічною та фізичною силою. У казці «Іван-мушкетер» цар видає наказ знайти коня, «що жар їсть, полум'я п'є, а як біжить – на дванадцять верств земля гуде і листя на дубах осипається». Маючи такого коня, герой стає непереможним у будь-якій битві. Однак герою необхідно пройти чимало випробувань, щоб здобути його [7, с. 64].

Отже, поряд із тваринами чи птахами (кінь, Жар-птиця), вогонь вважався посередником між двома світами. В цьому випадку необхідно вказати на два явища: на об'єднання культу вогню з культом тварин і на ту роль, яку вогонь і тварини (зокрема кінь) відіграють у шаманізмі.

Серед предметів, що можуть визвати помічника, особливе місце посідає огниво, найчастіше з його допомогою викликали коня. В казці це зазвичай кремінь і кресало, інколи у поєднанні з волосками. Волоски необхідно запалити, щоб викликати коня. Огниво, а пізніше його замінили кремінь та кресало, – чарівний предмет, який допомагає визвати духів. Припускаємо, це може пояснити і той факт, що чарівний перстень інколи необхідно потерти, щоб з'явився дух-помічник («По щучому велінню»).

Ще один образ, який має відношення до вогню – образ змія. В ньому сягає найвищого вияву негативна сила. Про зв'язок цього казкового персонажа з давнім культом говорить його магічна природа: як і чарівний вогненний кінь, він пов'язаний із вогняною стихією: «Пустив змій з себе полум'я вогненне, хоче спалити царевича» [6, с. 112]. За міфологічним словником, «вогненний змій – змісподібний демон, наділений антропоморфними рисами. Він є втіленням стихії вогню: ця його роль, як і зв'язок зі скарбами і багатством, яке він приносить у дім, куди літає, зближує Змія з Жар-птицею». В.Я. Пропп стверджує, що «генетично змій пов'язаний з уявленнями про смерть» [8, с. 228]. Тому змій часто знаходиться на межі між двома світами, виконує роль воротаря. Ці два світи (царства) відокремлює вогненна річка. Через річку прокладений міст (завжди калиновий). Сама річ-

ка має назву Смородинка. Герой чатує на змія під мостом. Перейти через нього можна тільки убивши змія. Образ вогненної річки зустрічаємо в казці «Іван Голик і його брат» [7, с. 384].

Вважалося, що вогненна річка відокремлює світ живих і світ мертвих. Вона є перешкодою, яку потрібно подолати людині або її душі по дорозі на «той світ». Зображуючи пекло, народна фантазія поєднала з ним уявлення про вогняну, киплячу річку.

Інколи дві стихії (вода та вогонь) протидіють одна одній: герой перетворюється у дощ, а супротивник – у вогонь, і так ведуть двобій: «Раптом загорівся великий вогонь і пішла густа злива. Вогонь горить, а дощ його гасить. Дощ тече, вогонь пече. Дощ цебенить, а вогонь шипить... Потім вогонь почав згасати, а дощ лляв ще дужче, ніби десять хмар урвалося. Нарешті вогонь погас, пара розвіялася геть, і лишилася на місці лише купа попелу» («Казка про легеня, що повернув людям сонце, місяць і зорі»).

Отже, вогонь в народному епосі, як і в системі обрядів, постає очисною, омолоджувальною, зцілювальною силою. Він служить межею між світами, і героєві у своїх випробуваннях не раз доводилося проходити через полум'я. Жар-птиця та вогнений кінь – посередники між цими світами.

Легенда – найдавніший жанр української не казкової прози, походження якого більшість вчених схильні пов'язувати з джерелами писемної літератури. Сам термін «легенда» походить від латинського «*legenda*» – те, що належить прочитати, – виник на означення жанру середньовічного письменства (починаючи з 6 ст.), що сформувався у християнській традиції як оповідання про життя святого, мученика, пустельника тощо, яке мало читатися у день його пам'яті. Ці оповідання часто мали повчальний характер. Вони укладалися у збірники, що називалися «Патериками». Згодом легенда перейшла в усне побутування, набула рис народної словесності (варіативність, синкретизм), а потім виокремилася у відмінний від писемного епічний жанр усної словесності зі своїми художньо-композиційними особливостями.

Відокремившись від книжної традиції, народна легенда почала розвиватися своїм власним шляхом, синтезуючи в собі різнопланові елементи народних уявлень і вірувань, звичаїв, далеких від християнської традиції. Таке змішування двох різних світоглядів (язичницького і християнського) у легенді відбулося на спільній основі – надприродності чи надреальності зображуваних явищ.

Українські язичницькі легенди засвідчують, що вогонь прийшов на Землю як дар богів. Відповідно до легенди «Огонь і вода», його появі на Землі завдячують Перуну. Отримавши доручення Чорнобога підпалити ліси на Землі, Змій здійняв велику пожежу. Однак Перун вдарив блискавкою в хмару, розбив її і пустив дощ. Вода з неба згасила великий вогонь. Перун частину того вогню захопив для людей: «Він кинув палаюче гілля до їхніх печер і сказав: «Бережіть сей вогонь, люди, і матимете завжди тепло та добро». І утворили люди вічні вогнища, що їх день і ніч охороняли огнищами – ті, що збирали хмиз і повсякчас кидали його у ватру. Довкола вогнищ веселіше забувало людське життя» [9, с. 40].

Про цілющу силу вогню йдеться у легенді про Купала. В цій легенді вогонь є провідником між двома світами: світом людей і світом богів. Сокіл-Род велів красеню Йвану Купайлу, сину Дажбога і Живи навчати людей не лише «очищати тіла людські у теплій воді», а й «душі їхні очищати вогнем» [9, с. 50].

Про місце, яке посідає вогонь у житті наших предків, йдеться у легенді «Огнищани з печери гукрів». За допомогою палаючих смолоскипів мисливці полювали на «мамонтів», забезпечуючи увесь рід їжею. Вогонь допомагав зберігати тепло у печері: «Тож вогнища палахкотіли до неба, мороз у печеру не заходив, стіни були теплі від вічного вогню. Холоду не відчувала навіть напівгола малеча» [9, с. 65]. Тому вогонь у печері старанно підтримувався навіть тоді, коли дорослі йшли на полювання. Тоді діти і підлітки замість дорослих огнищан мали вдень і вночі зберігати вогонь. Для цього на кам'яному майданчику біля печери було заготовлено цілі купи хмизу, колод. «Огнищани з печери гукрів» поклонялися чотирьом стихіям: вогню, води, сонця та землі. Вони вирізьблювали священні знаки на мамонтових бивнях.

Шанобливе ставлення до пічного вогню засвідчує легенда «Про піч». У цій легенді піч символізує затишок та тепло. Вогонь постає перед нами, ніби жива істота: «А тепер ми сю піч зробимо живою. Тобто поселимо в ній вогонь. Бо без нього вона мертва. А жива піч – се жива душа хати» – Так казав Свагор» [9, с. 84].

Багато легенд про походження вогню відображають християнський світогляд. У легенді «Звідки взявся огонь, або з якого часу святкують «усіх святих» йдеться про те, що Бог дав людям вогонь, спустившись на землю у вигляді трьох старців (Бог у трьох іпостасях – Бог Отець,

Бог Син, Бог Святий Дух): «Один старець почав копати глину. На диво хутко з рук його виходила цеглина за цеглиною. Другий старець в одну мить зложив із цеглин піч із комином і запічком. А третій витяг із кишені щось світле і блискуче та положив у піч. Запалив огонь, пішло тепло навкруги. Скупчився нарід. А один із старців обвів рукою навкруги, – з'явилися стіни, дах... Оглянулись люди – а вже ні старців, ні святих немає. І з тих часів на землі не згасає огонь. Коли згасне в одній хаті, то є в іншій, в другому селі. Людям стало легше жити» [10, с. 154].

На Житомирщині про походження вогню розповідають таке: «Один купець прогнав за якусь важку провину свого сина від себе. Син вирушив на кораблі у море. Буря прибила корабель до безлюдного острова. Син купця знічів'я почав якось терти «ліщину об ліщину» і від тертя вийшов перший вогонь, який згодом поширився всією землею і ввійшов у загальний вжиток» [11, с. 257].

На Київщині існувала легенда, за якою винайдення вогню приписували чортові: «Розіслав якось чорт вогник і пильнує його. Бог послав до чорта архангела Гавриїла і дав йому залізну палицю. Прийшов архангел Гавриїл і почав розмову з чортом, та непомітно при цьому й застромив у вогнище кінець своєї залізної палиці. Коли встромлений у полум'я кінець палиці розпекся, архангел кинувся навтіки. Чорт за ним, і ось-ось уже наздожене. Тоді Бог каже Гавриїлові: «Кидай палицю!» Архангел кинув; палиця вдарилася об камінь, а іскри так і сипнули навсібіч. Звідтоді люди знають, як добувати вогонь» [11, с. 257].

Схожа легенда побутує на Волині: «Коли Господь Бог ходив зі святим Петром, то якось вони дуже замерзли і не знали, що робити. Раптом угледіли у лісі вогнище; підійшли до нього і погрілися. Господь Бог, аби взяти собі вогню на дорогу, ввіткнув у нього залізну патерицю, яка й розпеклася до червоного жару. Аж гульк – де не вискіпався – вискочив чорт та й каже: «А навіщо Ти, Боже, крадеш мій вогонь?» Господь Бог розлютився і кинув було патерицю у воду. Але відразу ж вийняв її з води і хотів ударити чорта. Чорт швидко ухилився вбік, патериця вдарилася об камінь і зламалася. З того часу і почали так гартувати залізо» [11, с. 258].

Отже, розглядаючи легенди, помічаємо, що на них чи не найбільше вплинуло двовір'я. Змішуючи християнські елементи з поганськими, легенди творять у народному уявленні свій

окремий фантастичний світ, у якому риси давньої міфології трансформуються, доповнюються новими образами.

Висновки і пропозиції. Як бачимо, культ вогню посідав особливе місце у світогляді наших предків. Будучи одним із найважливіших і найдавніших факторів культурного розвитку людства, вогонь водночас був і залишається його небезпечним ворогом. Безсилля людини перед природою на ранньому етапі розвитку суспільства породило забобонне почуття залежності, що виражається у двосторонньому ставленні до вогню: возвеличення і разом з тим страх.

Зазнавши чисельних змістових нашарувань у зв'язку з багатовіковим використанням, переживши переломний етап духовного розвитку суспільства на межі двох світоглядів – язичницького і християнського, міфологічні образи-символи як поняття полісемантичні набували нових відтінків. На прикладі замовлянь, казок та легенд ми переконалися в тому, що ці образи перекликаються, підтримують один одного, розчиняються один в одному, стають чарівними, казковими, а своїм корінням сягають сивої давнини. Очевидний активний синкретизм образів. Якими б інколи вони не були, серед них немає «випадкових». Порівнюючи численні мотиви, зрештою, в окремому образі можна віднайти певний праобраз.

Народна творчість як основа світорозуміння повинна розглядатися більш повно, з конкретним спрямуванням, бо лише за допомогою пояснення елементів народно-звичаєвих понять та архаїчної символіки не тільки у фольклорних творах, а й у художній літературі можна визначити місце суспільних явищ, особистості і народу у Всесвіті. А це не тільки сприяє формуванню у вихованців окремих якостей, а й підвищує рівень морально-естетичної вихованості в цілому.

Список використаної літератури:

1. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні укр. народні погляди та вірування. Київ: Довіра, 1993. 414 с.
2. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ: Либідь, 1994. 382 с.
3. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння)/ Упоряд. М.Г. Василенко, Т.М. Шевчук; передм. М.Г. Василенка. К.: Молодь, 1991. 336 с.
4. Супруненко В.П. Народина: Витоки нації: символи, вірування, звичаї та побут українців. Запоріжжя: Берегиня [МП], 1993. 135 с.

5. Українські замовляння: літературно-художнє видання/ упоряд.: М.Н. Москаленко; авт. передм.: М.О. Новикова; ред.: І.М. Римарук. Київ: Дніпро, 1993. 309 с.
6. Народные русские сказки. Из сборника А. Н. Афанасьева/ Тексты для настоящего издания отобраны В. П. Аникиным. М.: Правда, 1982. 576 с.
7. Українські народні казки Упоряд. В.Г. Бойко. К., 1977. 431 с.
8. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. Ленинград, 1946. 364 с.
9. Міфи і легенди давньої України / Ред. С.П. Плачинда. К.: Спалах ЛТД, 1997. 176 с.
10. Ласло-Куцюк М.А. Вогонь і слово: Космогонічний міф на Україні. Бухарест: Критеріон, 1992. 153 с.
11. Міфи України: За книгою Георгія Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях»: художественная лит-ра / Переклад та вступ. ст. Ю. Буряка. К.: Довіра, 2006. 383 с.
12. Кононенко В. Символи української мови. Івано-Франківськ: Плай, 1996. 269 с.
13. Потебня А. Слово и миф. М: Правда, 1989. 624 с.

Малыхина Ю. А. Семантика огня в украинских фольклорных жанрах

Статья посвящена исследованию специфики и форм репрезентации образа огня на основе таких образцов народной словесности, как заговоры, сказки и легенды. Сделана попытка продемонстрировать активный синкретизм образов. Отслеживается динамика развития образа огня как символа художественного видения эволюции человека.

Ключевые слова: украинский фольклор, мифорелигиозное мировоззрение, образы-символы, огонь, заговоры, сказка, легенда.

Malykhina Yu. Fire semantics in the Ukrainian folklore genres

The article focuses on studying the specific features and forms of manifestation of the fire image based on such oral tradition genres as incantations, fairy tales and legends. An attempt is made to show the active syncretism of the analyzed image. The development dynamics of the fire image as a symbol of the artistic vision of human evolution is monitored.

Key words: Ukrainian folklore, mythological religious outlook, images-symbols, fire, incantations, fairy tale, legend.

ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА
ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 81'1

О. А. Боговик

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри філології та перекладу
Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка Всеволода Лазаряна

**ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ НЕМОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ
МОДАЛЬНИХ ПРЕДИКАТІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ,
РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)**

Стаття присвячена виокремленню модальних предикатів та аналізу їхніх немодальних значень. У статті проаналізовано вживання зазначених предикатів в англійській, українській та російській мовах; з'ясовано найбільш загальні спільні та відмінні риси з-поміж зазначених предикатів; визначено зв'язок предикатів згаданої групи з іншими семантичними полями.

Ключові слова: модальні предикати, предикат, дієслівний предикат, центральна синтаксема, семантичний синтаксис.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. Бергельсон зазначає, що «у лінгвістиці складно відшукати термін, який би охопив більш широке коло різних мовних явищ, ніж «модальність» [5, с. 12]. Тож, вважаємо за необхідне насамперед надати визначення терміну модальність та виокремити модальні предикати із загального класу предикатів.

У мовознавстві питанням дослідження модальності займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Системне вивчення семантики і сполучення вербативів різних лексико-семантичних груп набуло розвитку на початку ХХ століття і не втратило своєї актуальності сьогодні, про що свідчать праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Л. Васильєв [6], І. Вихованець [7], В. Гак [9], К. Городенська [10], М. Фортецьку [14], Дж. Уілсон [16], І. Шатуновський [13] та ін. Однак у сучасній лінгвістичній науці маємо ряд питань, пов'язаних не лише із визначенням поняття предикат, його місцем у реченні, а й насамперед – з проблемою побудови класифікацій предикатів на матеріалі різних мов.

У мовознавстві модальність належить до найсуттєвіших характеристик речення і трактується як категорія, що виражає зв'язок вислов-

лювання з реальною дійсністю. Серед мовознавців до сьогодні не існує одностайної думки щодо віднесення категорії модальності до певного кола мовних явищ, так само як і єдиного трактування класу модальних предикатів.

Метою статті визначаємо виокремлення загальних характеристик опису немодальних лексичних значень модальних предикатів на матеріалі близькоспоріднених мов – української і російської, та неспоріднених – української, російської та англійської. Звернення до порівняльного аспекту аналізу зумовлене прагненням простежити, як універсальна, наднаціональна ментальність втілюється у мовленні, а що виявляє її національну специфіку, закладовану в оцінних компонентах семантики слів та їхніх сполучувальних можливостях.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на чисельні наукові розвідки, присвячені ментальним предикатам, вони здебільшого пов'язані з класифікацією модальних значень, граматичною специфікою їхнього уживання, характеристикою діахронічного розвитку. Вибір теми пояснюється недостатнім вивченням імплікативних типів модальних дієслів, зокрема, специфікою утворених від них дієслів доконаного та недокона-

ного видів, уживанням модального дієслова без інфінітива смислового дієслова та семантичною характеристикою ментальних предикатів трьох виокремлених груп у структурі речень в українській, російській та англійській мовах. На нашу думку, це дасть змогу виявити загальнокультурні тенденції у потрактуванні та вживанні згаданих вербативів носіями цих мов, а також знайти відмінності у засобах реалізації кожної групи предикатів у досліджуваних мовах.

Науковці у своїх лінгвістичних розвідках по-різному підходять до співвіднесення модальних предикатів з різними типами значень: від вузького розуміння даної категорії як логічного вираження можливостей, до більш широкого у поєднанні з поняттям модусу [2; 3; 8] із визначенням оцінки реальності / ірреальності повідомлюваного (способи дієслів), ступеню впевненості мовника у вірогідності повідомлюваного, емоційно-якісної оцінки, протиставлення щодо ствердження / заперечення і мети здійснення комунікативного наміру. Зауважимо, що згадані вище класифікації не віддзеркалюють усієї специфіки організації досліджуваних предикатів й певним чином нівелюють уже утрадиційнену практикою лексикологічних розвідок типологію вербативів за якимось одним основним критерієм. Доводиться констатувати відсутність єдиного підходу до визначення статусу й місця модальних дієслів у системі вербативів.

Актуальність вивчення питання уживання предикатів, в тому числі і модальних, зумовлена передусім зростанням зацікавлення серед лінгвістів щодо сенсу повідомлюваного і ролі учасника ситуації «адресата» у комунікативному процесі. Під час здійснення комунікативного акту чітко прослідковується співвіднесеність модальності з власне оцінкою до повідомлюваного. Адже саме оцінні суб'єктивні судження визначають модальність вірогідності, тобто розуміння й оцінку повідомлюваного щодо його істинності. У деяких контекстах помітним є тісний зв'язок ментальної та емоційної сфер людини, а найдостовірнішим для людини стає те, що вона бачила на власні очі. Отже, відбувається синтез вірогідності та зорового сприйняття. Наприклад: *Тобто, як бачиш, зосталося одне: перекопати мене, що ти маєш і справді поважну причину для того, аби не жити* (Юрій Винничук); *Большой шрам, след вражьей сабли, шел от правой щеки к переносице, странно отмечая это, еще молодое, но уже немало*

видевшее на своем веку, лицо (Лидия Чарская); *But soon he found that he was obliged to see to all sorts of things that he knew nothing about* (Somerset Maugham). Саме таку думку висловлює Ф. Бацевич, розтлумачуючи модальність як функціонально-семантичну категорію, зазначає: «Модальність – функціонально-граматична і прагматична категорія, яка є носієм різних видів відношення змісту повідомлень (висловлювань) до дійсності, а також мовця до того, про що він повідомляє слухачеві: як до правдивого / неправдивого, хорошого / поганого тощо» [4, с. 349].

Різні підходи щодо класифікації предикатів створюють певні труднощі щодо розподілу модальних предикатів. Однак до питання семантичної неоднорідності, яка безперечно існує у кожній із порівнюваних мов, додається існування специфічних граматичних характеристик в англійській мові. Так, в українській та російській мовах модальні предикати складають значну кількість лексем із певним семантичним значенням, у групі яких, окрім вербативів, розглядаємо слова типу *необхідно* (укр.), *нужно* (рос.): *І він, Дмитро Туптало, подумав, що, можливо, в цьому видінні через особу преосвященного отця сам Творитель напоумлював його про щось конче важливе, що необхідно йому пізнати й збагнути <...>* (Валерій Шевчук); *Не сегодня-завтра нужно ждать непрошенных гостей и на самую Каму* (Лидия Чарская). В англійській мові, що належить до германської групи і репрезентує аналітичний тип, модальні дієслова розуміються як закритий клас дієслів, який виокремлюється за допомогою специфічних граматичних характеристик, як-от: мають лише одну форму, тобто не приймають флексію -s у третій особі однини; не мають форми дієприкметника, герундія та інфінітива; після модального дієслова використовується інфінітив без частки *to*: *If you like it and I like it, the rest can think as they choose* (Somerset Maugham). Явище модальності надзвичайно складне та багатоаспектне. Як зазначає Я. Рецкер, «немає в англійській мові іншої лексико-граматичної категорії, котра має такі ж складності в процесі перекладу, як категорія модальності» [12, с. 170].

Аналізуючи немодальні значення модальних предикатів, у пропонованій статті розглядаємо модальність у «вузькій» концепції із значеннями можливості, необхідності й бажання,

не зважаючи на їхні граматичні особливості. Саме вказані семантичні значення покладаємо в основу поділу модальних предикатів на групи.

Загальною рисою виокремленого класу вербативів є їхня багатозначність. Так, окрім властивих їм модальних значень, згадані предикати здатні визначати певні граматичні та лексичні значення, які позбавлені модальності. Така здатність зумовлена їхнім граничним розташуванням на межі граматики й лексикології [1; 11]. Визначення семантичних типів предикатів передбачає розподіл предикатних значень за групами із загальним модальним значенням: **власне модальні, немодальні граматичні, немодальні лексичні**.

До **власне модальних** відносимо предикативну лексику із значенням *можливості, необхідності й бажання*. Предикати *можливості* й *необхідності* розглядаються із значенням алетичного (реалізація вказаної можливості чи необхідності пов'язана із об'єктивними потенціями реального світу або з внутрішніми якісними характеристиками суб'єкта), деонтичного (реалізація можливості чи необхідності за умови дотримання соціальних, юридичних, моральних норм чи волевиявлення конкретної особи) та епістемічного видів (найвищий ступінь впевненості мовця у вірогідності повідомлюваної інформації). Важливо додати, що терміни «модальні предикати» та «модальні дієслова» потрактовуються неоднозначно. Так, поза семантичними параметрами, в англійській мові термін *модальні дієслова* вживається для позначення закритого класу дієслів, які мають певні граматичні характеристики. Існує шість таких дієслів: *can, must, may, shall, will, ought*, а також два частково-модальних дієслова *need* й *dare*, які функціонують як модальні та «правильні» дієслова. Для української та російської мов такої специфіки не з'ясовано і виокремлення класу модальних дієслів відбувається на семантичній основі. Ф. Палмер під час зіставного аналізу англійської мови та латини з'ясував, що модальні дієслова у першій насамперед слугують для вираження граматичних способів [15].

До предикатів, які складають групу із значенням **немодальних граматичних**, зараховуємо ті, які вміщують значення майбутнього часу, умовності, поступки, та ті, що слугують для утворення умовного способу. Поділ предикатів на власне модальні та немодальні граматичні подекуди набуває умовного характеру, адже певна частина вербативів

із значенням немодальних граматичних уживаються і серед власне модальних.

Немодальні лексичні предикати складають групу найменш досліджених вербативів. До їхнього складу відносимо форми доконаного виду модальних дієслів із семантикою *можливості* в українській та російській мовах: *змогти* (укр.), *смочь* (рос.), які розглядаються окремо від модальних, адже підкреслюють не існування або відсутність якоїсь можливості, а її виконання або невиконання. Варто зазначити й випадки послаблення власне модальної семантики через уживання модального предиката без інфінітива основного дієслова. Такі випадки досить чисельні і спостерігаються у всіх порівнюваних мовах: *Я вважаю себе цілком сформованою особистістю, а зайва інформація уже нічого не змінить. Я хочу кави* (Юрій Винничук); *Я с детства хочу в Рио-де-Жанейро* (Ілья Ильф, Евгений Петров); *“Your mother wants you” – she said* (Somerset Maugham).

В залежності від низки факторів модальні предикати здатні не лише нівелювати сенс повідомлюваного, але й сприяти його повній втраті. У таких випадках вербативи можуть використовуватися не з метою додавання модальності до повідомлюваного, а для маркування певних відносин між учасниками комунікативного акту, як-то: з метою висловлювання вищого ступеню ввічливості (сталі формули), регулювання соціальної дистанції між комунікантами, дотримання субординації під час бесіди: *Не бажаєте кави?* (укр.); *Не хотите прогуляться?* (рос.); *Could I get you anything?* (англ.)

Варто зазначити, що наведені вище приклади щодо різниці уживання модальних предикатів в українській, російській та англійській мовах не складають їхній повний перелік. Так, для модальних предикатів англійської мови характерне вираження низки граматичних значень, які є нетиповими для предикатів української та російської мов. Натомість, особливістю слов'янських мов є утворення форм доконаного виду, що нехарактерно для англійської мови.

Висновки і пропозиції. Дослідження ґрунтуються на семантико-синтаксичному зіставному аналізі ментальних предикатів англійської, української та російської мов. Продовження роботи над вказаною темою передбачає знайти на матеріалі трьох мов як відмінності, так і спільні риси у вживанні, сполучуваності, функціонуванні модальних предикатів. Оскільки клас модальних дієслів знаходиться на перетині граматики та семантики,

то вивчення його дозволить додати фактичного матеріалу до вивчення феномену багатозначності, який посідає одне з центральних місць серед об'єктів вивчення когнітивної лінгвістики.

Список використаної літератури:

1. Апресян Ю.Д. Типы информации для поверхностно-семантического компонента модели «Смысл ↔ Текст». Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 1. Wien, 1980.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. М., 1988. 339 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языкознания. М., Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С. Бацевич. 2-ге вид., доп. К.: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
5. Бергельсон М.Б. Прагматическая и социокультурная мотивированность языковой формы: автореф. на соиск. уч. степ. д.ф.н.: спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика» / М. Б. Бергельсон. М., 2005. 45 с.
6. Васильев Л.М. Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи. Очерки по семантике русского глагола. Уфа, 1971. С. 38–310.
7. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. І.Р. Вихованець. К.: Наук. думка, 1992. 220 с.
8. Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. М., Издательство Московского университета, 2000
9. Гак В.Г. Пространство мысли: опыт семантизации слов ментального поля. Логический анализ языка. Ментальные действия. М.: Наука, 1993. С. 22–51.
10. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць; АН України. Ін-т мовознавства; Відповідальний редактор І.Р. Вихованець. К.: Наук. думка, 1991. 192 с.
11. Кустова Г.И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения. М., 2004. 470 с.
12. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. Дополнения и комментарии. 2-е изд., стереотип. М.: «Р. Валент», 2006. 240 с.
13. Шатуновский И.Б. О трояком делении в области мнения о русском языке. Russian Language and Literature Studies. № 2. 2008. URL: <http://sinoss.net/qikan/uploadfile/2010/1130/9001.pdf>.
14. Fortescue M. Thoughts about thought. Cognitive Linguistics. 2001. V. 12. № 1. P. 15–45.
15. Palmer F.R. Mood and modality. 2nd edition. Cambridge University Press, 2001. 236 p. (Cambridge Textbooks in Linguistics). ISBN 9780521804790.
16. Wilson J.C. The Relation of Knowing to Thinking Knowledge and Belief : [ed. by A. Philips Griffiths]. Oxford University Press, 1968. P. 16–27.

Список лексикографічних джерел:

1. Maugham S. W. Of Human Bondage. New York: Grosset & Dunlap Publishers, by arrangement with Doubleday, Doran & Company, 1929. 648 p.
2. Винничук Ю.П. Весняні ігри в осінніх садах / Юрій Павлович Винничук. К.: Серія: Авторські зібрання, 2016. 320 с.
3. Ильф И., Петров Е. Золотой теленок / Илья Ильф, Евгений Петров. М.: Азбука, 2017. 416 с.
4. Кустова Г.И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения. М., 2004. 470 с.
5. Чарская Л.А. Грозная дружина: [ист. повесть]: [о походе Ермака]. М.: Современник, 1994. 286 с.
6. Шевчук В.О. Дім на горі / Валерій Олександрович Шевчук. К.: «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2011. 560 с.

Боговик О. А. К вопросу классификации немодальных значений модальных предикатов (на материале украинского, русского и английского языков)

Статья посвящена классификации и анализу модальных предикатов. В статье проанализировано употребление данных предикатов на материале украинского, русского и английского языков. Предпринята попытка выявить общие и отличительные черты модальных предикатов, а также связь предикатов рассматриваемой группы с другими семантическими полями.

Ключевые слова: предикат, глагольный предикат, центральная синтаксема, семантический синтаксис.

Bohovyk O. To classification issues of unmodal values of modal predicates (on the material of the Ukrainian, Russian and English languages)

This article denotes the emphasis of modal predicates and provides an analysis of their unmodal significance. The author analyses the comparative usage of those predicates in the Ukrainian, Russian and English languages. An attempt was made to define the main common and distinctive features of this group of predicates and their connection with other semantic fields.

Key words: modal predicate, predicate, verb predicate, central syntaxema, semantic syntax.

V. A. Bondarenko

Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication
of the Lviv State University of Internal Affairs

L. I. Kuzo

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication
of the Lviv State University of Internal Affairs

MODERN APPROACHES TO TEACHING PROFESSIONAL COMMUNICATION TO LAW ENFORCEMENT STUDENTS

The article is directed to solve the problem of training higher education applicants for effective communication in a foreign language in a professional environment. Formation of communicative competence is possible provided that modeling typical situations of real communication arising in different spheres of life and relating to various professional branches is simulated in the educational process. The effectiveness of the learning process is determined by a methodically grounded and expedient system of practical exercises. Knowledge of a foreign language includes both learned information and knowledge acquired in the process of searching. Among the components of teaching a foreign language in a professional way, the development of oral communication skills is one of the most important tasks in terms of training skilled competitive professionals in accordance with the requirements of European education. Communicative competence is predetermined by the subject, situation and sphere of communication, which constitute another component of the content of teaching. Teaching students a foreign language for professional orientation is based primarily on the professional needs of future specialists. Thus, the development of linguistic competence is a complex process that should be continuous, active, and purposeful as well as conditioned by communication. The success of its implementation depends on the correct choice of teaching and methodological support, the use of relevant forms, methods and modes of work.

Key words: foreign language competence, communication, communication exercises, foreign language for professional purposes, professionally oriented vocabulary, oral speech.

Formulation of the problem. Language for intercultural communication is based on the premise that learning another language means becoming aware of another culture, and foreign language competence is a means to acquire knowledge and skills of efficient cross-cultural communication as well as a means of presenting our own culture to the world. Language can be considered as power, life and the instrument of culture.

Modern development of international relations and expansion of international cooperation of Ukraine in various spheres of activity lead to the necessity of having a foreign language as a means of intercultural communication of specialists of any profession. The main and priority task of studying foreign languages is the development of communicative abilities, that is, learning the language as a real means

of communication between specialists from different countries and different fields.

Analysis of recent studies and publications. Nowadays, a great attention is paid to the aspects of learning a foreign language as a language of professional communication. Thus, the problem of teaching a foreign language for professional purposes is covered in publications of such authors as R. Cenicerros [1], C. Danielson [2], D. Fraser [3], D. Hudson [4], I. Khalimon [5], O. Petrashchuk [6], V. Senchenko [7] and others. However, the level of foreign language communication of non-linguistic graduates of higher education establishments does not always meet modern requirements of their successful employment in future.

The purpose of the article is to study the approaches to teaching English in a profes-

sional way. The article is aimed at singling out the principles of the professional competencies as a prerequisite for the effectiveness of the personnel placement of law enforcement officers in Ukraine.

Main results of the study. The purpose of teaching a foreign language in higher educational establishments is to prepare applicants of higher education for effective communication in an academic and professional environment. The curriculum foresees the formation of basic professional competencies for the adequate behavior of students in real academic and professional life situations. It should be concentrated on developing practical work-related oral and other communication skills. Basic professional competencies form the professional communication competence of a student who can think constructively, offer original ways to solve various problems, resist a routine approach to work, take direct part in solving important scientific problems and professional tasks, see and evaluate reality from different angles of view. General educational competences (learning abilities) are aimed at mastering strategies that determine speech activity, solving educational and life problems by means of created educational situations and the development of the autonomy of future specialists in the field of education and in areas related to their specialization. Linguistic competence as knowledge and ability to use language units in oral and written speech consists of lexical, grammatical, semantic, phonological, spelling and orphoepic competencies.

The process of language training should be as close as possible to future professional activities. Interculturalism is expanding rapidly in our country. The lack of intercultural education can lead to increased social conflict. Law enforcement agencies experience great problems in their communities due to the advance of multiculturalism. Thus, law-enforcement agencies have an ever-increasing need for continuing education in the field of effective interaction and communication with citizens of different professions. Intercultural education of law enforcement agencies in critical thinking develops conditions for improving professional self-regulation, decision-making, solving and analysing diverse probable results. It creates opportunities for strengthening communication, strengthening public relations and improving the capacity for de-escalation of violent events.

Public opinion about law enforcement bodies is changing [8]. Effective attitude of law enforcement agencies to various members of society can

influence and amend the situation connected with the de-escalation [3]. Social changes contributed to the necessity of training future professionals in communicative competences. The practitioners in law enforcement activity are obliged to possess knowledge and skills of interpersonal communicating, taking decisions, and solving problems [1]. A number of researches have identified a need for improved communication skills, particularly oral skills.

Professional law enforcement officer needs to communicate successfully both in his native language and in at least one international language in order to be employed and to develop professionally. The activities of a policeman are of communicative nature. The acquisition of certain communicative qualities and skills by law enforcers is one of the key elements of effective professional activity, and issues of language (foreign language) training are extremely urgent. As a representative of government structures, a police officer with a certain level of language knowledge is able to communicate with representatives of local national minorities and foreigners on elementary topics related to issues and problems of a social or personal nature, to facilitate their resolution, to send these persons to the relevant departments [9]. Practice shows that the realities of modern police activities require not only to have elementary command of foreign languages for communication with foreigners within the framework of the performance of public safety functions, but also for cooperation with foreign counterparts at international search. Ukrainian police can also be engaged in international organizations, to be involved into international peacekeeping operations. Linguistic and speech exercises must have a meaningful relevance to the professional context. The focus of the present article is on enhancing oral communication skills in English used in professional settings. One of the major students' obstacles is to overcome their reluctance to speak during the English oral classes. The present article offers solutions with respect to the way in which a teacher may organize lesson so that the cadets and students become more confident in expressing themselves freely in speech, both in their daily and professional life. The main pedagogical methods of forming a communicative culture of applicants of higher education are role games, situational exercises, project work, training of discussions, and other methods of interactive learning. The most effective is communicative learning, which is directly related to the culture of the people as a native speaker.

Let's dwell on some of the components of the culture of professional communication.

An integral part of the culture of speech is its logic; it is the sequence of expression of thought that is ensured by the observance of the linguistic laws of the construction of oral or written expression. In order to teach cadets and students to logically express their thoughts in a foreign language, the following types of work are traditionally used: drawing up a plan of a read text, choosing key sentences from the text, selecting facts from the text to prove a particular position.

Exercises for compiling a logically concise text from individual sentences, for regrouping individual phrases into natural dialogue, for connecting the main and subordinate sentences using one of the proposed conjunctions are also quite useful. The culture of speech communication also involves the ability to assess the received message in terms of its logic. This is especially important in the discussions. It is advisable to conduct a pair and group discussion on issues that are of great interest for cadets and listeners at classes. The fulfillment of written works also contributes to the development of speech logic: listening tasks, writing annotations, referencing texts of different genres. A prerequisite for the development of a culture of communication is the mastery of speech clichés, among which expressions of greetings and farewells, forms of appeal, apologies, requests, invitations, advice, and others can be distinguished.

Selection of speech formulas for study is carried out taking into account their stylistic, emotional color and practical use. It is also necessary to familiarize future professionals with different variants of the language under study. In that case, there is a need for widespread use of audio and video materials in the classes. Clarification of the variability of the language, combined with the theoretical substantiation of the facts, gives cadets and students a correct understanding of the dynamic nature of the language. Particular attention should be paid to the training of business communication. Modern knowledge of a foreign language does not exist without knowledge of the peculiarities of the inter-ethnic and intercultural context. It is almost impossible to send business-related messages (oral or written) that would not have a certain cultural color. For business communication training business games, situational exercises, various kinds of other communicative exercises are used. During this work, cadets

and students not only use a foreign language as a means of communication, but, although in game form, learn to form relationships, maintain harmonious communication, prevent confrontation, understand the behavior of characters. Dialogical speaking plays a leading part in the learning of English. Dialogical speech is a rather complicated process of communication, and the teaching of dialogical speech highlights different approaches to it. Dialogical speaking is a bilateral process. In other words, the exchange of replicas can not be carried out without mutual understanding, which occurs through the listening. Consequently, the skills of dialogue speech involve teaching of both speaking and listening, that requires from the participants of communication bilateral communicative activity and initiative. On this basis, it is necessary for the cadets and students to develop the ability to initiate a dialogue, to answer the questions of the speaker and to encourage him to continue the conversation. The educational dialogue is multidimensional interaction, therefore it unifies the various types of communication organically (verbal, nonverbal, intellectual, emotional, etc.).

Oral communication is the most important skill because law enforcement practitioners spend most of their workday-time communicating. This fact proves that both oral and written communication should be investigated in detail. It was found that cadets and students dislike oral communication, particularly speaking before a large group of strangers, and the nervousness and pressure, anxiety and fear of failure associated with it.

Teaching a foreign language for a professional orientation requires the focus and effort of reading professional literature as well. Targeted reading is a prerequisite for achieving a high level of communicative competence in professional activities in a short period of time. Foreign language communicative activities of law enforcement professionals require establishing and maintaining contacts with foreign colleagues as well as foreign citizens – people of different age, professional, cultural and ethnic groups. An integral part of the content of cadets and students' foreign language training in higher education establishments under the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should be a socio-cultural component. Professional orientation should be reflected not only in the topics of texts but also in the nature of text exercises, which are the basis for the implementation of educational activities. Training materials should be based on text exercises that are problematic, contain questions that have no ready answers,

thus creating a problematic situation. These exercises encourage cadets and students to analyze and direct their efforts to understand and evaluate text information and find an answer.

A great attention should be paid to work on vocabulary, which is presented mainly in phrases, persistent, used blocks, by means of which the written and oral language of a specialist is being built. In developing lexical exercises, the subject of study should cover the concepts and expressions that constitute the vocabulary of the specialty and develop those types of communicative activities that are necessary in the work, including law enforcement. Preparing cadets and students for special vocabulary, we should choose exercises with the purpose to learn the basics of word formation, to acquaint with the system of synonyms and antonyms, to develop a linguistic guess based on the international vocabulary and elements of word formation, to establish associative ties based on their mother tongue. Exercises with problem load, developing the ability to recognize lexical units by formal signs, quickly find structural and semantic differences in the foreign and native language, force cadets and students to active search for independent conclusions, awareness and consistent memorization. When developing methodological materials, it is necessary to pay much attention to the selection of frequently used expressions and quotations. Cadets and students' learning a lexical material of a foreign language for a professional orientation requires from a teacher to develop mini-dictionaries based on the most frequently used professional vocabulary. Studying or reproducing texts in a foreign language does not meet modern requirements for the training of professional specialists. It is necessary to encourage higher education applicants to be engaged in oral speech, exchange information through the use of a foreign language, as well as acquire communicative skills for solving professional problems and tasks based on read or listened material.

The effectiveness of the learning process is determined by a methodically grounded and expedient system of practical exercises. Knowledge of a foreign language includes both learned information and knowledge acquired in the process of searching. Among the components of teaching a foreign language in a professional way, the development of oral communication skills is one of the most important tasks in terms of training skilled competitive specialists in accordance with the requirements of European education.

Formation of communicative competence is possible provided that modeling typical situations of real communication arising in different spheres of life and relating to different topics is simulated in the educational process. That is, the substantive plan of studying the foreign language is predetermined by the subject, situation and sphere of communication, which are another component of the content of teaching.

Conclusions. Teaching a foreign language for a professional orientation is based on the professional needs of future specialists. Conflict is inevitable in times of rapid change. Effective communication helps to avoid conflict and minimize its adverse consequences when it does occur. Thus, the development of linguistic competence is a complex process that should be continuous, active, purposeful and conditioned by communication. The success of its implementation depends on the correct choice of teaching and methodological support, the use of relevant forms, methods and modes of work. Thus, learning a foreign language improves professional communication for successful interaction. Whether you want to communicate to potential employers, foreign partners or just suspects, better English communication can help you achieve your language and professional goals.

Prospects for further research. A large aspect of building trust for the criminal justice professional is dependent on relations with citizens and foreigners and cultural competence. Education in cultural diversity is important for an officer within the community. Understanding various cultures and learning how members of a particular group perceive, behave and make judgments about their world should reduce crisis. This education should be repeated through annual training in the officer's career. Law enforcement officers should be prepared to engage with the members of the community and respond to them in a situationally appropriate manner.

References:

1. Cenicerros R. Communication skills crucial for law enforcement. *Business Insurance*. 2003. № 37(22). P. 4. URL: <http://www.businessinsurance.com/article/20030601/ISSUE01/100012909>.
2. Danielson C. Enhancing professional practice: A framework for teaching. Virginia: ASCD. URL: <http://www.ascd.org/publications/books/106034.aspx>.
3. Fraser D. Interpersonal communication training. URL: <http://www.policemag.com/blog/training/story/2011/06/talk-the-way-you-train.aspx>.
4. Hudson D. Building Trust between Communities and Local Police. URL: <https://www.whitehouse.gov/>

- blog/2014/12/01/building-trust-between-communities-and-local-police.
5. Халимон І.Й. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя з другої спеціальності «Іноземна мова»: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 199 с.
 6. Petrashchuk O.P. Defining Competency and Excellence in Teaching Aviation English. The International Journal for ESP Practitioners. 2017. № 3. P. 7–13.
 7. Сенченко В.О. Формування іншомовної комунікаційної компетенції студентів вищих технічних навчальних закладів. Гуманізм та освіта: електронне наукове видання матеріалів VIII міжнародної науково-практичної конференції. 2006. URL: <http://www.comf.vstu.vinnica.ua/2008/txt/>.
 8. Tanian S.M. An approach to teaching professional communication skills to marketing students: A discussion and review. URL: https://www.researchgate.net/publication/228697848_AN_APPROACH_TO_TEACHING_PROFESSIONAL_COMMUNICATION_SKILLS_TO_MARKETING_STUDENTS_A_DISCUSSION_AND_REVIEW.
 9. Williams S. How will social intelligence influence a police officer's interaction with the public by 2020? URL: <http://arrestingbias.com/wp-content/uploads/2015/06/Social-Intelligence-and-Policing.pdf>.
 10. Safi A., Burell D. Developing critical thinking leadership skills in homeland security professionals, law enforcement agents and intelligence analysts. Homeland Defense Journal. 2007. № 5(6). P. 50–52. URL: <http://www.homelanddefensejournal.com>.
 11. Birzer M., Tannehill R. A more effective training approach for contemporary policing. Police Quarterly. 2001. № 4(2). P. 233–252. URL: <https://doi.org/10.1177/109861101129197815>.

Бондаренко В. А., Кузьо Л. І. Сучасні підходи до навчання правоохоронців професійній комунікації

У статті розглядається проблема підготовки здобувачів вищої освіти до ефективної комунікації іноземною мовою в професійному оточенні. Викладання іноземної мови за професійним спрямуванням вимагає зосередження уваги та зусиль на читанні фахової літератури. Велику увагу під час навчання іноземних мов варто приділяти роботі над лексикою, яка подається переважно в стійких словосполученнях, вживаних блоках, за допомогою яких будується писемне й усне мовлення. Під час навчання іноземної мови за професійним спрямуванням розвиток усних навичок спілкування є одним із найважливіших компонентів підготовки кваліфікованих конкурентоздатних фахівців. Формування комунікативної компетенції можливе за умови моделювання в навчальному процесі типових ситуацій реального спілкування, які виникають у різних сферах життя та стосуються різних аспектів професії.

Ключові слова: іншомовна компетенція, комунікація, комунікативні вправи, іноземна мова за професійним спрямуванням, професійно орієнтована лексика, усне мовлення.

Бондаренко В. А., Кузьо Л. И. Современные подходы к обучению правоохранителей профессиональной коммуникации

В статье рассматривается проблема подготовки студентов к эффективной коммуникации на иностранном языке в профессиональном окружении. Преподавание иностранного языка профессиональной направленности требует сосредоточения внимания и усилий на чтении литературы по специальности. Большое внимание при обучении иностранным языкам следует уделять работе над лексикой, которая подается преимущественно в устойчивых словосочетаниях, применяемых блоках, с помощью которых строится письменная и устная речь. В процессе обучения иностранному языку по профессиональному направлению развитие устных навыков общения является одним из важнейших компонентов подготовки квалифицированных конкурентоспособных специалистов. Формирование коммуникативной компетенции возможно при условии моделирования в учебном процессе типичных ситуаций реального общения, которые возникают в разных сферах жизни и касаются различных аспектов профессии.

Ключевые слова: иноязычная компетенция, коммуникация, коммуникативные упражнения, иностранный язык по профессиональному направлению, профессионально ориентированная лексика, устная речь.

УДК 811.111'373

Т. М. Головач

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ

СУЧАСНІ АНГЛОМОВНІ МЕДІАТЕКСТИ: ЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ТА ТИПОЛОГІЯ

Проаналізовано дослідження мовних процесів сучасної медійної англomовної комунікації та розкрито нові лексичні тенденції у медіамові. Визначено та узагальнено характерні ознаки медіатекстів. Виявлено параметри їхньої типології.

Ключові слова: медійна комунікація, медіатекст, медіадискурс, креолізація, неологізація, екзотична лексика.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці широкої популярності набуло поняття «медіатекст», або «медійний текст». Медійний текст можна розглядати, як: 1) текст загалом у класичному його тлумаченні; 2) особливий тип тексту, специфічний для масової комунікації і відмінний від текстів інших комунікативних сфер; 3) семіотичний продукт масової комунікації [9]. *Масова комунікація*, яка має багато трактувань з різних світоглядних і наукових позицій, часто розглядається як система взаємозв'язків, що дозволяє отримати доступ до соціально значущих повідомлень великій кількості людей, незалежно від їх локалізації та соціального статусу. Цей вид комунікації реалізується на основі технічних засобів створення і поширення повідомлень і переважно здійснюється спеціальними організаціями – видавництвами, агенціями, редакціями, студіями [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Комунікативно-прагматичні та жанрово-типологічні характеристики англomовних медіатекстів вже неодноразово привертати увагу дослідників сучасної медійної комунікації (наприклад, Л.Г. Антонова [1], А.Е. Геворкян [3], Т.Г. Добросклонська, [6; 7; 8], М.Ю. Казак [9], Л.В. Молчкова [14], Daulton [20]).

Зазначимо, що медійні тексти є дискретними одиницями *медіадискурсу* – сукупності «процесів і продуктів мовленнєвої діяльності у сфері масової комунікації у всьому багатстві і складності їхньої взаємодії» [7, с. 152], які членують його на фрагменти [19, с. 376].

До чинників, що зумовлюють специфіку об'єктивації медіатекстів, дослідники у сфері медіакомунікації [9; 18, с. 11–12] відносять такі:

1) особливий тип і характер інформації, шлях підбору і трансляції якої спрямований на здійснення регулятивного впливу на певні соціальні групи;

2) слабка відтворюваність значної частини текстів, їх переважно одноразове сприйняття;

3) специфічне авторство, яке передбачає обробку тексту декількома особами (журналістом, редактором, монтажником тощо);

4) опосередкованість спілкування, обмежений характер зворотного зв'язку;

5) обов'язкове залучення технічних засобів у продукування, оформлення і розповсюдження текстів;

6) важливе значення економічного параметра, що зумовлює ідеологію, змістову і технічну імплементацію медіапродукту.

Сучасна людина, за влучним зауваженням Л.Г. Антонової, «живе у просторі медіатекстів» [1, с. 74]. Як зазначає дослідниця, медійні тексти фіксують події реального світу у межах динамічного соціокультурного простору, водночас навантажуючи їх додатковими інформаційними та культурними смислами. Отже, не дарма існує популярна думка про те, що засоби масової інформації не лише відбивають, а і конструюють реальність [12, с. 18], стають засобами когнітивно-ідеологічної обробки людини чи соціуму та інструментами інформаційного диктату і влади [18, с. 6].

Для функціонування сучасних медійних текстів характерна певна діалектичність: з одного боку, вони відбивають традиції презентації масовоінформаційних продуктів (наприклад, колективне авторство, єдина система ідеологічного впливу, урахування нездатності

реципієнтів критично оцінювати інформацію, що подається та інше) [1, с. 75], а з іншого – для них характерне новаторство, передусім у поданні матеріалу з залученням найновіших технологічних можливостей і різних семіотичних кодів, що призводить до появи креолізованих медіатекстів. Ба більше, для сучасних текстів медійної комунікації характерне прагнення реалізовувати особливості світосприйняття і відчуттів сучасної людини, що виявляється у таких текстових особливостях, як інтертекстуальність, емоційність, мультиплікаційність (кліповість, колажність), персоніфікованість [1, с. 77].

Отже, узагальнюючи напрацювання дослідників [1; 9; 18], можна стверджувати, що найважливішими характеристиками медіатексту є:

- *медійність*, яку жорстко детермінує канал комунікації (приміром, друковані версії газет передбачають супровід вербального тексту ілюстраціями та застосування графічно-видільних засобів);

- *масовість*, тобто соціально орієнтоване спілкування, у якому адресант і адресат мають свою специфіку (адресант медійного тексту – дуальний, водночас конкретна особа та колектив або соціум, чії думки, інформацію та переконування вона представляє; адресат – масова аудиторія, анонімна, невідзначена, різномісна, розосереджена);

- *креолізованість*, органічне поєднання засобів різної семіотичної природи (вербальних, візуальних, аудіальних);

- *текстова вторинність*, що базується на переробленні, систематизації, редукції інших текстів;

- *відкритість* тексту на змістово-смісловому (включення цитат, відсилання до джерел інформації, згадування прецедентних феноменів), композиційно-структурному (жанрова та стилістична гетерогенність, часта гіпертекстова організація) та знаковому рівнях (полікодовість, тобто змішування вербальних знаків зі знаками інших семіотичних систем; також, за Ю.М. Лотманом [11, с. 143] змішування культурних, ідеологічних кодів);

- *поліфункціональність*, здійснення тиску на читача шляхом інформування, переконування та впливу, часто маніпулятивного;

- наявність певного *формату*, тобто структурування і особливості презентації контенту відповідно до певних інформаційно-комунікаційних технологій та технічних чинників;

- особливе *макетування* медійних текстів, їх специфічна просторова організація, зовнішня диференціація інформації, що подається, її специфічне кольорово-видільне маркування тощо.

- Надзвичайне різноманіття медіатекстів актуалізує питання про побудову їхньої *типології*, яку сьогодні дослідники у галузі журналістики найчастіше здійснюють за такими параметрами:

- спосіб продукування тексту (авторські та колегіальні тексти);

- вид медіатексту (вербальний, невербальний, креолізований);

- канал розповсюдження (друковані, радіо-, теле- та Інтернет медіатексти);

- тематична домінанта (медіатопіки, тобто політика, бізнес, спорт тощо);

- сфера функціонування (журналістика, публік рілейшнз, реклама);

- функціонально-жанровий тип тексту.

Останній параметр найцікавіший для лінгвістів, оскільки він базується на понятті жанру, який є однією з провідних категорій мовознавства. Критерії групування медійних текстів можуть бути різними (приміром, вони можуть базуватися на типових особливостях смислової організації або структурно-композиційної побудови текстів), але найбільш традиційною є класифікація на основі їх комунікативних завдань у певній медіасфері з прив'язкою до каналу комунікації. Згідно із таким підходом, англійські медіатексти класифікують на:

- журналістські, які своєю чергою ділять на жанри друкованих засобів масової інформації (*column, features, straight news stories* та інші), радіожанри (наприклад, *radio documentary, radio drama, sports talk*), тележанри (приміром, *cooking, news, talk show*), Інтернет-жанри (наприклад, *electronic newsletters, weblogs*);

- жанри сфери публік рілейшнз, PR-жанри (*backgrounder, press-kit, press-release*);

- жанри реклами (*advertorial, commercial, public service announcement*).

Така класифікація є досить умовною, оскільки у ній важко дотриматись принципу єдності критерію. Окрім того, для сучасної англійської медіасфери характерне розмивання жанрових, стильових і дискурсивних границь («дискурсивний симбіоз» за С.І. Потапенком [16, с. 11]), змішування тем і форм, що вже призвело, наприклад, до появи медіатекстів, які поєднують інформаційний та розважальний компоненти (*infotainment*).

Усе наведене зумовлює наукову доречність і суспільну важливість дослідження характерних ознак та типології медіатекстів з урахуванням панування англійської мови та інтенсифікацією міжкультурної комунікації. Проведення такого дослідження зумовлює чітке окреслення теоретичних засад, зокрема, з'ясування сутності мовних процесів сучасної медійної англосмовної комунікації, що і є **метою цієї статті**.

Виклад основного матеріалу. Сучасні англосмовні медіа є сприятливим середовищем для апробації мовних інновацій. У них постійно відбуваються трансформаційні процеси і, відповідно, змінюється і медіамова; як пояснює Т.Г. Добросклонська, «з одного боку, мова засобів масової інформації володіє певною єдністю, що зумовлено особливістю мовленнєвого використання у сфері масової комунікації, заданістю форм, стійкою тематичною структурою, а з іншого – мова засобів масової інформації характеризується достатнім ступенем функціонально-стильової різноманітності, що відображає універсальність тематики, рухливість тексту масової інформації» [8, с. 34].

Саме рухливість медійних текстів постійно створює простір для розвитку, модифікації їхнього вербального аспекту та появи мовних інновацій, причому, як справедливо зазначає А.Е. Левицький, вони змінюють не лише себе, а і загальнонаціональну літературну мову, «відтворюючи тенденції її модифікації у контексті широких суспільних перетворень» [10, с. 4]. Динамізм мовних процесів у медіа, проте, одночасно поєднується з консерватизмом, еталонністю, залежністю від мовленнєвих пріоритетів свого часу [15, с. 98].

Дослідники сучасної медійної комунікації постійно приділяють увагу її мовним процесам та новим тенденціям плану вираження медіатекстів. Перша з них пов'язана з подальшою *креолізацією*, збільшенням ролі передусім візуального складника, який дедалі більше включає графічні компоненти – фотографії, карикатури, колажі, малюнки, шрифт і колір, піктограми та ідеограми [13, с. 81], а також відео та анімацію в їхніх Інтернет-різновидах.

Другою тенденцією можна вважати процес *неологізації*, утворення нової лексики, який став особливо помітним у 80-90х роках минулого століття, передусім у сфері політичної коректності [2, с. 185–186].

До інших лексичних тенденцій у медіамові відносять використання: *оцінно-емоційної лексики* та *експресивно-оцінних засобів* – емофа-

тичних конструкцій, синтактико-риторичних прийомів, що здійснюють потужний вплив на емоційну сферу читача; вживання *жаргонізмів та сленгу*, які привносять своєрідну образність у мову медіа; вкраплення *зниженої лексики* в такій кількості, яка дозволяє наблизитись до широких верств читачів, але загалом не порушує стильові орієнтири видання; *порушення стилістичних, граматичних і словотвірних норм* у медіатекстах певних жанрів, що зумовлюється прагматикою цих жанрів.

В англосмовних медійних текстах активно використовуються також *професійна лексика і терміни*, які виявляють, за спостереженнями дослідників, високий рівень метафоричності. Загалом для лексики таких текстів характерна дифузність її різних груп і шарів, мобільність, швидкий перехід з однієї лексичної групи в іншу [17, с. 92]. Мова сучасних медіа також віддає данину *мовній моді*. Вона інкорпорує слова, вирази, фрази, які на даний момент активно фігурують у суспільстві, вважаються трендовими [4, с. 299].

Дослідники мови медіа відзначають також помітне функціонування у ній *екзотичної лексики* [20; 21], появу якої пов'язують з дією інтра- та екстралінгвальних чинників. До *інтралінгвальних чинників* вживання екзотизмів у європейських мовах зазвичай відносять [5, с. 170–171]: 1) недостатню кількість у мові певних слів або лексико-семантичних груп на позначення деяких реалій; 2) прагнення уникнути описових фраз чи зворотів на позначення якоїсь реалії чи предмета залученням екзотизму; 3) потреба у семантичному обмеженні вже наявної у мові лексики, уникнення полісемії. *Екстралінгвальними причинами* вважають: 1) історичні міжнародні контакти, мультилінгвізм; 2) новаторський внесок нації-джерела екзотизмів в окремій сфері діяльності; 3) мовний снобізм, мода на іншомовні запозичення; 4) авторитетність мови джерела, пов'язана з економічним статусом та політичним авторитетом держави; 5) впровадження певних заходів у сфері мовної політики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В сучасних англосмовних медіа постійно відбуваються трансформаційні процеси і, відповідно, змінюється мова засобів масової інформації та з'являються мовні інновації.

До мовних процесів сучасної медійної комунікації та тенденцій плану вираження медіатекстів належать: *креолізація*; проце-

си неологізації; використання оцінно-емоційної лексики та експресивно-оцінних засобів, синтактико-риторичних прийомів; вживання жаргонізмів та сленгу; вкраплення зниженої лексики; порушення стилістичних, граматичних і словотвірних норм у медіатекстах певних жанрів; використання професійної лексики і термінів. Вживання та функціонування екзотичної лексики у медійних текстах пов'язують з дією інтра- та екстралінгвальних чинників та особливостями комунікативної специфіки їхнього жанрового аспекту.

Зазначимо, що вживання екзотичної лексики у медійних текстах може певною мірою зумовлюватися і особливостями комунікативної специфіки їхнього жанрового аспекту, тому цей чинник треба враховувати у розгляді функціонального навантаження екзотизмів, і саме в цьому полягає перспектива подальших досліджень.

Список використаної літератури:

1. Антонова Л.Г. Медіатексти в современной массовой коммуникации. Медіатекст как полиинтенциональная система: сб. статей / отв. ред. Л. Р. Дускаева, Н. С. Цветова. СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т, 2012. С. 74–80.
2. Будникова Т.А. Способы образования и особенности перевода неологизмов в общественно-политических текстах. Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков: материалы республик. науч.-практ. семинара. (Минск, 26 окт. 2012 г.). Минск: Изд. центр БГУ, 2013. С. 185–187.
3. Геворкян А.Э. Понятие, сущность и функции массовой коммуникации. URL: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnal/2005/3/gevorkyan.pdf (дата звернення 31.10.2018).
4. Гончаренко Л.О. Функціональний аспект запозичень. Актуальні проблеми слов'янської філології. 2010. Вип. XXIII. Ч. 4. С. 294–300.
5. Демченко К.В. Функціонування іншомовних лексем у текстах публіцистичного стилю. Культура народов Причерноморья. 2005. № 69. С. 170–172.
6. Добросклонская Т.Г. Теория и методы медиа лингвистики: На материале английского языка: дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. М., 2000. 368 с.
7. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ (современная английская медиаречь). М., 2008. 202 с.
8. Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения медиатекстов (Опыт исследования современной английской медиаречи): монография [2-е изд.]. М.: УРСС Едиториал, 2005. 288 с.
9. Казак М.Ю. Медіатекст: сущностные и типологические свойства. Global Media Journal. Глобальный медиажурнал. Российское издание. Весна 2011. URL: <http://www.global-media.pglu.ru/page.php?16>. (дата звернення 31.10.2018).
10. Левицкий А.Е. Сучасна англomовна публіцистика: лінгвістичний вимір: монографія / за заг. ред. А.Е. Левицького, С.І. Потапенка. Ніжин: Видав. НДУ імені Миколи Гоголя, 2010. С. 4–5.
11. Лотман Ю.М. Текст и полиглотизм культуры. Избр. ст.: в 3 т. Т. 1. Статьи по семиотике и топологии культуры. Таллинн: «Александра», 1992. 472 с.
12. Луман Н. Реальность массмедиа; пер. с нем. А.Ю. Антоновского. М.: Праксис, 2005. 256 с.
13. Макарук Л.Л. Специфіка сучасного англomовного мас-медійного дискурсу. Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер.: Філологічна. 2012. Вип. 23. С. 81–83.
14. Молчкова Л.В. Профессиональная лексика англоязычных средств массовой информации: прагматика, семантика, структура: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.14 «Германские языки». Самара, 2003. 24 с.
15. Нешименко Г.П. Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: Проблемы. Тенденции развития. Вопросы языкознания. № 1. 2001. С. 98–132.
16. Потапенко С.І. Сучасний англomовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти. К.: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. 391 с.
17. Сидоренко Е.А. Структурные и семантические особенности английской общественно-политической терминологии сферы средств массовой информации. В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: [сб. ст. по мат. XXXII междунар. науч.-практ. конф.]. Новосибирск: Изд. «СибАК», 2014. № 1 (32). С. 91–97.
18. Современный медіатекст: [учеб. пособ.] / отв. ред Н.А. Кузьмина. Омск: ОГУ имени Ф.М. Достоевского, 2011. 414 с.
19. Стеценко Н.М. О соотношении понятий текст – медіатекст – медиадискурс. Уч. Зап. Таврич. нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Сер. «Филология. Социальные коммуникации». 2011. Т. 24 (63). № 4. Ч. 2. С. 372–378.
20. Daulton F.E. Loanwords in the media. Ruykoku University Institutional Depository. 2003. Departmental Bulletin Paper 030. P. 59–72.
21. Omar S. Being Japanese in English: The Social and Functional Role of English Loanwords in Japanese. Scripps Senior Theses. 2015. Paper 620. URL: http://scholarship.claremont.edu/scripps_theses/620 (дата звернення 31.10.2018).

Головач Т. Н. Современные англоязычные медиатексты: лингвистическая специфика и типология

Проанализированы исследования языковых процессов современной медийной англоязычной коммуникации и раскрыты новые лексические тенденции в медиа языке. Определены и обобщены характерные признаки медиатекстов. Выявлены параметры их типологии.

Ключевые слова: медийная коммуникация, медиатекст, медиадискурс, креолизация, неологизация, экзотическая лексика.

Holovach T. Modern English media texts: linguistic specifics and typology

The studies of the linguistic processes of modern media English communication are analyzed; new lexical tendencies in the media language are revealed. Characteristic features of media texts are identified and summarized. The parameters of their typology are determined.

Key words: media communication, media text, media discourse, creolization, neologization, exotic vocabulary.

Г. П. Городиловськакандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЕПІСТОЛЯРНОГО СТИЛЮ В ІСТОРИЧНИХ ТВОРАХ РОМАНА ІВАНИЧУКА

Стаття присвячена дослідженню особливостей ідіостилю Романа Іваничука, зокрема з огляду на специфіку функціонування елементів епістолярного стилю в художній прозі письменника. Здійснено системний аналіз художніх текстів прозаїка з погляду використання в їхній структурі таких елементів, з'ясовано доцільність і прийоми реалізації цих засобів в історичних творах, визначено тенденції у вживанні та функції в різних мовленнєвих ситуаціях. Уточнено підходи до інтерпретації художнього тексту, виявлено міжстильові, інтеграційні процеси, розкрито своєрідну і специфічну манеру письма романіста.

Ключові слова: ідіостиль, елемент епістолярного стилю, художній текст.

Постановка проблеми. Дослідження художніх текстів окремих письменників, зокрема їхніх ідіостилів, індивідуально-авторських мовних картин світу, належить до важливих питань функціональної стилістики, текстології та сучасної герменевтики. Крім того, проблема вивчення специфіки художнього стилю з огляду на сучасну лінгвістичну парадигму, зокрема з урахуванням проблем наративної лінгвістики, а також виділення нових класифікацій стилів, потребує спеціального огляду. Художній стиль мовлення є складним для вивчення через його синкретизм та наявність у ньому елементів інших стилів. Виходячи з цього, можна говорити про так звані міжстильові явища, які вчені пов'язують із переосмисленням поняття художнього стилю, формуванням іншої моделі його опису. Залучаючи засоби інших стилів у художній текст, майстри слова відбивають нові тенденції розвитку сучасної української мови. Їхня наявність у мові історичних творів – явище, характерне для творчості видатного українського письменника Романа Іваничука.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художні твори письменника вже були в полі зору сучасних літературознавців (С. Андрусів [1], М. Ільницького [15], М. Жулинського [9], М. Слабошпицького [21] та багатьох інших). Звертали-ся до його творів і деякі мовознавці (В. Буда [4], Г. Гайдученко [5], Л. Голоух [6], Л. Пустовіт [20], О. Хом'як [23] тощо). Однак ці вчені досліджували окремі питання щодо лексичних та син-

таксичних особливостей мови художніх текстів історичного романіста.

Серед стилістичних досліджень, пов'язаних із використанням елементів одного стилю в іншому, відомі праці Н. Бабич [2], Н. Ботвиної [3], П. Дудик [7], С. Єрмоленко [8], Л. Мацько [17], Н. Озерової [19] та інших. Однак вивчення мови української історичної прози з погляду вживання в ній елементів інших стилів не потрапило в коло наукових зацікавлень дослідників.

Мета статті – за допомогою лінгвостилістичного аналізу текстів історичних творів Романа Іваничука виявити в них елементи епістолярного стилю, з'ясувати доцільність і прийоми використання таких засобів, встановити особливості їхнього функціонування в різних мовленнєвих ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. За своєю природою художній стиль є «багатостильовим», оскільки поєднує у своїй системі елементи різних стилів, активно з ними взаємодіє і впливає на їх формування та розвиток. У структурі художнього твору – залежно від його ідейного змісту, від сфери зображуваної дійсності та творчого методу автора – можуть сполучатися, стикатися і вступати у взаємодію найрізноманітніші стилі літературної та народно-розмовної мови. Зважаючи на це, можна говорити про переплетення в художньому тексті елементів різних стилів. «Вбираючи в себе компоненти усіх інших функціональних стилів, – зазначає С. Єрмоленко, – художній стиль трансформує, переосмислює

їх: він не обмежений у використанні мовних одиниць, які належать до різних часових зрізів, до соціальних та територіальних видозмін національної мови [8, с. 301–302]. Таке широке використання елементів інших функціональних стилів у художньому веде до руйнування традиційних структур стилів, до їх зближення і злиття.

Існує і зворотний процес, коли художній стиль поповнює мовними елементами певні жанри інших стилів. Саме така «різностильовість» художнього стилю дає підстави вважати його не цілісною категорією і не виділяти в окремий функціональний різновид літературної мови. Переконливим, на нашу думку, є твердження Л. Іванової, яка зазначає, що художньо-белетристичний стиль має своєрідну функцію – естетичну, яка визначає використання усіх мовних засобів; «іншостильові» явища, які в ньому використовуються, «не порушують єдності функціонального стилю, а постають як явища естетично і стилістично виправдані, лише як окремі вкраплення у тканині художньої розповіді» [14, с. 55]. На захист художнього стилю виступає А. Загнітко. Учений вважає, що художній стиль постає акумулятивним на всіх рівнях свого вияву. «Підтвердженням цього, – зазначає дослідник, – є його відповідні домінантні ознаки: в художніх текстах можуть використовуватися всі функціональні типи мовлення (опис, розповідь, міркування) і всі можливі їхні комбінації, відповідно, можуть використовуватися всі семантико-граматичні типи речень, внутрішньо- і зовнішньо синтаксичних зв'язків, ритмомелодики окремих висловлень і текстів загалом» [10, с. 168].

Вважаємо, що функціонування елементів інших стилів у художньому не заважають його цілісності, оскільки в ньому набувають нового значення та нової образно-виразової сили будь-які співвідношення елементів загальної системи мови та її стилів. А забезпечує цю цілісність зображальна, комунікативна й естетична функції слова в художньому тексті. Використання цих елементів пов'язане передусім з Іваничуковим принципом якнайповнішого досягнення правдивості зображуваних подій, опису реальних постатей історичної доби. Вони виділяються на тлі белетризованої розповіді як своєрідні внесення і характеризують індивідуальну манеру письма романіста, яка вирізняє його з-поміж інших прозаїків.

Аналізуючи історичні твори Романа Іваничука, можна сказати, що з елементів функціональ-

них стилів у його романах досить широко представлені виражальні одиниці епістолярного стилю. Епістолярний стиль (від лат. *epistola*) – «функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин» [22, с. 160]. Звичайно, його пов'язують з листуванням, оскільки саме там він виявляється якнайповніше. Як і в будь-якому іншому функціональному стилі, підбір і використання мовних засобів у цьому стилі зумовлений суспільною функцією і відповідає потребам певної форми спілкування між людьми.

Деякі дослідники вважають цей стиль підстилем розмовного. «Якщо говорити про лист пересічного автора, – зазначає Н. Бабиц, – то, очевидно, це буде розмовний стиль. А якщо говорити про епістолярій великих майстрів слова Лесі Українки, Івана Франка, Максима Рильського і так далі, то їх епістолярна спадщина містить цілі публіцистичні і художні тексти» [2, с. 16]. На думку дослідниці, є правильним те, що цей стиль функціональним не називають, але як підстиль розмовного усе ж виділяють.

Окреслюючи особливості епістолярного стилю, А. Найрулін говорить про наявність двох сторін цього виду спілкування, а саме автора листа й адресата, до якого він звертається. «Адресат може бути й колективний, – пише автор, – але лист до колективного адресата за своїми стилістичними рисами буде виходити за сферу чисто епістолярну, це вже ніби схрещення стилю епістолярного і, скажімо, публіцистичного чи літературно-художнього» [18, с. 55–56].

Як правило, листування може бути офіційне, службове, і неофіційне, приватне. Офіційне, службове листування ведеться між установами, організаціями. Воно належить до офіційно-ділового мовлення. Неофіційне, приватне листування ведеться між особами і має переважно побутовий, часто інтимний характер [16, с. 203].

У мові історичних творів Романа Іваничука вживаються елементи як офіційного, так і приватного листування. Найбільше зразків епістолярія знаходимо в романах «Вода з каменю», «Журавлиний крик», «Шрами на скалі», у яких вони мають вигляд окремих стилізованих листів або уривків з листів. Ці листи автор створює спеціально і використовує їх із конкретною метою.

Елементи офіційного листування. Під офіційне листування письменник стилізує своє мовлення, коли створює лист-прохання, у якому Григорій Потьомкін просить царицю Катери-

ну II помилувати кошового отамана запорозьких козаків Петра Калнишевського та його спільників, які є, начебто, призвідцями «козацького свавільства»: *«Милостива государине, – просить він у листі до цариці, – вашій імператорській величності відомі всі тяжкі провини колишнього Січі Запорозької кошового отамана Петра Калнишевського і його спільників писаря Івана Глоби та судді Павла Головатого, яких віроломна буйність настільки велика, що не смію вже переліченням терзати ваше ніжне серце. За ті злочини вони заслуговують смертної кари. Але, знаючи, що супутниця душі вашої – доброта – завжди перемагала суворість, насмілююся всепіддано просити о милосердя й вислати їх на вічне поселення у монастирі»* [12, с. 190]. У цьому листі письменник використовує елементи мовного етикету, характерного для епістолярія XVIII століття.

Елементи приватно-ділового листування. У художніх творах романіста-історика помітне місце посідає приватно-ділове листування. Прикладом такого листування є лист Лесі Українки до Івана Франка, який письменник створив і стилізував під манеру письма поетеси. Він вміщений у творі «Шрами на скалі», досить великий за обсягом (займає у творі аж 6 сторінок) і органічно переплітається із сюжетними лініями твору. Подаємо лише уривок з цього листа: *«Cher Maître! Дорогий пане-товаришу... Ви дозволили мені так звертатися до вас, і за це я вельми вдячна: таке звертання робить мене рівноправною з вами. Рівноправною, але тільки перед обличчям вічності; нині ж я, як ніколи раніше, дуже чітко усвідомлюю той дистанс між нами – учителем і ученицею, мозолеруком каменярем і білоручкою, витонченою хворобами, родительською опікою, салонною освіченістю й безнастанним навчанням у суворій школі Івана Франка, який, проте, рідко коли мав час для витончування себе самого, бо з ранку до ночі був зайнятий розчищенням плацу – для мене і для таких, як я...»* [13, с. 546]. Цей сконструйований уривок з приватного листа Лесі Українки до Івана Франка отримує в романі напівофіційний тон. Він починається шанобливими звертаннями (*Дорогий метре! Дорогий пане-товаришу!*) і поясненням, чому саме так авторка звертається до Каменяря, з яким її пов'язували творчі зацікавлення.

Прикладом художнього використання приватно-ділового листування є лист поета Якова Головацького до своїх товаришів Маркіяна

Шашкевича та Івана Вагилевича з роману «Вода з каменю». *«Любі приятелі! Шановний цензор Копітар, на якого ми покладали такі надії, відмовився дати відгук про допуск до друку нашої «Зорі». Він, бачите, боїться, що видання альманаху русинською мовою озлобить поляків і дасть привід Петербургові використати русинську опозицію проти Австрії, – мовляв, два мільйони галицьких русинів бажають об'єднатися з сімома мільйонами наддніпрянських українців. А втім, Копітар схвально відгукується про зміст «Зорі» і віддає її на суд львівському цензорів русинських книг. А в нас такого немає... Кому віддадуть? Авжеж – Іродові, його ексцеленції Михайлові Левицькому... Напевне, ви вже читали статтю Лозинського, – ось вам перше свідчення, наскільки потрібен вихід у світ нашого альманаху. Латинський алфавіт на руку єзуїтам, які прагнуть розірвати Україну на дві народності. Якби ми його прийняли, що сказав би старий Київ – місто народної історії, що сказали б наддніпряни, в яких таїться фізична й моральна наша сила, де в пам'яті людей живе козацька старовина?... Затримуюся в брата Івана, приїду в жовтні...»* [11, с. 245]. Текст листа пов'язаний із колективною справою, зокрема з клопотанням про вихід у світ альманаху «Русалка Дністрової». Але ділова спрямованість повідомлення накладається на приватність, адже адресатами виступають друзі, колеги, однодумці. Тому емоційність проявляється через добір мовних засобів: вставних слів (*бачите, мовляв, а втім, напевне*), риторичних питань (*що сказав би старий Київ, що сказали б наддніпряни?*), особистого звертання, яке поширене пояснювальним словом – прикметником і вказує на ставлення адресанта до адресата (*Любі приятелі!*). Лист закінчується фразою, яка є ніби прощальною формою (*Затримуюся в брата Івана, приїду в жовтні*).

Елементи інтимно-товариського листування. Зразком інтимно-товариського листування у цьому ж творі є лист дівчини Анни до Маркіяна Шашкевича. На початку цього листа спостерігаємо звичний для листування зачин: *«– Милий Маркіяне, – читав уголос, – мені так приємно було отримати від вас листа. Ви розрадили мою самотність, а ще нагадали про мого улюбленого поета...»* [11, с. 122].

У наступній основній частині листа викладено відомості, які цікавили адресата і про які він, мабуть, писав у своєму листі до адресантки. *«Про Гоцинського знаю мало, тільки що вуєчка*

розпитувала. Він зустрічався з поетом у Львові, але яке то знайомство – за одну випадкову зустріч... Северину Гоцинському тридцять років, родом він з Уманя...» [11, с. 122–123].

Наступна частина листа – заключна, містить відомості адресанта про себе. «Пане Маркіяне, я б з приємністю зустрілася з вами. У суботу граю в казино Гехта. Хор Моцарта на мої вперті домагання нарешті виконає “Прощання з батьківщиною” Огінського. Якщо вирішите прийти, то не запізнуйтеся, – буде виконуватися тільки ця одна річ... Анна» [11, с. 123]. Цей лист, який містить інформацію приватного характеру, має початок, основну частину та закінчення, що є характерним для епістолярних текстів. Стиль викладу невимушений, природний. Розповідь емоційна, насичена відповідними мовними засобами: формою звертання, яка вказує на ставлення адресанта до адресата (*Милий Маркіяне! Пане Маркіяне*), емоційно-експресивними словами й виразами (*приємно було, розрадити самотність, улюблений поет, з приємністю*).

Елементи родинно-побутового листування. Стилізовані уривки з листів Павла Василенка до свого тестя Павла Любимського у романі «Вода з каменю» є зразком родинно-побутового листування: «*Батьку! Пишу цього листа на хуторі Кибинці, що біля Кагарлика*» [11, с. 209]; «*...Я не знаю, батьку, коли побачу Христину й маму. Але вірю, що побачу. І ви вірте, бо нічого більше нам не залишається. Настане час, коли мама Уляна зайде до вас у вашу львівську обитель...*» [11, с. 211]. Тексти листів пройняті тугою за рідними, ніжністю до них, надією на швидку зустріч з ними.

Для усіх наведених зразків листів, які майстерно вплив у текстову канву історик-романіст, характерні граматичні конструкції й лексичне наповнення, властиві усно-розмовному мовленню. У цих листах панує невимушеність у доборі мовних засобів, безпосередність у вираженні емоцій, немає спеціальних художньо-естетичних завдань. Їм притаманні різноманітні епістолярні риси, а саме: різні типи звертань: *Любі приятелі! Милий Маркіяне! Батьку! Пане...*; дієслівні форми підтримання комунікації: *повірте, гадаю, чекаю*; епістолярна лексика: *лист, пишу, читав (прочитала), написав*; своєрідна форма побудови (про що вже йшлося), починаючи від вітань, звертань, викладу новин, прощання, сподівання. У текстах цих листів знаходимо вказівки на місце перебування, інформацію приватного характеру, елементи роздумів про

певні історичні події, етикетні формули. Гадаємо, що більшість із них є достовірними (справжніми), деякі стилізовані автором. В історичних романах вони виступають яскравими стилістичними включеннями, які увиразнюють творчий задум письменника, дають змогу глибше розкрити внутрішній світ героїв, їхні переживання. Різноманітність використаних жанрів епістолярного стилю свідчить про те, що прозаїк добре володіє всіма засобами стилізації.

Висновки і пропозиції. Художні твори Романа Іваничука відзначаються як своєрідною тематикою, так і авторською манерою викладу матеріалу і мають багату систему стильових ресурсів. Їх письменник використовує з певною стилістичною метою, внаслідок чого вони перетворюються із засобів мовного вираження на засоби художнього зображення.

Зібраний матеріал засвідчив, що автор уміло користується елементами функціональних стилів і вправно вплітає їх у канву художнього тексту. Зауважено, що в історичних творах письменника широко виявляються елементи епістолярного стилю (елементи офіційного листування, приватно-ділового, інтимно-товариського, родинно-побутового). Ці засоби наявні в різних комунікативних ситуаціях, реалізуються в них і взаємодіють з іншими ресурсами мови.

Встановлено, що виражальні одиниці названих стилів вирізняються на фоні белетризованої розповіді як своєрідні стилізовані включення, які увиразнюють творчий задум письменника, виступають дієвим засобом об'єктивного і переконливого висвітлення найрізноманітніших питань, що їх торкається романіст. З їх допомогою прозаїк здійснює мовну стилізацію історичної доби, створює неповторну атмосферу достовірності розповіді, посилює враження правдивості в описі подій. Саме таке специфічне поєднання стильових ресурсів в історичній прозі письменника виявляє його творчу індивідуальність, характеризує своєрідну манеру письма і вирізняє з-поміж інших майстрів художнього слова.

Крім того, лінгвостилістичний аналіз історичних творів Романа Іваничука уточнив підходи до інтерпретації художнього тексту, виокремив індивідуальний стиль письменника, показав, як виявляються міжстильові, інтеграційні процеси. Він також засвідчив, як видатний митець своєю творчістю розширює функціональні можливості української мови, дає матеріал для подальшого вивчення мовностилістичних особливостей сучасної історичної прози.

Список використаної літератури:

1. Андрусів С.Н. Историческая романистика Романа Иванычука и ее место в развитии жанра: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01. Киев, 1987. 17 с.
2. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови: навч. посібник. Львів: Світ, 2003. 432 с.
3. Ботвина Н.В. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови: навч. посібник. Київ: «АртЕк», 1998. 192 с.
4. Буда В.А. Лінгвостилістика сучасного історичного роману про добу козацтва (60–90 рр. XX ст.). Київ: Рідна мова, 1998. 166 с.
5. Гайдученко Г.М. Семантико-стилістична характеристика хронологічно маркованої лексики (на матеріалі української історичної прози другої половини XX століття): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 19 с.
6. Голоюх Л.В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної історичної прози): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Київ, 1996. 20 с.
7. Дудик П.С. Стилiстика української мови: навч. посiбник. Київ: Вид. центр «Академiя», 2005. 368 с.
8. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: (Стилiстика та культура мови). Київ: Довiра, 1999. 431 с.
9. Жулинський М.Г. Які ж виміри людської пам'яті? Наближення: літературні діалоги. Київ: Дніпро, 1986. С. 19–223.
10. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: теорія і практикум: наук.-навч. посiбник. Донецьк: ДонНУ, 2006. 289 с.
11. Іваничук Р.І. Вода з каменю: твори в 3 томах. Київ: Дніпро, 1988. Т. 2. С. 6–270.
12. Іваничук Р.І. Журавлиний крик: історичний роман. Львів: Каменярь, 1989. 375 с.
13. Іваничук Р. І. Шрами на скалі: твори в 3 томах. Київ: Дніпро, 1988. Т. 2. С. 473–693.
14. Іванова Л.П. Стили языка и стили речи в их соотношении. Стилистика текста в коммуникативном аспекте: межвуз. сб. науч. трудов. Перм, 1987. С. 53–58.
15. Ільницький М.М. Людина в історії: (Сучасний український історичний роман). Київ: Дніпро, 1989. 356 с.
16. Ленець К.В. Епістолярний стиль. Стиль і час: хрестоматія. Київ: Наук. думка, 1983. С. 203–249.
17. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилiстика української мови: пiдручник. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
18. Найрулін А.О. Питання історії та теорії епістолярного стилю української мови. Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Серія «Слов'янська філологія». 2001. Вип. 117–118. С. 53–62.
19. Озерова Н.Г. Взаимодействие функциональных стилей в русском и украинском языках. Русский язык и литература. 2000. №1. С. 1–4.
20. Пустовіт Л.О. Питання мовної норми в сучасній художній прозі. Жанри і стилі в історії української літературної мови. Київ: Наук. думка, 1989. С. 253–264.
21. Слабошпицький М.Ф. Роман Іваничук: літературно-критичний нарис. Київ: Наук. думка, 1989. 206 с.
22. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. Київ: «Укр. енциклопедія». 2000. 752 с.
23. Хом'як О.І. Лінгвостилістика української прози 60–90-х років XX століття (на матеріалі творів В. Дрозда, Р. Іваничука, В. Шевчука): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Київ, 2004. 20 с.

Городиловская Г. П. Особенности использования элементов эпистолярного стиля в исторических произведениях Романа Иванычука

Статья посвящена исследованию особенностей идиостиля Романа Иванычука, в частности с учетом специфики функционирования элементов эпистолярного стиля в художественной прозе писателя. Осуществлен системный анализ художественных текстов писателя с точки зрения использования в их структуре таких элементов, обоснована целесообразность и приемы реализации этих средств в исторических произведениях, определены тенденции в употреблении и функции в разных речевых ситуациях. Уточнены подходы к интерпретации художественного текста, обнаружены межстилевые, интеграционные процессы, раскрыта своеобразная и специфическая манера письма романиста.

Ключевые слова: идиостиль, элемент эпистолярного стиля, художественный текст.

Horodylovska H. The peculiarities of epistolary elements use in the historical prose of Roman Ivanychuk

The article is devoted to the study of the peculiarities of the idiosyncrasy of Roman Ivanychuk, particularly, in the view of the functioning of epistolary elements style in the writers' artistic prose. A systematic analysis of prosaic writers' artistic texts from the perspective of the use of such elements in their structure is accomplished, the relevance and methods of realization of these means in historical works are found out, as well as the tendencies in their use and functions in different speech acts are clarified. The approaches to the interpretation of the artistic text are specified, interdisciplinary, integration processes are identified, the peculiar and specific style of the writer's prose is revealed.

Key words: idiosyncrasy, elements of epistolary style, artistic text.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО НАПРЯМУ У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті визначено й теоретично обґрунтовано умови ефективного формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх інженерів гірничо-металургійного напрямку у вищому закладі освіти. Зазначено необхідність уведення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у вищих закладах освіти, його мету й основні завдання для формування в майбутніх фахівців умінь і навичок володіння українською літературною мовою в професійній діяльності, виділено основні блоки при його вивченні, а також основні складники процесу формування мовної особистості майбутнього фахівця.

Ключові слова: професійна мовленнєва компетентність, компетентнісний підхід, професійне мовлення, професійна комунікація, мовна підготовка, професійна культура, професійна діяльність, мовна особистість.

Постановка проблеми. Однією з головних передумов сталого соціально-економічного розвитку країни є формування відповідного професійного рівня її кадрового потенціалу. Нині, коли в усіх галузях виробництва відбуваються реформаційні процеси, виникла потреба в підготовці високоосвічених, висококваліфікованих та висококультурних фахівців, які не тільки володіють високим рівнем професіоналізму у своїй галузі, а й уміло його застосовують на практиці. У Національній доктрині розвитку освіти йдеться про нагальні й перспективні вимоги до фахівців, про необхідність самоосвіти, підвищення професійного рівня, готовності до професійної діяльності. Майбутні фахівці повинні стати основною рушійною силою відродження та створення якісно нової незалежної України.

У період розбудови нової держави, оновлення всіх галузей життєдіяльності суспільства, коли відбувається реалізація Державної національної програми «Освіта (Україна XXI століття)», рівень професійної підготовки майбутнього фахівця визначається сформованістю його мовної компетенції та мовленнєвої професійної компетентності. Питання компетентнісного підходу до навчання набуває нині особливої актуальності, що зумовлюється типовою проблемою: студенти – майбутні фахівці – здатні опанувати знання, але мають труднощі із засто-

суванням цих знань надалі в різних життєвих і професійних ситуаціях, на практиці, у контактах з представниками свого фаху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях І. Зимньої [5], О. Леонтьєва [8], В. Семиченко [13], Н. Тарасевич [11] та інших подається характеристика різних чинників, які сприяють успішному розвитку професійного мовлення в студента. У дослідженнях Ш. Амонашвілі [1], Н. Бабич [2], Н. Головань [4] та інших підкреслюється специфіка мовленнєвих умінь як прояв професіоналізму, визначається структура і зміст комунікативності, пропонується методика керування процесом формування мовленнєвих умінь у системі навчання студентів-нефілологів.

Мета статті полягає у визначенні й теоретичному обґрунтуванні умов ефективного формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх інженерів гірничо-металургійного напрямку у вищому закладі освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку вітчизняної вищої освіти характеризується реалізацією ідеї компетентнісного підходу, зокрема проблемою формування професійної мовленнєвої компетентності у студентів технічних спеціальностей вищих навчальних закладів. У матеріалах Болонського процесу підкреслюється, що використання терміна «компетентність»

для визначення цільових установок вищої освіти знаменує зрушення від суто академічних норм оцінювання до комплексного оцінювання професійної підготовки випускників ВНЗ, а компетентнісний підхід до підготовки студентів вищих технічних закладів освіти – майбутніх фахівців – полягає в набутті й розвитку в них різних компетенцій, які визначають його успішну адаптацію в суспільстві. Поняття професійної мовленнєвої компетентності визначається через низку вимог, що вносяться до обов'язкового розв'язання питань і завдань, які спираються на базову кваліфікацію фахівця. На відміну від терміна «кваліфікація», компетенції включають, крім суто професійних знань і умінь, що характеризують кваліфікацію, такі якості, як ініціативність, співпраця, здатність до роботи в колективі, мовленнєві здібності, вміння вчитися, оцінювати, логічно мислити, відбирати й використовувати відомості. З позицій компетентнісного підходу рівень освіти визначається здатністю розв'язувати проблеми різної складності на основі наявних знань і досвіду. Компетенції можна визначити як сукупність здібностей реалізації свого потенціалу для успішної діяльності.

В умовах орієнтації вищої школи на всебічний і гармонійний розвиток особистості, посилення зв'язку змісту навчання з обраною професією особливого значення для формування професійної мовленнєвої компетентності студентів-нефілологів набуває вдосконалення змісту вищої освіти, відповідно до принципів якої у студентів технічних спеціальностей ВНЗ повинні вироблятися певні професійні якості, у тому числі й мовна підготовка, що передбачає вільне володіння українським фаховим мовленням.

Сучасні концепції й положення про професійно орієнтовану сутність мовленнєвої діяльності, що вважається одним із компонентів професійної готовності майбутнього фахівця, є домінуючими у пошуках шляхів і механізмів формування професійних умінь. Мовленнєвий розвиток студентів технічних спеціальностей визначається якісним рівнем їх мовленнєвої діяльності, яка виявляється в професійній діяльності, а також у процесі його самореалізації як форми самопрояву, досягнення окремої мети, осмислення сутності професійної мовленнєвої діяльності.

Реалізація формування у студентів-нефілологів професійної мовленнєвої компетентності відбувається на заняттях з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», який урахує особливості викладання мови в нефілологічних вищих закладах освіти, вимагаючи професійно

орієнтованої комунікації, спрямованої на конкретного адресата – фахівця певної професійної спеціалізації. Динамічні зміни життя зумовлюють потребу в таких фахівцях, які здатні гнучко й оперативно адаптуватися до нових вимог, адекватно реагувати на нові виклики, навчатися протягом усього життя, розвиватися та творити.

Отже, курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)», уведений у ВНЗ як навчальна дисципліна, є дуже потрібним, оскільки саме він певною мірою має ліквідувати, з одного боку, прогалини в навчанні української мови в середніх навчальних закладах України, а з іншого – сприяти підготовці фахівців належного професійного та інтелектуального рівня. Цей курс продовжує формування національно-мовної особистості, розширює мовну компетенцію майбутнього фахівця у професійній сфері. Акцент переноситься з традиційного завдання – засвоєння відомостей про літературні норми української мови – на формування навичок професійної комунікації, засвоєння особливостей фахової мови, на розвиток культури мови.

Мета курсу – формувати в студентів-нефілологів – майбутніх фахівців – вміння й навички досконалого володіння українською літературною мовою в професійній сфері. Зміст курсу зумовлюється завданнями, спрямованими на те, щоб студенти правильно використовували мовні засоби відповідно до комунікативних потреб і якомога краще орієнтувалися в мовному процесі, а саме:

- оволодіти нормами сучасної української літературної мови, виробити навички правильного й доречного використання різноманітних мовних засобів залежно від сфери й мети висловлювання;
- набути навичок володіння термінологією майбутньої спеціальності;
- засвоїти відомості про призначення та структуру ділових документів і набути навичок самостійного складання різновидів ділових паперів;
- вільно користуватися різними функціональними стилями та їх підстилями в навчальній діяльності та професійному вжитку;
- розвивати комунікативні компетенції, потрібні в професійному спілкуванні [9, с. 58].

При вивченні курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» можна виділити такі блоки:

- поглиблення знань студентів (учорашніх випускників) з української мови, здобутих ними в середніх навчальних закладах, а саме:

з орфографії, орфоєпії, лексикології, фразеології, словотворення, морфології, синтаксису, пунктуації, стилістики;

- піднесення культури їхнього усного та писемного мовлення;

- навчання професійної мови, зокрема робота з професійною термінологією;

- складання ділових документів різних типів;

- робота з текстами, яка допоможе виробити в студентів навички аналізувати, оцінювати, узагальнювати, коментувати й перекладати прочитане з однієї мови на іншу, правильно формулювати думки й доцільно використовувати відповідні мовні засоби залежно від сфери й мети висловлювань, забезпечує розвиток усного та писемного мовлення студентів;

- складання монологів, діалогів, полілогів на фахову тематику;

- написання анотації до запропонованої наукової статті;

- підготовка рефератів і коротких повідомлень (2–3хвилини) на різні теми, проведення ігор тощо;

- робота зі словниками, довідниками тощо [9, с. 59].

Оволодіння основами будь-якої професії розпочинається з системи загальних і професійних знань, тобто опанування фахівцем наукового дискурсу професії, або професійного мовлення, – галузевої термінології й фразеології, доречним і доцільним використанням, умінням застосовувати в певній професійній ситуації. Завданням вищої школи є підготовка висококваліфікованих фахівців, які матимуть ґрунтовні знання зі свого фаху й доцільно їх використовуватимуть, які вільно володітимуть державною мовою в усній і писемній її формах та матимуть високий рівень володіння професійним мовленням. Спілкування з молодими фахівцями гірничо-металургійного профілю – колишніми студентами ВНЗ – на заводах, численних шахтах Криворіжжя показало низький рівень професійної мовленнєвої підготовки, зокрема у використанні фахової термінології, невміння застосовувати набуті у вищому закладі освіти знання надалі в різних життєвих і професійних ситуаціях, на практиці, у контактах з представниками свого фаху.

На думку Н. Бутенко, під час обміну інформацією виникає прямий обмін думками, поглядами, ідеями, з'являються різні форми взаємних стосунків, симпатії, антипатії, які становлять собою міжособистісні стосунки. Отже, слово – це

робочий інструмент фахівця, а мовлення – компонент його професійної майстерності. Від правильності, точності, доступності висловлювань залежить ефективність, результативність роботи майбутнього фахівця. Особливі складності студенти відчувають у монологічних висловлюваннях – безсистемність, непослідовність, відсутність орієнтації на адресата. Без аргументації висловлених думок текст втрачає зв'язність, знижуються його комунікативні властивості.

Сучасний етап розвитку суспільства відзначається становленням та унормуванням українського професійного мовлення. Його основні ознаки, такі як точність, доцільність, правильність, чистота, доступність, логічність висловлювання, позначаються на рівні культури усного й писемного мовлення майбутніх фахівців. Саме знання професійної термінології, мовних кліше, професіоналізмів тощо допоможе в майбутній професійній діяльності, у контактах з колегами – представниками свого фаху.

Актуальність окресленої проблеми, її недостатня теоретична розробленість і потреба практики зумовили припущення про те, що формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх інженерів гірничо-металургійного напрямку у вищому закладі освіти буде ефективнішим за умов:

- визначення й цілеспрямованого формування професійних якостей, необхідних у реальній професійній діяльності;

- упровадження в навчальний процес моделі формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх інженерів гірничо-металургійного напрямку;

- застосування методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх інженерів гірничо-металургійного напрямку у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Висновки і пропозиції. Формування мовленнєвої професійної компетентності студентів вищого технічного навчального закладу – вимога державного значення. Ефективність професійно зорієнтованого мовлення залежить не тільки від суті засвоєних студентами понять, термінів і правил, а й від вдалого добору дидактичного матеріалу, який сприяв би опануванню фаховою лексикою, вільному спілкуванню на професійну тематику. Від того, наскільки вільно зможуть користуватися своїми професійно-мовленнєвими вміннями й навичками студенти, залежить їхня активність у виробничому та суспільному житті країни.

Список використаної літератури:

1. Амонашвили Ш.А. Принципы гуманного педагогического процесса. Размышления о гуманной педагогике. М., 1995. С. 186–193.
2. Бабич Н. Психологічні умови викладання і вивчення української мови. Українська мова і література в школі. 1990. № 8. С. 26–29.
3. Бутенко Н. Комунікативні процеси у навчанні: підручник. К.: КНЕУ, 2006.
4. Головань М.С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. Вища освіта України. 2008. № 3. С. 23–30.
5. Зимняя И.А. Лингвopsиxология речево́й деятельности. М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2001. 432 с.
6. Культура фахового мовлення / за ред. Н. Бабич. Чернівці: Книги – ХХІ, 2011.
7. Лариса Бутенко. Розвиток професійного мовлення майбутніх спеціалістів технічного профілю. Дивослово. 2014. № 1. С. 17–18.
8. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. М.: Просвещение, 1969. 214 с.
9. Наталія Тоцька. Формування професійно зумовленого мовлення студентів технічного університету. Дивослово. 2009. № 9. С. 57–61.
10. Ольга Черемська. Зміст і структура навчальної дисципліни «Українська мова» в економічних ВНЗ / Ольга Черемська, Галина Гайдамака, Валентина Жовтобрюх. Дивослово. 2009. № 5. С. 30–34.
11. Педагогічна майстерність: підручник для вищих педагогічних навчальних закладів / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривonos, О.Г. Самещенко, В.А. Семиченко, Н.М. Тарасевич. К.: Вища школа, 1997. 349 с.
12. Поповський А.М. Чинники та античинники культури сучасного українського мовлення. Вивчаємо українську мову та літературу. 2008. № 13. С. 2–3.
13. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: [навч. посіб.]. К.: Вища школа, 2004. 335 с.

Лановая И. В. Формирование профессиональной языковой компетентности будущих инженеров горно-металлургического направления в технических заведениях высшего образования

В статье определены и теоретически обоснованы условия эффективного формирования профессиональной речевой компетентности будущих инженеров горно-металлургического направления в высшем учебном заведении. Обоснована необходимость введения курса «Украинский язык (по профессиональному направлению)» в высших учебных заведениях, его цель и основные задачи для формирования у будущих специалистов умений и навыков владения украинским литературным языком в профессиональной деятельности, выделены основные блоки при его изучении, а также основные составляющие процесса формирования языковой личности будущего специалиста.

Ключевые слова: профессиональная речевая компетентность, компетентностный подход, профессиональная речь, профессиональная коммуникация, языковая подготовка, профессиональная культура, профессиональная деятельность, языковая личность.

Lanova I. Formation of professional language competence of future engineers of mining and metallurgy in technical institutions of higher education

The article defines and theoretically substantiates the conditions for the effective formation of professional speech competence of future engineers in the mining and metallurgy sector in a higher educational institution. The necessity of introducing the course “Ukrainian language (in professional direction)” in higher educational institutions, its purpose and main tasks for developing future skills of the Ukrainian literary language in professional activities are defined, the main blocks in its study, as well as the main components the process of formation of the language personality of the future specialist are highlighted.

Key words: professional speech competence, competence-based approach, professional speech, professional communication, language training, professional culture, professional activity, language personality.

А. О. Лисовская

соискатель кафедры
теоретической и прикладной фонетики английского языка
Одесского национального университета
имени И. И. Мечникова

МОЛИТВА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ КИНОДИСКУРСЕ: ИНТОНАЦИОННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ОСОБЕННОСТИ РЕЦЕПЦИИ

В статье анализируются данные перцептивного анализа интонационных особенностей устных молитвенных текстов в современном англоязычном художественном кинодискурсе. Выявленные дистинктивные интонационные признаки канонической и квазиспонтанной молитвы позволяют выделить динамический компонент интонации в качестве ведущего параметра и констатировать информативность темпорального компонента интонации в дифференциации видов исследуемых молитв.

Ключевые слова: кинодискурс, каноническая/квазиспонтанная молитва, динамический компонент интонации, темпоральный компонент интонации.

Постановка проблемы. Поликодовость художественного кинодискурса позволяет исследовать его многочисленные категориальные особенности с различных точек зрения. В частности, изучение интонационных особенностей используемых в кинодискурсе прецедентных вкраплений представляется перспективным для исследования реализации категории интертекстуальности в кинодискурсе.

Анализ последних исследований и публикаций. Одним из системообразующих свойств кинодискурса, наряду с аудиовизуальностью, креолизованностью, целостностью, модальностью, информативностью, прагматической направленностью, является его интертекстуальность. Фундаментальность и глобальность понятия интертекстуальности привела к возникновению огромного числа его определений и пониманий. В частности, И.В. Арнольд высказывает идею о создаваемой интертекстуальностью двойственности знака и приобретении им нового значения в новом контексте [1, с. 376]. По Ю. Кристевой, исследование интертекстуальности можно осуществлять в рамках конкретно взятого текста, интертекстуальность заключается в «текстуальной интеракции, которая происходит внутри отдельного текста» [2, с. 429]. Однако изучение внутренней организации текста неизбежно выводит аудиторию за его пределы, на уровень культуры в целом. Так, исследователь

замечает, что с помощью феномена интертекстуальности аудитория определяет место данного текста в ряду других и применяемый в нем подход к трактовке различных идей, явлений и событий.

В настоящем исследовании интертекстуальность понимаем как использование элементов уже существующего текста в процессе создания и функционирования нового [3, с. 266] и рассматриваем конкретные ее проявления в художественных фильмах, понимаемых нами как особый вид текста, функционирующего в рамках кинодискурса.

Целью настоящей статьи является выявление воспринимаемых интонационных особенностей устных молитвенных текстов, то есть элементов религиозного дискурса, в современном англоязычном художественном кинодискурсе.

Изложение основного материала. Изучение фонетической системы того или иного языка невозможно без исследования методами перцептивного анализа речи его носителей. Данный вид анализа наиболее ярко высвечивает особенности функционирования факторов речи. Для исследований в области перцептивной фонетики принципиальное значение имеет определение того, как говорящие используют звуковую информацию при восприятии речевых сообщений. По мнению Л.В. Бондарко, «весь процесс восприятия речи есть разрешение конфликта между фонетической неограничен-

ностью и неопределенностью элементов речевого потока, и системностью и ограниченным числом тех языковых единиц, которые этими элементами представлены» [4, с. 11].

Задачей аудиторского анализа в настоящей работе явилось выявление характера взаимодействия воспринимаемой просодической информации и других языковых уровней, участвующих в структурировании текста молитвы, произносимой киноперсонажами в художественном кинодискурсе.

В качестве гипотезы выдвигалось положение о существовании тесной взаимосвязи между прагматической направленностью, смысловой содержательностью молитв и ее просодической организацией.

Материалом исследования послужили 46 англоязычных художественных кинофильмов, содержащих в себе молитвенные тексты, произносимые киноперсонажами в различных жизненных ситуациях. В корпус исследования вошли канонические молитвы, зафиксированные в Книге Общих молитв [5] и произносимые киноперсонажами, и молитвы, созданные авторами кинофильмов для создания эффекта спонтанного обращения киногероев к Богу. Несмотря на то, что спонтанность таких молитв можно принять с известной долей условности, в дальнейшем будем именовать эти квазиспонтанные молитвы спонтанными. Следует оговорить, что для аудиторского анализа были отобраны только те «спонтанные» молитвы, которые композиционно подобны каноническим молитвенным текстам. Нами использовалась композиционная структура молитвы, предложенная в работах Н.А. Кравченко: 1) обращение; 2) основание обращения (упоминание деяний, могущества адресата); 3) просьба/ходатайство; 4) аргументация; 5) славословие; 6) аккламация «**Аминь**» [6, с. 242]. Исходя из прагматических установок каждой из вышеприведенных частей молитвы и учитывая нечеткость границ между некоторыми из них, для проведения эксперимента

1-я и 2-я части были объединены в одну общую часть – *вводную*, 5-я и 6-я объединены в *заключительную* часть. *Основная* часть молитвы, в которой содержится суть молитвы – просьба, ходатайство, восхваление, благодарение, покаяние – обозначена как *интенция*.

Для определения той части просодической информации, которая вместе с информацией других языковых уровней является достаточной для дифференциации вида молитвы, ее эмоциональной и экспрессивной насыщенности, нами были отобраны сверхфразовые единства, входящие в различные части молитвы.

На первом этапе аудиторского анализа перед аудиторами были поставлены задачи определить, к какой части молитвы относятся прослушанные фрагменты. Аудиторам предлагалось заполнить таблицы, оценивая вышеперечисленные позиции после двукратного прослушивания отобранных текстов.

Результаты обработки ответов аудиторов представлены в таблице 1.

Как показывают данные таблицы, лучше всего опознавались аудиторами заключение и введение (в среднем – 94,8% и 95,3% соответственно), особенно в канонической молитве (96,2% и 94,2%). Некоторые затруднения в идентификации части молитвы наблюдались в основной ее части, в частности, в аргументации (в среднем – 83,4% правильных ответов). Следует также отметить, что каноническая молитва в целом характеризуется большей степенью распознавания, что можно объяснить, во-первых, осведомленностью аудиторов в клишированном лексическом составе традиционных молитв, а во-вторых, тем, что в спонтанных молитвах наблюдается большая размытость границ между тематическими блоками в силу их прагматической установки в дискурсе кино – создания эффекта спонтанного обращения к Богу в нестандартной жизненной ситуации.

В целом же аудиторский анализ, во-первых, подтвердил правомочность деления молитвы

Таблица 1

Определение аудиторами части молитвы
(количество правильных ответов в %)

Часть молитвы \ Вид молитвы		Каноническая	Спонтанная	в среднем
вводная		96,7	92,9	94,8
основная часть	интенция	85,8	92,6	89,2
	аргументация	85,1	81,7	83,4
заключительная		98,2	92,3	95,3

на вышеперечисленные смысловые части, а, во-вторых, привел к выводу о наличии определенных языковых факторов, позволяющих с высокой долей достоверности идентифицировать части молитвы.

На втором этапе аудиторского анализа аудиторам было предложено отметить характерные интонационные признаки исследуемых текстов: громкость, высоту тона, темп.

Громкость – интонационное средство, характеризующееся наиболее яркой выраженностью на перцептивном уровне, – опознавалась аудитором с высокой степенью достоверности. Результаты анализа ответов аудиторов по восприятию громкости на различных участках молитвы представлены в таблице 2.

Как свидетельствуют данные таблицы, распределение уровня громкости по различным частям канонической и спонтанной молитвы существенно различается: в целом каноническая молитва характеризуется нормальной громкостью произнесения (70,4%), тогда как спонтанной молитве, согласно ответам аудиторов, присуще преобладание повышенной громкости (67,5%). Только во вступительной части канонической молитвы аудиторами отмечается достаточно высокий процент употребления фраз, произносимых с повышенной громкостью (35,1%), что объясняется выделением молящимися обращения к Богу посредством силы голоса. В этой же части молитвы и в заключении практически не зафиксировано использование низкого уровня громкости (2,4% и 1,8% соответственно), что подтверждает мысль о необходимости повышения уровня громкости при формальном обращении к объекту молитвы. В спонтанной же молитве, демонстрирующей неформальное, неритуальное намерение адре-

санта обратиться к Адресату с мольбой, преимущественно используется повышенная громкость во всех частях молитвы, особенно в части «аргументация». Следует оговорить также, что аудиторы в половине случаев выделяли пометкой «очень громко» только фразы из спонтанных молитв, что подчеркивает импульсивность, спонтанность способа их произнесения.

В целом на основании анализа уровня громкости различных частей молитвы на уровне восприятия можно говорить о преобладании повышенной громкости во вводной и заключительной частях, нормальной громкости – в основной части молитвы и достаточно редком снижении громкости до уровня «тихо» в основной части молитвы.

Данные по восприятию *темпа* речи в прослушанных аудиторами отрывках молитв представлены в таблице 3.

Данные, представленные в таблице, показывают, что в 52,5% случаев аудиторы отмечают замедленный темп произнесения спонтанной молитвы. При этом необходимо отметить, что такой высокий процент наблюдается практически на всех участках этого вида молитвы. В канонической же молитве преобладает нормальный темп произнесения на всех участках, кроме заключения (71,4%), где преобладание замедленного темпа обусловлено как наличием большого количества межсинтагменных и внутрисинтагменных пауз, создающих эффект замедления темпа, так и замедленным произнесением славословий. Убыстренный темп произнесения отмечен аудиторами преимущественно в спонтанной молитве (исключение составляет высокий процент употребления убыстренного темпа в части «аргументация» канонической молит-

Таблица 2

Восприятие аудиторами громкости различных частей проповеди

Уровень громкости		Тихо (очень тихо)	Нормально	Громко (очень громко)
Часть молитвы				
введение	Каноническая	2,4	62,5	35,1
	Спонтанная	7,1	27,6	65,3
интенция	Каноническая	13,9	65,5	21,6
	Спонтанная	15,3	25,6	59,1
аргументация	Каноническая	11,8	79,6	8,6
	Спонтанная	11,6	12,1	76,3
заключение	Каноническая	1,8	74,2	24
	Спонтанная	8,5	21,8	69,7
в среднем по тексту	Каноническая	7,5	70,4	22,1
	Спонтанная	10,6	21,8	67,5

Таблиця 3

Восприятие аудиторами темпа в тексте молитвы

Часть молитвы \ Темп		Убыстренный	Нормальный	Замедленный
введение	Каноническая	--	47	53
	Спонтанная	12,4	38	49,6
интенция	Каноническая	8,2	66,5	25,3
	Спонтанная	18	34,5	47,5
аргументация	Каноническая	40,2	57,4	2,4
	Спонтанная	13,2	33,8	53
заключение	Каноническая	2,5	26,1	71,4
	Спонтанная	17,4	22,7	59,9
в среднем по тексту	Каноническая	12,7	49,3	38
	Спонтанная	15,3	32,2	52,5

вы). На наш взгляд, контрастное использование убыстренного и замедленного темпа в спонтанной молитве способствует созданию «рваного» ритма молитвы, свидетельствующего как о неподготовленности молитвенного обращения, так и об эмоциональном состоянии молящегося.

Анализ данных, полученных по идентификации аудиторами высотного уровня высказываний, составляющих части молитв, показал, что этот параметр вызвал у аудиторов наибольшие трудности в восприятии. Аудиторами в целом отмечалось преобладание среднего высотного уровня. Лишь в заключительной части молитвы зафиксирован высокий процент использования высокого высотного уровня.

Объективность полученных данных ставится под сомнение тем фактом, что аудиторами очень редко отмечался низкий высотный уровень произнесения. На наш взгляд, это объясняется физиологически обоснованным, но ошибочным отождествлением высотного уровня с громкостью (повышенная громкость часто ассоциируется на уровне восприятия с повышенным высотным уровнем). Поэтому полученные данные по определению высотного уровня различных частей молитв нуждаются в дополнительном подтверждении на уровне инструментального анализа.

Выводы и предложения. На основании проведенного аудиторского анализа можно сделать следующие выводы:

– идентификация аудиторами частей исследуемых молитв, во-первых, подтвердила обоснованность деления молитвы на вышеперечисленные смысловые части, а, во-вторых, привела к выводу о наличии определенных интонационных факто-

ров, позволяющих с высокой долей достоверности идентифицировать части молитвы;

– определение аудиторами степени участия интонационных средств в дифференциации канонической и спонтанной молитв позволило выделить динамический компонент интонации в качестве ведущего параметра для дифференциации видов молитв, тогда как исследование роли мелодического компонента нуждается в верификации методом инструментального анализа.

Перспективным представляется проведение комплексного инструментально-фонетического исследования молитвенных текстов в кинодискурсе, включающее в себя анализ мелодических, темпоральных и динамических параметров интонации.

Список использованной литературы:

1. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / Науч. Ред. П.Е. Бухаркин. СПб, 1999. 443 с.
2. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г.К. Косикова. М.: ИГ Прогресс, 2000. С. 427–457.
3. Родионова Е. В. Интертекстуальность. Культурология. XX век: энциклопедия: в 2-х т. / ред. и сост. С.Я. Левит. СПб.: Университетская книга, 1998. Т. 1. С. 266–267.
4. Бондарко Л.В. Фонетическое описание языка и фонологическое описание речи. Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. 199 с.
5. Common Worship: Daily Prayer: Services and Prayers for the Church of England. London: Church House Publishing, 2002. 850 p.
6. Кравченко Н.О. Синергійність англословного релігійного дискурсу (теолінгвістичний підхід): монографія. Одеса: КП ОМД, 2017. 408 с.

Лісовська А. О. Молитва в художньому кінодискурсі: інтонаційні характеристики та особливості рецепції

У статті аналізуються дані перцептивного аналізу інтонаційних особливостей усних молитовних текстів у сучасному англomовному художньому кінодискурсі. Виявлені дис-тинктивні інтонаційні ознаки канонічної та квазіспонтанної молитви дозволяють виді-лити динамічний компонент інтонації в якості провідного параметру та констатувати інформативність темпорального компоненту інтонації в ди ференціації видів досліджува-них молитов.

Ключові слова: кінодискурс, канонічна/квазіспонтанна молитва, динамічний компонент інтонації, темпоральний компонент інтонації.

Lisovska A. Prayer in the English film discourse: intonation characteristics and specifics of perception

The article deals with the investigation of intonation organization of oral prayer texts used in the modern English film discourse on perceptive level. Revealed distinctive intonation peculiarities of canonical and quasispontaneous prayer made it possible to identify the dynamic component of into-nation as a leading differentiating parameter and to state the informativity of temporal component of intonation in differentiation of the prayers under study.

Key words: film discourse, canonical/quasispontaneous prayer, dynamic component of intona-tion, temporal component of intonation.

Г. В. Марусіч

викладач кафедри англійської мови № 2
Національного університету «Одеська морська академія»

ТЕМПОРАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ КОМАНДИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО СУДНОПЛАВНОГО ДИСКУРСУ)

У статті досліджено темпоральний компонент інтонаційної організації стандартних англомовних команд, що використовуються в процесі професійного морського спілкування, і є одним із складників судноплавного дискурсу. На основі авторської класифікації морських команд за їх лексичною та граматичною структурою здійснено електроакустичний аналіз, який уможливив виявлення ролі темпу та паузації в організації різних видів англомовних команд.

Ключові слова: судноплавний дискурс, англомовні команди, темпоральний компонент.

Постановка проблеми. Особливості судноплавного дискурсу взагалі та морських команд зокрема зумовлені специфікою мореплавства як такого. Тому вивчення лінгвальних та екстралінгвальних особливостей спілкування в межах судна представляється актуальним та перспективним для виявлення алгоритму жорстко структурованої інституціональної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними характеристиками інституціонального дискурсу є жорстка структура при максимумі мовленнєвих обмежень, фіксована зміна комунікативних ролей, примат глобальної організації та обмежена кількість глобально певних цілей [1, с. 176]. М.Ю. Олешков виокремлює наступні системотворчі ознаки інституціонального дискурсу: статусно-кваліфіковані учасники, локалізований хронотоп, конвенційна мета, ритуально зафіксовані цінності, інтенційно «закріплені» стратегії, обмежена номенклатура жанрів й жорстко зумовлений арсенал прецедентних феноменів [2, с. 63]. Таке розуміння інституціональності дозволяє віднести судноплавний дискурс до конвенціональної, культурно-зумовленої, нормативної мовленнєвої взаємодії людей, що беруть на себе певні статусні ролі в межах певного соціального організму, в нашому випадку – судна.

Екстралінгвальні особливості спілкування на морі призводять до використання трафаретної мови спілкування, яка набуває особливої ваги в процесі породження/сприйняття судноплавних команд. До особливостей такої трафаретної мови слід віднести наступні:

- повне або часткове випадіння артиклів та допоміжних дієслів;
- стандартизація термінології;
- невживання синонімів;
- невживання скорочених форм;
- вживання однієї фрази для однієї події;
- структурування відповідних фраз за принципом: тотожне незмінне плюс перемінне [3, с. 4].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення основних закономірностей темпоральної організації англомовної команди. Для досягнення поставленої мети було здійснено аудиторський та електроакустичний аналіз досліджуваних команд. В аудиторському аналізі взяли участь 10 аудиторів – 5 викладачів кафедри фонетики англійської мови й 5 аспірантів, які спеціалізуються з цієї ж дисципліни. Інструментальний аналіз проводився за допомогою комп'ютерної програми PRAAT 5.0, яка уможливлює отримання інформації про основні акустичні характеристики синтагм і фраз.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що основною одиницею дослідження було обрано тональну групу (або синтагму), тобто відносно закінчений за змістом відрізок мовленнєвого ланцюга, межі якого визначаються тільки просодичними засобами. Інструментальному аналізу підлягали команди на кермо, стандартні команди в машинне відділення, команди при постановці судна на якір, команди при швартуванні, команди при небезпеці на судні або за бортом, команди при заправці судна паливом. Загалом було відібрано 6 видів команд. За своєю функціональною

спрямованістю, згідно з IMO STANDARD MARINE COMMUNICATION PHRASES [3], усі проаналізовані види команд належать до фраз для внутрішньосуднового спілкування.

У роботі використано авторські класифікації морських команд за їх лексичною та граматичною структурою [5, с. 225–226]. За лексичною структурою команди поділяються на: 1) повністю трафаретні команди; 2) команди, які передбачають альтернативні лексичні складники за ознакою антонімії; 3) команди, які в своєму ядрі містять трафаретні конструкції, але варіюються у фактуальних деталях. За граматичною структурою виділяємо такі види команд: 1) однослівні команди; 2) команди, виражені дієсловом в наказовому способі та іменником або особовим займенником в об'єктному відмінку.

Промінантною особливістю морських команд є те, що інколи декілька команд віддаються одна за одною та несуть єдине смислове навантаження. У роботі вони розглядаються як єдина команда. Наприклад, одна команда віддається на кермо, а друга – в машинне відділення одночасно.

Темп мовлення, за Л.Г. Зіндером, визначається як відносна швидкість вимовляння окремих слів у синтагмі або однієї синтагми щодо другої [4, с. 276].

В інструментальному дослідженні морських команд темпоральні особливості розглянуто з урахуванням таких параметрів:

- 1) тривалості всіх команд (в мс);
- 2) кількості складів у всіх командах;
- 3) середньої тривалості складу (в мс);
- 4) коефіцієнта паузації (Кр);
- 5) середньопаузальної тривалості (в мс).

Оскільки морські команди є відносно короткими закінченими смисловими єдностями, у дослідженні вимірювався темп артикуляції без урахування логічних та синтаксичних пауз між синтагмами та словами.

Першою темпоральною характеристикою, яка підраховувалась, була середня тривалість складу (СТС). Середня тривалість складу є обернено пропорційною темпу мовлення, тобто чим більшою є середня тривалість складу, тим повільнішим є темп мовлення.

Середня тривалість складу (СТС) кожної окремої команди обчислювалася за формулою:

$$\frac{t_{\Sigma}}{n} \cdot t_s = (1),$$

де t_s – середня тривалість складу (мс); t_{Σ} – загальна тривалість команди, виключаючи паузи (мс); n – кількість складів у морській команді. Результати підрахунку тривалості команд, тривалості складів у командах та СТС представлено у таблиці 1. Слід зауважити, що у таблиці представлено загальну середню тривалість морської команди у кожній групі.

За даними, представленими у таблиці 1, під час дослідження середньої тривалості складу у різних групах морських команд спостерігаються деякі відмінності. Середня тривалість складу за всіма групами морських команд складає 217 Гц, тому темп артикуляції можна охарактеризувати як помірний. Цей висновок підтверджує результати перцептивного аналізу темпу мовлення. Найповільніше вимовляються морські команди під час постановки судна на якор (СТС = 225 Гц). Темп артикуляції є найшвидшим у морських командах під час швартування (СТС = 210 Гц).

Важливими складниками темпорального оформлення морських команд є паузальна насиченість, а також середня тривалість пауз. Під час визначення коефіцієнта паузації Кр оперуємо двома величинами: сумарною тривалістю звучання, включаючи паузи t_{Σ} , і сумарною тривалістю звучання, виключаючи паузи t_k . Коефіцієнт паузації розраховуємо за формулою:

Таблиця 1

Середня тривалість складу у морських командах

Морські команди	Середня тривалість складу (мс)		
	t_{Σ} (мс)	n	t_s (мс)
На кермо	884	4	221
В машинне відділення	1085	5	217
При швартуванні	1050	5	210
При постановці на якор	1125	5	225
При небезпеці на судні або за бортом	1491	7	213
При заправці паливом	1512	7	216
Усереднені показники	1191,2	5,5	217

$$\frac{t_{\Sigma}}{t_k} K_p = (2)$$

За умови паузальної насиченості коефіцієнт паузації K_p зростає.

Порівняємо значення коефіцієнта паузації та середньої тривалості пауз у різних за функціональною належністю групах морських команд (табл. 2).

Як демонструють наведені в таблиці результати аналізу, найбільш паузально насиченими є морські команди на кермо ($K_p = 1,47$). Це може бути пов'язано з точністю передачі інформації капітаном судна або кермовим. Команди на кермо містять цифрову інформацію, що має бути передана з максимальною точністю. Найменш паузально насиченими є морські команди, що віддаються при швартуванні судна ($K_p = 1,25$). Середнє значення коефіцієнта паузації за всіма групами команд складає 1,35 відносних одиниць.

Як уже зазначалось вище, морські команди маркуються логічними внутрішньосинтагменними та міжсинтагменними паузами. Середня тривалість пауз за всіма групами морських команд складає 476 мс. Найбільша паузальна тривалість є характерною для морських команд, що віддаються при швартуванні (580 мс), а найменша тривалість пауз маркує

морські команди при небезпеці на судні або за бортом (389 мс).

Вважаємо за потрібне вказати, що всі зафіксовані міжсинтагменні та внутрішньосинтагменні паузи були класифіковані таким чином:

- 1) надкоротка пауза – до 200 мс;
- 2) коротка пауза – від 201 до 500 мс;
- 3) середня пауза – від 501 до 800 мс.

Для просодичного оформлення морських команд характерною є відсутність тривалих та надтривалих видів пауз, які є більш типовими для інших видів дискурсу. Розподіл пауз за їх тривалістю представлено в таблиці 3.

На підставі інструментального аналізу закономірностей варіювання пауз різної тривалості в морських командах було встановлено залежність тривалості пауз від функціональної належності морських команд. Для всіх видів морських команд характерним є невелика кількість надкоротких пауз (5%) та превалювання коротких пауз (69%) за всіма групами команд. Слід зауважити, що середні паузи, кількість вживання яких складає 26% за всіма видами команд, лімітують границі синтагм, тоді як надкороткі та короткі паузи локалізуються всередині синтагм.

Наведені нижче приклади морських команд ілюструють вищезазначені темпоральні особливості.

Таблиця 2

Коефіцієнт паузації та середньопазуальна тривалість у морських командах

Морські команди	Коефіцієнт паузації (у відносних одиницях)	Середня тривалість пауз (мс)
На кермо	1,47	423
В машинне відділення	1,37	525
При швартуванні	1,25	580
При постановці на якір	1,34	478
При небезпеці на судні або за бортом	1,40	389
При заправці паливом	1,27	461
Усереднені показники	1,35	476

Таблиця 3

Види пауз у морських командах

Морські команди	Види пауз (%)		
	Надкоротка	Коротка	Середня
На кермо	6	75	19
В машинне відділення	4	72	24
При швартуванні	7	62	31
При постановці на якір	5	69	26
При небезпеці на судні або за бортом	3	71	26
При заправці паливом	5	65	30
Усереднені показники	5	69	26

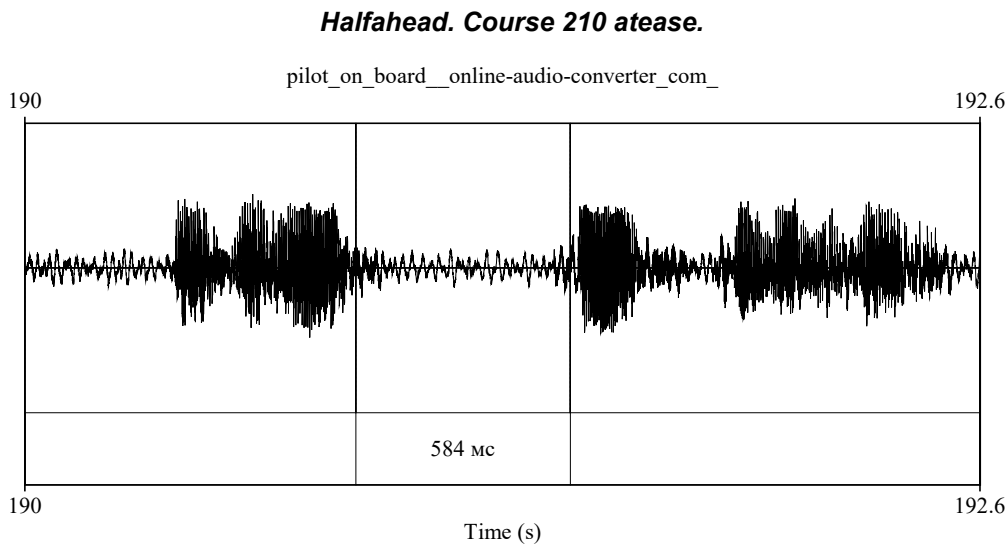

Рис. 1. Осцилограма вищезазначеної морської команди

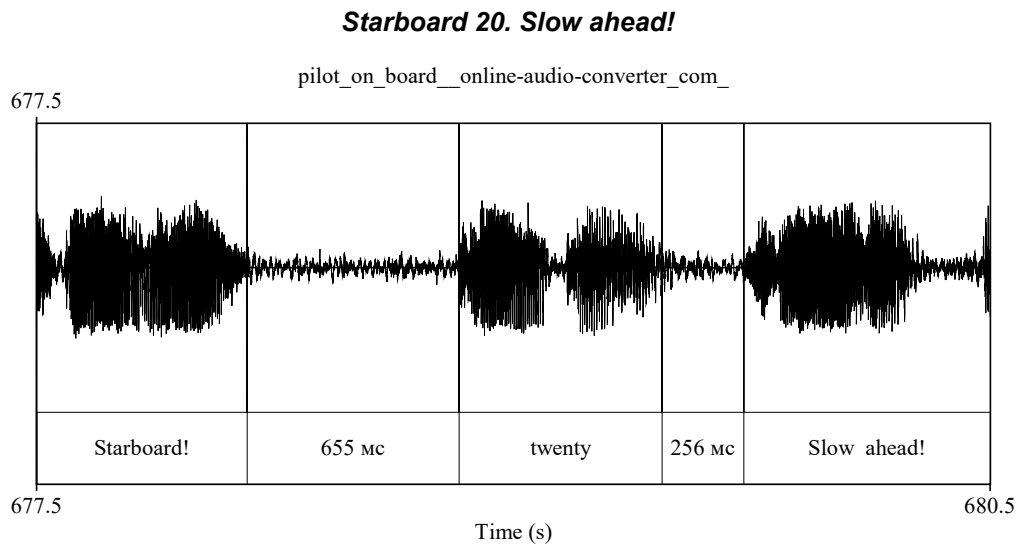

Рис. 2. Осцилограма вищезазначеної морської команди

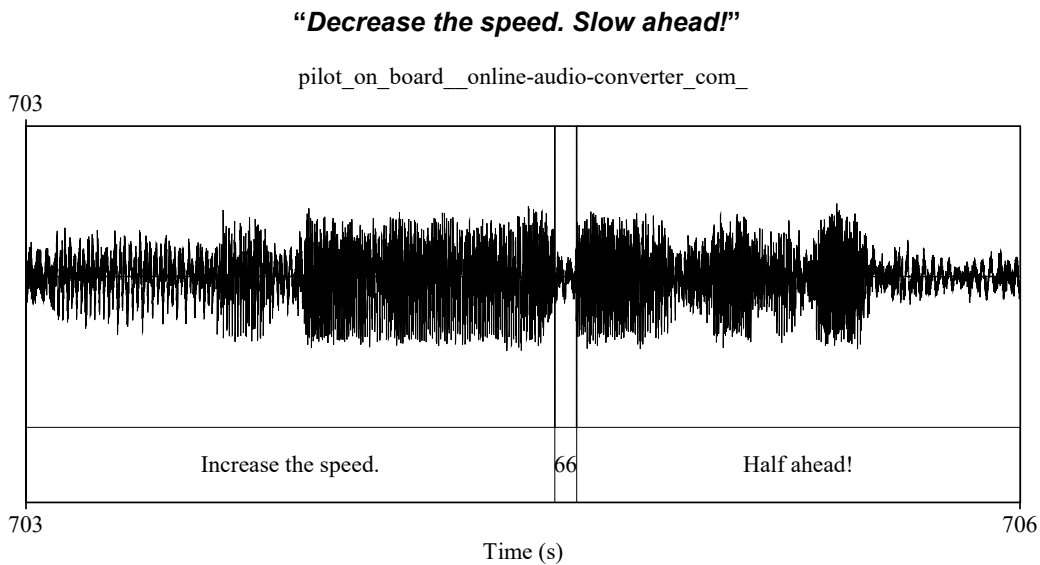

Рис. 3. Осцилограма вищезазначеної морської команди

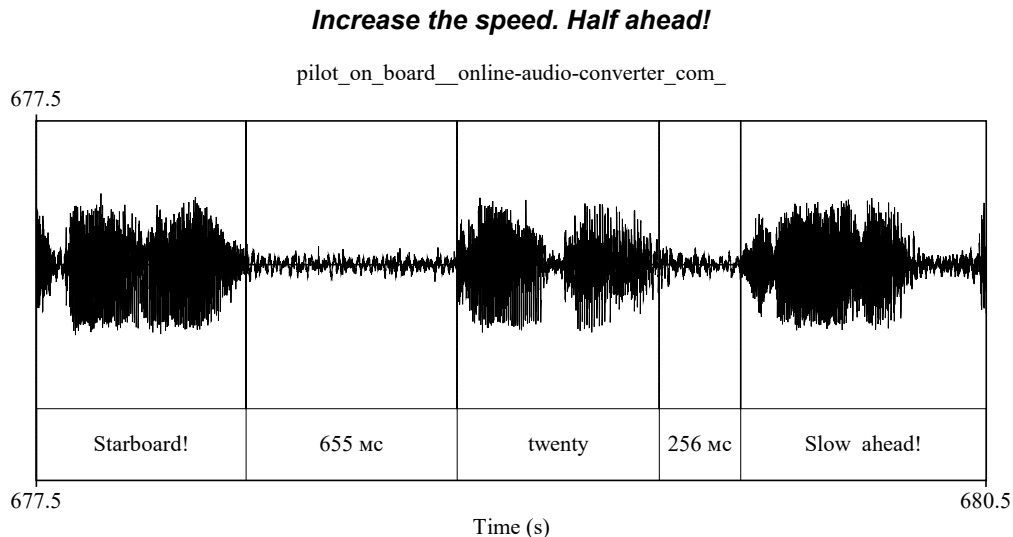

Рис. 4. Осцилограма вищезазначеної морської команди

На рис. 1 представлено осцилограму морської команди в машинне відділення.

Міжсинтагменний відрізок розділено паузою середньої тривалості (584 мс). Коефіцієнт паузації складає 1,37 відносних одиниць. Середня тривалість складу становить 224 мс.

У наступній морській команді (рис. 2) зафіксовано дві паузи: пауза середньої довжини (655 мс) та коротка пауза (256 мс). Характерною особливістю морських команд на кермо є те, що градуси частіш за все відділяються паузами. Коефіцієнт паузації цієї морської команди складає 1,51 відносних одиниць, середня тривалість складу – 298 мс, а темп артикуляції є значно повільнішим порівняно з попередньою морською командою.

У морській команді в машинне відділення *“Decrease the speed. Slow ahead!”* коефіцієнт паузації складає 1,11 відносних одиниць. Двосинтагменну морську команду розділяє коротка пауза тривалістю 301 мс.

Проілюструємо використання надкороткої паузи, що локалізується на межі між двома синтагмами в морській команді в машинне відділення (рис. 4):

Тривалість міжсинтагменної паузи у наведеній морській команді складає 66 мс, а коефіцієнт паузації є низьким: $K_p = 2547 \text{ мс} / 2481 \text{ мс} = 1,02$ відносних одиниць.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного інструментального аналізу темпораль-

них характеристик англомовних судноплавних команд можна констатувати, що темп та паузація безсумнівно відіграють важливу роль у просодичному оформленні морських команд. Для темпоральної організації морських команд характерним є помірний темп артикуляції з домінуванням коротких пауз та пауз середньої тривалості. Перспективним вбачається здійснення комплексного аналізу просодичних особливостей морських команд задля отримання просодичного портрету цього особливого виду інституціонального дискурсу.

Список використаної літератури:

1. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с.
2. Олешков М.Ю. Основные параметры модели профессиональной коммуникации (на примере дидактического дискурса) Социокультурные проблемы в образовании. Межвуз. сб. науч. трудов / под ред. А.А. Вербицкого, Н.В. Жуковой. М.: РИЦ МГОПУ им. М.А. Шолохова, 2006. С. 62–71.
3. Овчинников Г.М. Стандартные фразы для общения на море (IMO Standard Marine Communication Phrases) / Г.М. Овчинников, В.П. Стрелков, Т.В. Кузнецов. СПб.: Издательство «Морсар», 2002. 374 с.
4. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Высш. школа, 1979. 312 с.
5. Марусич А.В. Лингвальные особенности стандартных фраз в судоходном дискурсе. Наукові записки. В.: 2016. № 23. 223 с.

Марусич А. В. Темпоральная организация речевого акта команды (на материале англоязычного судоходного дискурса)

В статье исследован темпоральный компонент интонационной организации стандартных англоязычных команд, используемых в процессе профессионального морского общения и являющихся одной из составляющих судоходного дискурса. На основе авторской классификации морских команд по их лексической и грамматической структуре осуществлен электроакустический анализ, позволивший выявить роль темпа и паузации в организации англоязычных команд различных видов.

Ключевые слова: судоходный дискурс, англоязычные команды, темпоральный компонент.

Marusich H. Temporal organization of the speech act of command (on the material of the English shipping discourse)

The article deals with the investigation of temporal component of intonation organization of English standard commands used in the process of professional maritime communication which are an integral part of the shipping discourse. The electroacoustic analyses based on the author's classification of words of command made it possible to reveal the contribution of tempo and pauses to the intonation organization of different kinds of English words of command.

Key words: shipping discourse, English words of command, temporal organization

UDC 81'36: 811.161.1

N. O. Opryshko

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Philology and Linguodidactics
of the Kharkiv National Automobile and Highway University

THE PRINCIPLES OF CREATING A TEXTBOOK FOR INTENSIVE TRAINING ON UKRAINIAN AS THE SECOND LANGUAGE (THE INITIAL STAGE OF LEARNING)

The article analyzes the peculiarities of creation and possibilities of application the textbook "Speaking Ukrainian: Intensive Course" in teaching practice at the initial stage of Ukrainian as second language learning. Based on the experience of the teachers at the Department of Philology and Linguodidactics, the author reveals the principles of organizing the teaching and training materials in the textbook, emphasizing that this kind of presentation of the educational material allows to implement the principles of consistency and systematic education.

Key words: Ukrainian as second language, textbook, intensive course, methodology of teaching the language, communicative approach.

Stating the problem. The communicative goal acknowledged as the main one in the teaching for-foreign students to use the second language requires searching for new directions of the learning process, its methods and techniques, corresponding to modern conditions, as well as the improvement of the methodology in using usual methods of teaching Ukrainian as second language. Modern (communicative and profile-oriented) principles of teaching the second language to foreign students-non-philologists require active teaching tools as important factors in the effective studies. Thus the purpose of the article is to generalize the experience of developing a Ukrainian as second language textbook for foreign students at the preparatory faculties of Ukraine.

Analysis of the recent research and papers. The issue of a relevant textbook for foreigners who have taken up the Ukrainian as Second Language is one of the important fields of research for practicing teachers. The basic course materials are available and are constantly produced in different Ukrainian universities throughout the country (Kyiv, Vinnytsia, Zhytomyr, Kharkiv etc.). The same concerns pedagogical and methodological research. N. Prysyazhnyuk [1], O. Palka [2] etc. develop the general principles of Ukrainian as second language textbooks. T. Laguta, L. Seliverstova, A. Chystyakova [3] research the area of differentiated approaches in foreigners' teaching at the basic departments, while K. Bakhtiyarova, S. Lukasshevyh [4] and other researchers are

interested in development of Ukrainian as second language practical course oriented on the listeners of preparatory faculties and departments of Ukraine. At the same time, there are no special textbooks for the students who arrive in the second semester, and thus need an intensive course with all the supporting methodological materials.

Thus, **the main purpose of the current paper** is to outline the basic ideas as for developing the guide book for intensive learning of Ukrainian as second language and to describe the example created at the chair of philology and linguodidactics of Kharkiv National Automobile and Highway University.

Presenting the topic. Undoubtedly, for foreign citizens, who have taken up learning Ukrainian, the language is primarily a means of communication, but at the same time any language is also a treasury of the spiritual values of the nation, experience, work and creativity of previous generations. Also the language is a peculiar discretion of customs and traditions, a guarantee of the intellectual growth of the people and of the individual in world life. In the conditions of bilingualism in Eastern Ukraine, in particular in Kharkiv, where studies are typically carried out both in Russian and in Ukrainian, the knowledge of the latter for foreign citizens is necessary not only from the point of view of interpersonal communication, but also for a number of professional reasons, such as the need to understand Ukrainian-speaking patients as a foreign doctor, as a student or intern, and a practi-

ing specialist (for medical students), being able to manage company finances (for students on Economy course) or for other professional purposes. Today, when there is a lack of fundamental works on the principles and methods of describing the Ukrainian as the second language, when there are not so many textbooks, study guides, wherever the language's considered, taking into account the specifics of teaching foreign citizens from different countries, new developments in the practice of teaching the Ukrainian language to foreign students are of great importance.

Typically, the method of studying a foreign language in educational establishments is based on a significant number of hours spent on listening, that is, listening to foreign texts, which contributes to the development of phonetic skills, the development of the correct pronunciation, and also the ability to work with the whole text: trying to understand its content, to retell, to ask questions on the text, etc. That is, again, the principle of reliance on spoken language dominates.

No less important sign of studying a foreign language is its understanding, which involves great vocabulary work: memorizing words, their meanings and lexical correspondences to them in their own languages. This, in turn, involves working with dictionaries and texts, mastering the grammatical system, studying the models of phrases, creating similar constructs on a specific sample, compiling own texts. In order to teach the reader to understand what he is reading, to interpret it, a corresponding vocabulary work is essential, which is to find words that are not clear or in general difficult to understand, to find out their meaning and to emphasize the keywords. So while working with text students for the first time get acquainted with new words of the lesson, find out their meaning, make up phrases and utterances with them.

However, such various types of work are not possible under the conditions of a short optional course (usually 120 to 150 academic hours), which is generally reserved for non-philology students to acquire basic knowledge of Ukrainian as the second language at preparatory faculties and departments of a number of Ukrainian universities in the East of Ukraine, basically in Kharkiv. This situation raises the question of creating a universal textbook that could, in the most concise, understandable and interesting way, familiarize students with the peculiarities of a new foreign language, without going beyond the short academic course, and taking into account the essential fact that stu-

dents already have enough profound knowledge of the Russian language course, which is their main foreign language during the training at the preparatory stage. The similarities between Russian and Ukrainian should be taken into account while preparing the basic, optional or intensive course on Ukrainian as second language in order to overcome the difficulties with those parts of Ukrainian which differ from their Russian equivalents.

As you know, the grammar of Russian and Ukrainian languages does not have significant differences. At the core of both lies the principle of synthetical languages (most of the grammatical forms are formed with the help of endings and not with the help of other words) embodied in the prepositional-case systems of these two languages and is the most difficult component for studying by foreign citizens. Thus, having certain ideas about the grammar of the Russian language, students are unlikely to face the difficulty of using the grammar of Ukrainian. The same can be told about the features of word-building and syntax. Perhaps somewhat more attention is traditionally paid to differences in the phonetic-graphic level, however, their explanation does not take much time during the introductory lesson (in the course of studying Ukrainian alphabet and phonetic comments with the emphasis on certain features of the Ukrainian pronunciation compared to Russian an academic hour – 40–45 minutes – is usually enough). To conclude, we must say that during the short optional course much more attention should be paid to the lexical aspect of language learning: words that differ from Russian in graphics or phonetics, have other meanings, belong to another gender or number, or are stylistically marked (for example, are used only for parsing, and therefore, can be heard in any situation of everyday communication).

The same is true about the vocabulary of the Ukrainian and Russian languages that also has a lot in common. The general characteristics include the presence of full-meaning words (those having subject-meaning value) and incomplete-meaning words (auxiliaries that express connections and relations between full-meaning words); words with concrete and abstract meaning (names of feelings, mental states, properties, qualities, etc.); words with multiple meanings (the phenomenon of polysemy); synonyms (the words, different in sound form, but close in meaning); antonyms (words with opposite meaning); homonyms (words that have the same

sound and/or writing, but different meanings). In the Ukrainian language, as well as in Russian, the words have a direct and figurative (metaphorical) meaning. As a result of the detailed comparative system analysis of general and differential phenomena of the Russian and Ukrainian languages, S. Kanyuk, and after him L. Kutenko, distinguish four types of lexical units:

1. Words that have either the same and very close complex of sounds, the same for both languages meaning, or minor variations in the sound and alphabetic form.

2. Words that in both languages are derived from the same root but differ in word-building elements.

3. Words, the sound form of which is different; they are perceived by students as new, unfamiliar.

4. Words that have the same complex of sounds (or minor differences in the sound form), but different meanings [5, p. 16–17].

Important in this classification is that it notes not only the assimilation of meaning, but also the pronunciation of words. In our opinion, the words of the third and fourth groups deserve special attention in the classroom. It is with them that the main work must be carried out.

Taking into account the difficulties that arise during the assimilation of the words of the Ukrainian language, M. Sokirko [6, p. 45] distinguishes seven types of lexical units, thereby introducing a more precise and detailed differentiation of the Ukrainian vocabulary based on the principle of similarity/dissimilarity with the vocabulary of Russian. Such a classification is relevant for the program in the Ukrainian language of the preparatory department, since it specifically shows to students what words should be first of all drawn attention. Here are the main types of them:

1. Words having the same lexical meaning, sound and are written identically in Russian and Ukrainian languages.

2. Words that have the same graphic form but differ from the Russian pronunciation of vowels, consonants, sometimes accent.

3. Words that sound the same, but have a different graphic form.

4. Words that have common root in both languages, but different prefixes, suffixes, endings.

5. Words that have common origin and meaning of the roots, but with certain sound and letter variations.

6. Words with a different sound and letter composition in comparison with Russian.

7. Words that sound the same (or with slight differences) in two languages but have different meanings [7, p. 267].

According to teaching practice, such classifications allow to apply a differentiated approach to the learning of each type of vocabulary. Since some part of the vocabulary is common in the two languages, both in meaning, in sound form and pronunciation, such words should be used as a transposition material, which helps to understand and activate the vocabulary of students who have just begun to study Ukrainian. For better memorizing of words that have certain common features, it is necessary to do exercises, taking into account the knowledge of semantics. In this case, the content of the work is assimilation of pronunciation and grammatical forms. The same applies to the words marked with different sound and letter modifications, including the historical alternations of vowels and consonants. A significant group of words belong to Ukrainian only. For the words of this type, the content of the most common task is semantization and work on remembering, pronunciation and use of words in speech. When studying groups of words that have the same complex of sounds (or minor differences in the sound form) but different meanings, significant work should be done on semantics and mastering their pronunciation and language usage.

It is known that the general and similar features of lexical units are often the cause of language interference not only among those who begin studying Ukrainian but also in the media. The most common among such mistakes are interlingua tracing, that is direct and literal translation of words or phrases without taking into account the possibilities and rules of combining words in Ukrainian. Quite often in the language of both adults and children there are phonetically Ukrainianized Russian words and interlingua homonyms. It is not uncommon to spot different kinds of phonetic interference, which involves the use of Ukrainian sounds in Russian words and vice versa (in particular, it refers to the sound pair [g]/[h]). Students should be explained the causes and origins of such a linguistic phenomenon, given examples already known to them, and in these examples the ways of interference should be commented. As a result, with the help of special exercises, the teacher in this way will be able to prevent such linguistic errors from occurring at the initial stages of assimilation of the Ukrainian vocabulary, since it will be much harder to correct similar mistakes at further stag-

es of learning. As we can see, the lexical aspect is extremely important in the acquaintance of foreign students with the Ukrainian language, provided that in the higher educational establishments of Eastern Ukraine Russian remains their main second language, and the biggest part of the curriculum is devoted to its learning. There is no doubt still that very often differences between Russian and Ukrainian vocabulary significantly impede communication in the bilingual linguistic environment, and thus can lead to a series of communicative failures. Therefore, even speaking of a limited optional course, it is necessary for a Ukrainian as second language teacher to pay maximum attention to these differences. And the same applies to the authors of the relevant textbooks, manuals and methodological materials, because only due to cooperation between the two sides of the learning process, the adaptation of international students is bound to be successful.

Basically, training at the preparatory department is a complex process of intensive social adaptation of foreign students at different levels. In addition to linguistic, psychological, cultural, communicative, climatic and physiological aspects, this process is complicated by the functioning of two related languages – Russian and Ukrainian which causes additional psychological discomfort. But the importance of attracting foreign students to studying the realities of the country not only in Russian but also in Ukrainian has long been recognized by many practitioners. The student's linguistic activity during the training period at the preparatory department is mainly limited to the everyday and educational-professional sphere of communication. And it is in these areas that foreign students most often encounter the Ukrainian language. In our small study, we tried to outline the lexical minimum, with which the student at the initial stage of education can at least minimize communication with native speakers. We recommend the same lexical minimum for studying in an optional intensive course. Doing the research, however, we did not take into account words close to the phonetic form of the Russian equivalents, since they are always easily perceived and memorized by students.

As a result of our analysis, we have identified the following thematic series of words: *Around the City, At the Station, Home and Family, University and Faculty, Professions and Occupations; Clothes and Footwear, In the Shop/Store, Food and Drinks, Names of Months and Days*

of the Week, Names of Colors, Common Etiquette Phrases, Common Announcements [7, p. 269].

Taking into account these lexical units during the development of optional courses in the Ukrainian language for preparatory departments should promote intensive and effective adaptation of foreign students in the new social environment, as well as increase the amount of linguistic knowledge about the country of residence and education, create conditions for further satisfaction of their cognitive interests in the field of culture, traditions and spiritual values of the Ukrainian people.

Another problem which a Ukrainian as second language teacher faces these days is related to the lack of teaching materials available. On a number of reasons, one of which is typically late arrival of international students, it is necessary to create such a textbook on Ukrainian as second language that would allow the most intensive presentation of linguistic material with the soonest possibility of coherent communication, taking into account the students already acquired knowledge on RSL course. The achievement of this goal is the basis of the new textbook, which at the moment is being created by the teachers of the Philology and Linguodidactics Department of Kharkiv National Automobile and Highway University. Thus, the concept of such a textbook for foreign students of the initial stage of study "We Speak Ukrainian: An Intensive Course" ("Говоримо українською: Інтенсивний курс") has been developed and implemented. The structure of the textbook, in addition to a small methodological commentary from the authors, will include ten lessons, a four-language vocabulary at the end, and an appendix in the form of tables showing the case paradigm of Ukrainian nouns, adjectives, ordinal numerals, indicative, possessive and personal pronouns, and the paradigm of the declension of verbs (I and II groups). In this article we offer to get acquainted with the contents of the textbook in more detail.

Thus, the first lesson "Introduction to phonetics of the Ukrainian language", which to some extent could be compared with the introductory phonetic course of basic textbooks on RSL, used at the department, should in the shortest possible form familiarize students with the phonetic and graphic differences of the Ukrainian language in comparison with Russian. Students are offered a small number of reading rules and a short text with after-reading tasks, consisting mostly of international language and words that are close to

their Russian equivalents, which does not involve significant difficulties for understanding even in spite of the unpreparedness of students to take on the Ukrainian-language text.

The next part of the book includes nine lessons of the main course aimed at forming a communicative competence in the process of studying the topics *"First meeting"*, *"Faculty"*, *"Library"*, *"Canteen"* (*"Café"*), *"Dormitory"*, *"Family"*, *"Visiting friends"*, *"Around the city"* and *"Health Care"* [7, p. 269], backed up by videos that duplicate the text presented in the communication chapter of each lesson in the form of a dialog. All lessons (units) have similar structure. Work on each of them involves the implementation of a number of tasks on the contents of the text. At the stage of pre-reading work with new vocabulary, the communicative vocabulary (phrases) is offered in the book before the main text of the lesson, which facilitates the search for correspondences in the Russian language for words that are not international and are not given in the dictionary. Work with the text itself (development of reading and/or listening skills) and a number of after-text activities are also suggested. Among them, the principle role is given to understanding and memorizing the text, i.e. designating from a number of lexemes the ones used in the text, working with set expressions and collocations from it, creating their own "communicative minimum" on this topic. Quite important are the tasks for reproduction of the text. Here we mean tasks similar to "Who says?" where it is necessary to specify the person of the educational dialogue, who speaks out one phrase or another, without reference to the text or only in the process of listening comprehension; "Sequence" (aimed at ordering lines from the conversation, heard or read without reference to the text); "Theater near the blackboard" (designed to reproduce the sound of a voice or role-play the dialogue from the unit without reference to the text), etc. The final stage of this practice is to compile their own dialogical and/or monologue statements on the topic of the lesson using lexemes from the dictionary and phrases from the communicative minimum. In a brief homework instruction, it is suggested to write down the statements discussed at class and expand them using the vocabulary of the lesson.

A grammatical commentary is considered to be an essential and obligatory part of each class. It relates to the most widely represented grammatical issues of the text, such as the category

of the gender and the number of nouns and adjectives, the use and formation of a certain case, the verbal paradigm, the functioning of the language in separate forms (Perfect/Non-perfect, imperative, vocative, adjectival, participle clauses etc.) or particular groups of words (verbs of movement etc.). The grammatical commentary contains explanations of the material with examples and exceptions from the general rule, a number of training exercises and a summarizing grammar chart where possible (for example, when studying the denomination of nouns or adjectives, the use of Perfect/Non-perfect forms and the like).

In addition to the main lessons (units), the textbook contains two current and one final test, which clearly demonstrates the level of mastering lexical, grammatical, communicative and other types of skills acquired during the learning process. This is ensured not only by the teacher's control but also by certain self-control of a student who, while exercising, gets an idea of his progress, which becomes a motivation for further work on the Ukrainian as second language study at later stages of education.

Conclusions. To conclude, the article here not only describes the contents of a new textbook for the intensive course on Ukrainian as second language, developed by the teachers at the department of philology and linguodidactics of Kharkiv National Automobile and Highway University. Peculiarities of residence and studies in a bilingual city require the development of a textbook which will make it possible for foreign students to acquire communication skills in Ukrainian. Taking into account the late arrival of many possible students (approximately late November-January), possibilities of an intensive course on the subject are becoming extremely promising. The article also suggests possible application of the textbook, especially in the Ukrainian as second language curriculum at the educational establishments of Eastern, Central and Southern Ukraine where the influence and usage of Russian are still significant. Although, we must take into consideration that nowadays the methodological principles of creating such teaching/training materials haven't been properly studied or applied yet, which gives unlimited opportunities for further development of the topic in various directions, creating new and relevant textbooks on Ukrainian as second language for foreign learners.

References:

1. Присяжнюк Н. Проблеми викладання української мови іноземцям. Українська мова і сучасність. К., 1992. С. 78–93.
2. Палка О. Види вправ для формування комунікативної компетенції студентів-іноземців у процесі вивчення мови. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Львів, 2006. Вип. 1. С. 78–90.
3. Чистякова А., Селіверстова Л., Лагута Т. Диференційована організація навчання іноземців української мови. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Львів, 2006. Вип. 1. С. 5–8.
4. Бахтіярова Х., Лукашевич С. та ін. Українська мова. Практичний курс для іноземців: посібник для слухачів підготовчих відділень і факультетів. Тернопіль, 1999. 235 с.
5. Кутенко Л. Особенности работы по обогащению и активизации словарного запаса младших школьников в условиях близкородственного двуязычия: автореф. дисс. ... канд. пед. наук. К., 1986. 25 с.
6. Сокирко М. Особливості словникової роботи на уроках читання. Початкова школа. 1980. № 1. С. 20–27.
7. Опришко Н., Малихіна Ю. Лексичний аспект викладання факультативного курсу української мови як іноземної. Язык и специальность: актуальные проблемы обучения иностранцев в высшем учебном заведении: материалы II Международной научно-методической конференции. Х., 2015. С. 265–270.
8. Коршун Т. Відбір лексики для початкового етапу засвоєння української мови (на матеріалі шкіл з російською мовою викладання): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02; Інститут педагогіки АПН України. К., 1995. 206 с.
9. Українська мова як іноземна: проблеми методики викладання: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. Львів, 1994. 246 с.
10. Програма з української мови для студентів-іноземців підготовчих факультетів України / уклад. Л. Новицька (затверджено Міністерством освіти і науки України 28 лютого 2002 р.).

Опришко Н. О. Принципи створення навчального посібника для інтенсивного навчання української мови як іноземної (початковий етап навчання)

У статті запропонований аналіз особливостей створення та можливості застосування у викладацькій практиці на початковому етапі навчання української мови як іноземної. Спираючись на досвід викладачів кафедри філології та лінгводидактики, автор розкриває принципи впорядкування навчальних і тренувальних матеріалів у навчальному посібнику «Говоримо українською: Інтенсивний курс», акцентуючи увагу на тому, що саме така форма презентації навчального матеріалу дає змогу максимально реалізувати принципи послідовності й системності навчання.

Ключові слова: українська мова як іноземна, навчальний посібник, інтенсивний курс, методика викладання мови, комунікативний підхід.

Опришко Н. А. Принципы создания учебного пособия для интенсивного обучения украинскому языку как иностранному (начальный этап обучения)

В статье предложен анализ особенностей создания и возможности применения учебного пособия «Говорим по-украински: Интенсивный курс» в преподавательской практике на начальном этапе обучения украинскому языку как иностранному. Опираясь на опыт преподавателей кафедры филологии и лингводидактики, автор раскрывает принципы составления учебных и тренировочных материалов в учебном пособии, акцентируя внимание на том, что именно такая форма презентации учебного материала позволяет максимально реализовать принципы последовательности и системности обучения.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, учебное пособие, интенсивный курс, методика преподавания языка, коммуникативный подход.

УДК 81-12:81'373.45

В. В. Романстарший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету**КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ
ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ КРІЗЬ
ПРИЗМУ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Статтю присвячено висвітленню сутності культурологічного аспекту адаптації лексичних запозичень у лінгвістичних студіях кінця ХІХ – початку ХХІ ст. З'ясовано, що іншомовні слова, які з'являються в мові-реципієнті, та нові значення слів мають різну мотивацію (соціальну, традиційно-побутову, емоційно-психологічну), що у свою чергу допомагає носіям мови адекватно та глибоко сприймати навколишній світ, точніше передавати свої думки. Набути ці знання й навички неможливо без урахування всіх змін, які відбуваються в мові в процесі її розвитку, насамперед змін у словниковому складі мови.

Ключові слова: культурологічний аспект, процес адаптації, лексичні запозичення, мова-реципієнт, лінгвістично-історіографічний аспект.

Постановка проблеми. Питання оновлення та збагачення лексичного складу мови численними іншомовними запозиченнями досліджується в багатьох студіях, присвячених змінам у мові. Наукова література містить низку неоднозначних оцінок дослідників щодо лексичних запозичень: з одного боку, науковці зазначають беззаперечне збагачення тієї чи іншої мови, відображення за допомогою асимільованих лексичних запозичень світових здобутків і досягнень у науковій, економічній, суспільно-політичній та інших сферах, а з іншого – говорять про надмірне використання запозичених слів та засмічення мови іншомовними лексемами (що вживаються за наявності питомих лексичних відповідників). Проблеми взаємодії мови й культури, процеси збагачення словникового складу мови шляхом запозичень з інших мов є актуальними впродовж усього періоду існування мовознавства як науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці намітився напрям вивчення мовних явищ на основі антропоцентричної парадигми зв'язку зі свідомістю людини. Основні твердження під час вивчення вищезгаданої теорії були висунуті й удосконалені в працях Н.П. Матвєєвої. Дослідник з опертям на принципи Є.Д. Хірша пропонує поняття «культурна грамотність», яке передбачає накопичення фонду знань – адекватне розуміння лексичних одиниць, що містять культурологічну інформацію, відому всьому людству, та лексики, яка позна-

чає елементи національної культури, традицій свого народу [1; 2; 3]. Н.А. Іванова зазначає, що антропоцентричний аспект у лінгвістиці відіграє важливу роль під час вивчення картини світу.

Специфіка буття людини, її взаємини з навколишнім середовищем, умови існування – усе це позначається на системі назв, які представляють різноманітність відносин [4, с. 8–9]. Водночас подальше опрацювання теми, поява нових матеріалів викликає необхідність нового звернення до проблеми, оскільки поява нового слова – безперервний процес, що вимагає постійної уваги та вивчення. Нові слова, які постійно з'являються, потребують різнобічного опису. Проте спеціальних праць лінгвістично-історіографічного характеру, у яких було б докладно проаналізовано й систематизовано основні мовні та позамовні чинники виникнення лексичних запозичень у мові-реципієнті кінця ХІХ – початку ХХІ ст., у мовознавстві немає, чим зумовлюється актуальність обраної теми.

Метою статті є розкриття поглядів європейських (у тому числі українських і російських) мовознавців кінця ХІХ ст. – початку ХХІ ст. стосовно сутності культурологічного аспекту лексичних запозичень із зосередженням уваги на теоретичних проблемах адаптації лексичних запозичень. Питання теорії запозичень залишається суперечливим, а тому це позначається на вирішенні конкретних практичних завдань. Поставлена в дослідженні мета вирішується за допомогою актуалістичного методу, який

є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання [5, с. 6].

Виклад основного матеріалу. Мова є вказівкою на розуміння культури, а лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу. Мова – складне, багатоаспектне соціальне явище, яке у своїй сукупності не лише є засобом спілкування та способом передачі інформації, а й представляє історію нації, її особливості, традиції, менталітет, психологію та культуру народу. Як і культура, мова має свою форму та зміст, проте змістом мови є зовсім не ті ідеї й погляди, які за її допомогою дістають можливість матеріального втілення та можуть бути предметом обміну між людьми. Мова є особливим та універсальним засобом вираження будь-яких результатів мислення, а також відображенням усіх національних особливостей носіїв мови. Отже, мова є одним із засобів, за допомогою яких може бути виражена культура, а також засобом акумуляції знань культури [6, с. 20–28; 7].

В.В. Жайворонок характеризує мову як вагомий частку національної культури. Посилаючись на Е. Сепіра, учений визнає, що мова є вказівкою на розуміння культури, а лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу. Тим самим мова так чи інакше відбиває культурні, народно-психологічні та міфологічні уявлення й переживання, тобто менталітет носіїв мови. Усе це включає насамперед співвідношення мови та культури через взаємодію власне інтра- й екстралінгвальних чинників. Насамперед це стосується теорії номінації корпусу окремих шарів лексики, зокрема іншомовних слів [8, с. 49].

Мова перебуває в стані безперервного розвитку всіх її складових частин. У мові будь-яка група лексики несе певну культурологічну інформацію. На культурну конотацію семантичного засвоєння іншомовного слова вказував М.Г. Комлев [9].

Лексична система будь-якої національної мови є найбільш гнучкою та динамічною порівняно з іншими системами, які виділяються в мові. Так, В. фон Гумбольдт зазначав, що словниковий склад не можна розглядати в жодному разі як готову, застиглу масу. Не кажучи вже про постійний процес утворення нових слів і словоформ, словниковий запас до того часу, доки мова живе в мовленні народу, є продуктом словотворчого потенціалу, який розвивається та знову відтворюється [10, с. 110–112]. Це пов'язано з необхідністю якомога точніше

відбити мінливу картину світу й у такий спосіб сприяти більшій ефективності процесу спілкування між людьми. Ю.О. Жлуктенко зазначає: «Лексика ніколи не може у своєму наявному складі вичерпно відбити всю безмежність людського досвіду й навколишнього світу, тому більшість лексико-семантичних рядів і мікросистем кожної мови перебувають у «відкритому» стані, тобто в постійній схильності до інновацій» [11, с. 126].

На думку С.В. Семчинського, лексичні запозичення є результатом «зовнішньої» історії мови, тобто результатом особливих умов, які здійснюють певний вплив незалежно від мови. До таких умов належать історичні й політичні зв'язки, культурні впливи та певною мірою географічне розташування народу, який характеризується своєрідною культурою [12, с. 33]. Отже, лексичні запозичення допомагають нам уявити ті зв'язки, які існували між цим народом та іншими народами. Вагому роль під час взаємодії мов відіграє також загальний рівень матеріальної культури народів – носіїв цих мов [12, с. 53].

Лексика реагує на всі культурні зміни, оскільки її функція – номінація явищ і предметів певної культури. Зазначене твердження панувало наприкінці XIX – на початку XX ст. як результат двомовності, що виникає внаслідок контактування мов, не зв'язаних географічно, і властива, як правило, не цілим народам, а певним групам, окремим його представникам: державним і політичним діячам, письменникам, публіцистам. Володіючи одночасно двома мовами, вони переносять окремі елементи чужої культури в рідну мову та внаслідок свого впливу на колектив сприяють поширенню й засвоєнню цих елементів широким загалом [13, с. 7; 14, с. 61]. На «культурне запозичення» вказували також С.К. Буліч, Л. Блумфільд, В.О. Богородицький. Воно зумовлене насамперед запозиченням нових предметів чи ідей [15, с. 2; 16, с. 489; 17, с. 322–354]. Л. Блумфільд так розумів запозичення понять культури [16].

О.Г. Муромцева, постулюючи питання адаптації лексичних запозичень, визнає, що саме географічна двомовність охоплює ширші маси населення та зумовлює більш активний процес взаємодії цих мов у галузі культури, оскільки саме вони залишають чи не найглибший слід у мовах, що контактують [14, с. 60–61].

Деякі лінгвісти (наприклад, А.О. Брагіна, Н.А. Іванова) висловили думку про те, що

часто рушійною силою входження й повного осмислення лексичних запозичень є культурна перевага, тобто рівень цивілізаційного та інтелектуального розвитку народу, культурологічний обмін досвідом із представниками різних країн [18, с. 18; 4, с. 16]. Н.А. Іванова визнає, що оскільки запозичення є назвами певного явища мовної картини світу, то вони посідають певне місце в ній; вони не лише визначають їх місце в системі мови, а й слугують засобом зв'язку з мовною картиною світу мови-реципієнта. Мовна картина світу являє собою сукупність компонентів, у яких уміщено інформацію про національно-культурні особливості певного народу [4, с. 16].

Аспект мовної культури вважається одним із головних чинників повного засвоєння лексичних запозичень, що сприяє накопиченню й розширенню фонду знань носія мови. Лексичні запозичення в мові – один із важливих чинників її розвитку.

У зв'язку з тим, що запозичення є однією з можливих відповідей на потреби номінації, які виникають унаслідок мовних контактів і розширення під впливом інших мовних соціумів, вони є певною економією мовних зусиль, оскільки для заповнення номінативних лакун, що виникли в певній мові, використовуються готові одиниці чужої мови. Запозичення набувають національного визнання, мають найміцніші ознаки, завдяки яким і функціонують у мові як одиниці, що несуть цінну культурологічну інформацію та виконують важливу виховну функцію [7, с. 70–75]. Рівень теоретичного опрацювання цієї проблематики бере витоки з праць Л. Блумфільда [16], О.О. Потебні [19]. Звертаючи увагу на процес запозичення, О.О. Потебня зазначав: «Запозичувати – означає брати для того, щоб можна було внести в скарбницю людської культури більше, ніж отримуєш» [19, с. 68]. Такий підхід до питання запозичення дає змогу виявити закономірності, яким підпорядковується розвиток словникового складу мови, пояснити явища, що в ньому відбуваються, виявити їх причини, визначити зв'язок між історією окремих слів, історією мови та історією народу.

О.А. Стишов, посилаючись на студії В.В. Жайворонка, зазначає, що механізм мовної номінації як постійний інтралінгвальний процес реагує на нові (матеріальні чи ідеальні) реалії дійсності. Його дія спрямована на інтенсивне поповнення найбільш відкритої й динамічної лексичної підсистеми мови як сукупнос-

ті самодостатніх лінгвальних засобів відбиття навколишнього світу [20, с. 24–25].

Характерно, що процес виникнення нових номінацій відзначається закономірною двоступеневістю – суб'єктивізацією нового найменування в мовній свідомості колективу та згодом їх об'єктивізацією в словнику (галузевому чи загальномовному). Як наслідок, те, що фіксує мовна свідомість, фіксується водночас мовною пам'яттю, стаючи згодом мовною традицією. Тим самим збагачується зміст мови, тобто її лексичний склад, і вдосконалюється форма мови, або системність лексики. Національна лінгвальна система приймає дедалі нові лексичні одиниці, які займають чітко визначені для них місця в мовній структурі [20, с. 24–25].

На великий культурний вплив запозичень вказував М.П. Кочерган. Учений досліджував лексичні запозичення до лексичного складу української мови з декількох сфер:

- ремісництва: *штаба* – *смуга металу Stab*; *клеїстер* – *клей Kleister*;
- будівництва: *ганок* – *Gang*; *льох* – *Loch*;
- сільського господарства: *габлі* (*вила*) – *Gabel*;
- одягу, взуття, аксесуарів: *камизелька* (*верхній чоловічий одяг без рукавів*) – *Kamizol* (*камзол*);
- кулінарії: *книдлі* (*глушки з тертої картоплі та пшеничної муки, начинені сливами й политі маслом або олією*) – *Knödel* (*кльоцка, фрикаделька*);
- флори й фауни: *мореля* (*крупна черешня*) – *Amarelle* (*сорт садової вишні*);
- торгівлі, грошей: *тандита* (*місце торгівлі речами, що були в користуванні*) – *Tand* (*мішура, дрібничка*);
- характеристики людей за спорідненістю, внутрішніми якостями: *швагер* (*чоловік сестри*) – *Schwager*;
- суспільно-політичних понять: *солтис* (*сільський староста*) – *Schulthesis* (*урядник, староста*) *тощо* [21, с. 25–30].

Учений розглядав переважно лексичні одиниці німецького походження, яких немає в українській літературній мові або які мають специфічну семантику порівняно з літературною мовою.

С.В. Семчинський зазначав, що вивчення процесу адаптації дає величезний матеріал для історії й культури мови, проте водночас запозичення є надійним матеріалом для вивчення історії народу – носія цієї мови. Наприклад,

слова *оксамит, гаспид, високосний, гарний, грамота, демон, дяк, ікона, магніт* тощо походять із грецької мови та свідчать про зв'язки з греками. Слова *малювати, нирка, пава, рада, скарб, цуг, шанувати* тощо були запозичені українською мовою з германських мов. Запозичені слова допомагають уявити ті зв'язки, які існували між цим народом та іншими народами [12, с. 33–34].

Отже, екстралінгвальна сфера дійсності (фізіологічна, психологічна, соціально-історична, культурна, естетична) є одним зі стимулів мовної еволюції. Це імпульси, які йдуть із середовища навколо мови та пов'язані насамперед з особливостями історичного розвитку суспільства, переселенням і міграціями, об'єднанням та розпадом мовних колективів, прогресом культури й техніки тощо [22, с. 220]. Тому необхідність у запозиченні нових слів тісно пов'язана з виникненням предметів і явищ сфери матеріальної культури. Є.В. Розен пропонує для таких слів ввести термін «матеріальні запозичення» [23]. О.А. Стишов визнає, що в такі періоди мовна система опиняється перед необхідністю розв'язання адаптаційних завдань за короткий часовий проміжок, у результаті чого в конфлікт вступають два важливі чинники, які забезпечують призначення конкретної лінгвальної системи, – необхідність пристосування всіх її параметрів до функціонування в умовах, що різко змінилися, та прагнення до самозбереження [20, с. 18]. У національній специфіці найменувань відображаються не тільки особливості природних умов життя, культури та своєрідність національного характеру носіїв мови. Посилаючись на міркування А. Вежбицької, О.А. Стишов додає, що не лише думки можуть бути сформовані певною мовою, а й почуття по-різному репрезентуються мовною свідомістю. Інакше кажучи, є поняття, фундаментальні для людей одного світу, та такі, що відсутні в іншому [20, с. 24].

Сучасна мовна практика свідчить про активізацію механізму номінації насамперед у межах спеціальних мікросистем. Н.А. Іванова зазначає, що мова-реципієнт може запозичувати не просто окремі лексеми, а цілі лексико-семантичні групи слів залежно від здатності різних фрагментів мовної картини світу переймати іншомовну лексику [4, с. 8–9]. Це стосується різногалузевих систем, наприклад суспільно-політичної, соціально-економічної, спортивної терміносис-

тем, обчислювальної техніки та інформатики, медицини, екології тощо [20, с. 24–25].

Висновки і пропозиції. Таким чином, суспільство кінця XIX – початку XXI ст. характеризується помітними соціальними, економічними й культурними змінами. Це не могло не позначитися на мовних процесах, оскільки загальновідомо, що еволюційні зміни неминуче відбиваються в мові саме в період глобальних перетворень, у результаті чого в словнику з'являється значна кількість нових слів. Вплив чужомовної культури, зокрема лінгвістичної, відчуває будь-яка мова; вона стає активним реципієнтом нових лексичних одиниць (що відбивають поняття іншомовної культури), а процес запозичення має масовий характер.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному вивченні положень лінгвістів стосовно досліджуваної проблеми, зокрема, аналізі причин входження й адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Необхідність вивчення запозичених слів зумовлена рівнем і частотою мовних контактів, збільшенням міжмовного обміну та зростанням освіченості суспільства.

Список використаної літератури:

1. Hirsch Jr.E.D. Cultural Literacy (What every American Needs to Know). Boston: Houghton Mifflin Company, 1989. 251 p.
2. Матвєєва Н.П. «Культурна грамотність» як аспект викладання мови її носіям. Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. Славянск, 2002. Вып. X. Ч. 1. С. 72–76.
3. Матвєєва Н.П. Лексико-семантичні труднощі писемного тексту та їх лексикографічна інтерпретація: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.15; Ін-т укр. мови НАН України. К., 1997. 398 с.
4. Іванова Н.А. Структурно-семантична адаптація і переосмислення англіцизмів та їх відбиття у російськомовних виданнях України: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2009. 24 с.
5. Глущенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в історії мовознавства. Московська лінгвістична школа: навч. посібник для студентів філол. спеціальностей пед. ін-тів і університетів. Донецьк, 1996. 137 с.
6. Русанівський В.М. Мова і культура. К.: Наукова думка, 1986. 183 с.
7. Роман В.В. Національно-культурна специфіка адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець XX ст. – початок XXI ст.). Science and Education a New Dimension. Philology. Budapest, 2014. Vol. II(7). Issue 34. P. 70–75.

8. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень. Мовознавство. 2001. № 5. С. 48–63.
9. Комлев Н.Г. О культурном компоненте лексического значения. Вестник Московского университета. 1966. № 5. С. 43–50.
10. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / пер. с нем. Г.В. Рамишвили. М.: Прогресс, 2000. 400 с.
11. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти: проблеми інтерлінгвістики: монографія. К.: Вид-во Київського ун-ту, 1966. 135 с.
12. Семчинський С.В. Шляхи збагачення лексики: матеріали до лекцій з курсу загального мовознавства. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1963. 62 с.
13. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования: монография / Е.Э. Биржакова, Л.А. Войнова, Л.Л. Кутина; отв. ред. Ю.С. Сорокин. Л.: Наука; Ленинградское отделение, 1972. 431 с.
14. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія. Х.: Вища школа, 1985. 152 с.
15. Булич С.К. Заимствованные слова и их значение для развития языка. Русский филологический вестник. Варшава, 1886. Т. XV. С. 344–361.
16. Блумфильд Л. Язык: монография / пер. Е.С. Кубрякова; ред. М.М. Гухман. М.: Прогресс, 1968. 608 с.
17. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики: из университетских чтений. 5-е изд., перераб. М.; Л.: Соцэкгиз, 1935. 356 с.
18. Брагина А.А. Лексика и культура страны: изучение лексики в лингвострановедческом аспекте. М.: Русский язык, 1986. 152 с.
19. Потебня А.А. Мысль и язык. К.: СИНТО, 1993. 192 с.
20. Стишов О.А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія. К.: Центр КНЛУ, 2003. 388 с.
21. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. К.: ВЦ «Академія», 2010. 264 с.
22. Серебrenников Б.А. Общее языкознание: монография. М.: Наука, 1970. 602 с.
23. Розен Е.В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке. М.: Просвещение, 1991. 189 с.

Роман В. В. Культурологический аспект процесса адаптации лексических заимствований в языке-реципиенте сквозь призму научных теорий в конце XIX – начале XXI в.

Статья посвящена определению значения культурологического аспекта адаптации лексических заимствований в лингвистических студиях конца XIX – начала XXI в. Выяснено, что иностранные слова, которые появляются в языке-реципиенте, и новые значения имеют разную мотивацию (социальную, традиционно-бытовую, эмоционально-психологическую), что в свою очередь помогает носителям языка адекватно и глубоко воспринимать окружающий мир, точнее передавать свои мысли. Приобрести эти знания и навыки невозможно, не учитывая все изменения, которые происходят в языке в процессе его развития, прежде всего изменения в словарном составе языка.

Ключевые слова: культурологический аспект, процесс адаптации, лексические заимствования, язык-реципиент, лингвоисториографический аспект.

Roman V. Cultural aspect of adaptation process of lexical borrowings in the language-recipient in the light of scientific theories at the end of the 19th – the beginning of the 21st centuries

The article is aimed at defining the essence of cultural aspect of lexical borrowings adaptation in the linguistic works at the end of the 19th – the beginning of the 21st centuries. It has been pointed out that both foreign words which appear in the language-recipient and new shades of meaning can have social, everyday, emotional and psychological motivations that in their turn allow native speakers to percept the surrounding world much deeper and convey their thoughts. It is impossible to acquire this knowledge without considering all changes taking place in the language in the process of its development, first of all, the changes in the vocabulary.

Key words: cultural aspect, process of adaptation, lexical borrowings, language-recipient, linguistic historiographic aspect.

О. Ю. Сайфутдінова

кандидат філологічних наук,
асистент кафедри французької філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

А. В. Степанов

старший викладач кафедри іноземних мов
Львівського торговельно-економічного університету

КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РИТОРИЧНОГО ЗАПИТАННЯ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню комунікативного потенціалу риторичного запитання, що реалізується в іспаномовних текстах різних жанрів. Здійснено огляд різних трактувань поняття «риторичне запитання», проаналізовано зміст риторичних запитань у зв'язку з комунікативною метою мовця. Виявлено новий прагматичний ресурс, пов'язаний із вживанням риторичного запитання, що модифікує комунікативну стратегію автора висловлювання.

Ключові слова: запитання, риторичне запитання, адресат, комунікативні очікування адресата, ілокутивна сила, комунікативна мета, прагматика.

Постановка проблеми. Розвиток комунікативної лінгвістики як окремого розділу мовознавства зумовлює щоразу більший інтерес дослідників до питань, пов'язаних з особливостями реалізації й функціонування мовних одиниць у мовленні. Опис мовленнєвих особливостей мовних одиниць є одним із найважливіших аспектів сучасної лінгвістики. Проблема комунікативно-функціональної характеристики висловлювання, окремих мовних одиниць, зокрема й риторичних запитань, розглядається щораз ширше в аспекті відносин мови та мовлення, мови й мислення, мови та об'єктивної дійсності. Особлива увага приділяється вивченню прагматичної спрямованості висловлювання, його семантичним і синтаксичним особливостям, функціонуванню основних елементів комунікації, а також комунікативним характеристикам мовної ситуації. Саме риторичні запитання містять прагматико-комунікативний потенціал, який реалізується безпосередньо в мовленні.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю всебічного вивчення та поглибленого аналізу прагматичних і комунікативних особливостей висловлювань, що включають риторичні запитання. Актуальною проблемою робить також те, що вона належить до антропоорієнтованих лінгвістичних досліджень, що дає можливість вивчення найбільш ефективної

мовної поведінки в конкретній ситуації міжособистісного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Незважаючи на те, що риторичне запитання як логічний феномен у філософії та риториці розглядали давньогрецькі й римські мислителі, у лінгвістиці вивчення цієї одиниці мовлення розпочалося в другій половині ХХ ст. Дослідження риторичних фігур як засобів підсилення виразності тексту здійснювали І.В. Арнольд [1], Н.Д. Арутюнова [2], І.Р. Гальперін [3, 4], С. Хан [5]. Прагматичні особливості риторичних запитань в іспанській мові були об'єктом вивчення таких лінгвістів, як Х. Гутьєррес-Решак [6], Л. Мартінес-Фалеро [7], Х. Вільяльба [8] та інші.

Мета статті полягає у вивченні особливостей функціонування риторичних запитань у комунікації та у виявленні їхніх прагматичних характеристик залежно від комунікативної стратегії мовця.

Виклад основного матеріалу. Існує багато підходів до визначення поняття «риторичне запитання», однак спільною для всіх дослідників є думка, що такий тип запитання не передбачає відповіді. Так, І.В. Арнольд зауважує, що риторичне запитання вживається не для того, щоб спонукати слухача повідомити нову для мовця інформацію, а для того, щоб привернути увагу, підсилити враження, підвищити емоційний тон, додати піднесеності повідомленню.

Науковець вважає: «Відповідь у ньому вже підказана, і риторичне запитання лише залучає читача/слухача до роздумів чи переживань, роблячи його більш активним, ніби змушуючи самого зробити висновок» [1, с. 167].

Основними ознаками риторичності є емоційна насиченість висловлювання та відсутність переконливої інформаційної відповіді. Тому риторичне запитання розглядається як фігура підвищеної емоційності, яка виражає ствердження у формі запитання, а також запитання, спрямоване до неодухотвореного об'єкта, до тварини, до відсутньої особи; це запитання, яке не передбачає відповіді [9, с. 174]. При цьому в академічному тлумачному словнику української мови риторичне запитання визначається як одна зі стилістичних фігур поетичної мови, яка полягає у використанні запитання, що містить у собі ствердну відповідь [10, с. 544]. На думку О.С. Ахманової, риторичне запитання полягає в наданні ствердженню або запереченню окличної форми для того, щоб привернути увагу слухача, підвищити емоційний тон [11, с. 82]. Таке трактування походить від думки Ш. Баллі про те, що риторичне запитання – це зовсім не запитання, воно «не має жодного стосунку до риторики, а є непрямым експресивним засобом, який символізує більш-менш визначену групу почуттів і використовує для цього виразність голосу» [12, с. 308].

Таким чином, комунікативне спрямування риторичних запитань є протилежним власне питальним реченням, оскільки вони не спрямовані на реалізацію пошуку інформації. Ці речення є питальними за структурою, хоча передають повідомлення подібно до розповідних речень. Риторичні запитання є ключовими фігурами мови, які беруть активну участь у побудові дискурсу, формуючи його логічно-семантичну структуру та визначаючи ступінь інтенсивності висловлювання.

Класичні риторичні запитання знайомі людству ще з античних часів. У промовах Цицерона риторичність відображено якнайкраще: *¿Hasta cuándo, Catilina, abusarás de nuestra paciencia? ¿Cuánto tiempo hemos de ser todavía juguete de tu furor? ¿Dónde se detendrán los arrebatos de tu desenfrenado atrevimiento?* [13].

С. Хан стверджує, що риторичне запитання виражає «ілокутивну силу категоричного твердження про протилежну полярність того, про що очевидно запитують» [5]. Тобто риторичне запитання в стверджувальній формі має ілоку-

тивну силу заперечного твердження, а риторичне заперечне запитання має ілокутивну силу стверджувального висловлювання, наприклад:

(1) *¿Te he dicho que montar el negocio será fácil?*

(2) *¿No te he dicho que montar el negocio será fácil?*

Риторичне розуміння цих запитань передбачає такий зміст: «Я не казав тобі, що створити бізнес буде легко» (1); «Я казав тобі, що створити бізнес буде легко» (2).

Риторичні запитання є схожими за формою до питань, поставлених із метою підтвердження, однак вони суттєво відрізняються: у запитаннях-підтвердженнях представлена думка або пропозиція, що є актуальною для мовця. Останній хоче підтвердити або перевірити, чи є правдивими його припущення. Комунікативна мета риторичних запитань є протилежною: вони представляють пропозиції, які є бажаними для слухача. Представлена думка чи пропозиція проходить як передумова в інформаційному сприйнятті мовця [5]. Наприклад, у наведеному далі заперечному за формою запитанні мовець знає, що Педро приходить на вечерю, проте очікує підтвердження цього факту від адресата, який, мабуть, має більше інформації із цього приводу: *¿No viene Pedro a cenar con nosotros?*

Наведене запитання буде вдало вжитим як риторичне в ситуації, коли мовець упевнений або попереджений про те, що Педро приїде на вечерю, однак бажає зробити цей факт актуальним для слухача. Тому, за словами Х. Гутьєрреса-Решака, якщо запитання є риторичним, то давати відповідь на нього немає сенсу [6, с. 141]. Однак реакція мовця не завжди є однозначною. Саме непередбачуваність висловлювання учасників комунікативного акту в реальних мовленнєвих ситуаціях припускає можливість відповіді на риторичні запитання.

Метою риторичних запитань, на нашу думку, є створення ефекту напруження, оскільки ці мовні фігури зберігають зовнішні риси справжнього запитання, а тому викликають ті ж емоції та комунікативні очікування. Вважаємо, що саме ці емоції здатні змінити реальність слухача, що функціонально наближає риторичні запитання до засобів мовної гри, яка здатна «створити й змінювати реальність» [14, с. 29].

Сфера застосування риторичних запитань є широкою. Такі прийоми використовуються авторами для надання більшого емоційного забарвлення тому чи іншому вислову, а тому

трапляються в різних функціональних стилях мовлення: у художній літературі (в епосі, ліриці й драмі), у публіцистиці, в ораторських виступах, у релігійних проповідях, у рекламних текстах, у побутовому діалозі тощо.

У героїчному епосі іспанського народу «Пісня про мого Сіда» запитання до інфантів-негідників не одержує відповіді та є риторичним, оскільки передає емоційне звертання, докір, образу та має власне ліричний характер, наприклад: “Cuando las non queriedes, ya canes traidores, / ¿por qué las sacávades de Valencia, sus honores? / ¿A qué las firiestes a cinchas e a espolones?” [15]. В іспанських романсах кінця XV ст. трапляється чимало запитань-докорів, схожих на ті, які знаходимо в «Пісні про мого Сіда», наприклад:

— *¡Hija infame! — ruge el conde.*

¿Qué haces con este señor?

¿Dónde has dejado mi honor?

¿Dónde?, ¿dónde?, ¿dónde?, ¿dónde?
(El romance del Conde de Sisebuto) [16].

Однак поширеними є ситуації, коли з'ясування того, чи є запитання риторичним, залежить від того, чи відповідь на нього адресат, наприклад:

¿Mataré yo a Gerineldo,

al que cual hijo he querido?

Si yo mataré la infanta,

¡mi reino tengo perdido! (Romance de Gerineldo) [16].

Безперечно, риторичним є запитання, яке залишилося без відповіді, якщо його автор не дав адресатові можливість відреагувати, наприклад:

Ellos en aquesto estando su marido hélo aquí:

— *¿Qué hacéis mala traidora?*

¡Hoy habedes de morir! (La bella mal maridada) [16].

Для реалізації риторичного запитання визначальною є ситуація: як тільки комунікант дає відповідь на запитання, зникає його риторичність, яка досі здавалася очевидною, наприклад:

— *¿De quién es ese caballo*

que en mi cuadra siento yo?

— *Ese es tuyo, dueño mío,*

mi padre te lo mandó,

pa' que vayas a cazar

a los montes de León. (La esposa infiel) [16].

Відповідь на складне запитання в цитованому тексті означає не лише подолання вербальної агресії, а й можливість зберегти життя. Складається враження, ніби через такі «пере-

моги» романс навчає нас протистояти ворогу вербально.

У сучасному романі в одному з діалогів, який відображає щоденну комунікацію, натрапляємо на риторичне запитання, метою якого є передання власне обурення чи образа адресата, наприклад:

Ocurrió que el camarero <...> al pasar junto a Manolo tropezó y volcó la taza de café sobre su traje nuevo. <...>

¡Animal! ¿Es que no guipas? [17, с. 32].

Жертві вербальної агресії, висловленої таким чином, як правило, украй важко відповісти на запитання-образу та знайти собі виправдання, наприклад: *¡Imbécil!, ¿dónde tienes la cabeza?* [17, с. 10].

Емоційність мовця паралізує адресата, як і логіка запитання, наприклад: *¡Eh, usted, ¿no mira por dónde anda?! [17, с. 61].*

Адресат вважає принизливим відповідати прямо на таке запитання, а на формулювання оригінальної відповіді потрібні сили й час, яких він не має.

Однак, як ми вже зазначали, у реальних мовленнєвих ситуаціях трапляється й таке, що риторичні запитання одержують відповіді. Можливість таких відповідей створює латентний прагматичний ресурс, який працює лише за певних обставин. Він полягає в тому, що неочікувана, як правило, відповідь на риторичне запитання здатна цілком змінити напрям комунікації.

Зауважимо, що ймовірність того, що один із комунікантів відповідь на риторичне запитання, є досить високою та пояснюється двома природними особливостями такого запитання. По-перше, «риторичність» або «справжність» поставленого в діалозі запитання майже завжди є ситуативною; наприклад, ось запитання, яке перестає бути риторичним, щойно одержує відповідь: “*¿Qué porquería has hecho! ¿Quién lo va a limpiar?*” – (“*¿Yo mismo lo voy a limpiar?*”). По-друге, відповідь на вочевидь риторичне запитання характерна для сміливих і войовничо налаштованих комунікантів, адже дає можливість реваншу, наприклад: “*¿Qué has dicho? — Pichulita he dicho*” [18, с. 15].

Отже, попри те, що риторичне запитання традиційно символізує переконання, безапелятивність, приреченість чи перемогу, вербальну агресію тощо та є тим «поставленим рубом питань», яке заганає супротивника до глухого кута, воно використовується також як захисний щит,

як зачіпка, тримаючись за яку, комунікант може «перезавантажити» весь діалог.

Цікаво, що в діалогічному мовленні часто трапляються ситуації, коли слухачі іноді відповідають на риторичне запитання, проте саме запитання зберігає ознаки риторичності. Таким чином, виникає необхідність знайти критерії розрізнення власне запитань і риторичних запитань, на які співрозмовник дає відповідь. Наприклад, у Євангелії від Луки господар виноградника питає винаря про фігове дерево: “¿Para qué inutiliza la tierra?”, – та отримує таку відповідь: “Señor, déjala todavía este año, hasta que yo cave alrededor de ella, y la abone. Y si diere fruto, bien; y si no, la cortarás después” (Lucas 13: 8-9) [19].

За своєю сутністю наведена репліка не є відповіддю на запитання господаря, проте якщо його розглядати як риторичне, що є еквівалентним за змістом наказу «зрубай, щоб дерево не займало більше землю», тоді прохання виноградаря є цілком зрозумілою реакцією на такий наказ. У цьому випадку саме відповідь співрозмовника допомагає визначити, чи є питання риторичним, оскільки адресат відповідає не на саме питання, а на те, що в ньому малося на увазі [20].

Отже, необхідно розрізняти різні типи відповідей, які даються співрозмовниками автору запитання. Відповідь на власне запитання, як правило, містить у собі ту інформацію, для з'ясування якої це питання й було поставлене, тоді як відповідь на риторичне запитання є лише відгуком аудиторії на те, що насправді мав на увазі мовець, тобто на його твердження, наказ тощо, виражені у формі риторичного запитання.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на відміну від «справжніх» запитань, головна мета риторичних запитань полягає в повідомленні інформації або в приверненні уваги до неї. Сутність риторичних запитань полягає в тому, що за їх допомогою автор чи мовець щось зазначає, підкреслює або на чомусь наголошує.

Відповідь на риторичне запитання також можлива. Ми вважаємо її додатковим прагматичним ресурсом, здатним змінити комунікативну стратегію одного чи декількох комунікантів. Зазначений ресурс працює лише в діалогічних текстах, саме завдяки яким його вдалося виявити. Монологічні тексти (наприклад, офіційні промови) не допускають відповіді на риторичні запитання. Традиційне сприйняття риторичного запитання пояснює попередню відсутність

наукового інтересу до можливих відповідей на нього. Глобалізаційні процеси з контамінацією мовних культур, демократизація мовлення, розширення мовленнєвих норм, прискорення комунікації та зростання частоти комунікативних девіацій здатні модифікувати мовно-комунікативні процеси.

Подальші наукові дослідження повинні ґрунтуватися зазначеної динаміки та характеризувати функціонування окремих елементів комунікативного кодексу.

Список використаної літератури:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. М.: Просвещение, 1981. 295 с.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. М.: Наука, 1976. 383 с.
3. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1958. 462 с.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981. 140 с.
5. Han C.H. Interpreting interrogatives as rhetorical questions. *Lingua* (Institute for Research in Cognitive Science, University of Pennsylvania). 2002. № 112. P. 201–229. URL: <https://www.sfu.ca/~chunghye/papers/lingua112-3-2.pdf>.
6. Gutiérrez-Rexach J. Rhetorical Questions, Relevance and Scales. *International Journal Revista Alicantina de Estudios Ingleses*. 1998. Vol. 11. P. 139–156.
7. Martínez-Falero L. La retórica en el siglo XX. *Hacia una Retórica General. Cuadernos de Filología Hispánica*. 2002. Vol. 20. P. 229–253. URL: <http://revistas.ucm.es/index.php/DICE/article/viewFile/DICE0202110229A/12344>.
8. Villalba X. An Exceptional exclamative sentence type in Romance. *Lingua* (Universitat Autònoma de Barcelona). 2003. № 113. P. 713–745. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.503.7320&rep=rep1&type=pdf>.
9. Москвин В.П. Выразительные средства современной русской речи: терминологический словарь-справочник. М.: Едиториал УРСС, 2004. 248 с.
10. Риторичний. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1977. Т. 8. С. 544. URL: <http://sum.in.ua/s/rytorychnyj>.
11. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966. 608 с.
12. Балли Ш. Французская стилистика / пер. с франц. К.А. Долинина. 2-е изд., стереотип. М.: Едиториал УРСС, 2001. 392 с.

13. Cicerón. Catilinares (I). URL: <http://olmo.pntic.mec.es/jrivero/textos.pdf/catilinar.pdf>.
14. Молодоженя О.Ю. Генетичні і стратегічні типи мовної гри (на матеріалі іспаномовного художнього і мас-медійного дискурсів): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. К., 2014. 214 с.
15. El Cantar del Mío Cid. URL: <http://www.caminodelcid.org/cid-historia-leyenda/cantar-mio-cid/aspectos-literarios/>.
16. El romancero Español. Romances y canciones. URL: <http://amediavoz.com/romancero.htm>.
17. Marsé J. Últimas tardes con Teresa. URL: <https://www.rulit.me/books/ultimas-tardes-con-teresa-read-99429-10.html>.
18. Vargas Llosa M. Los cachorros. Madrid: Santillana USA Pub Co Inc, 1995. 151 p.
19. La Biblia. Evangelio de Lucas. URL: <https://www.bibleonline.ru/bible/spa/42/13/#8,9>.
20. Бикман Дж., Келлоу Дж. Не искажая Слова Божия. URL: <http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%91/bikman-dzhon/ne-iskazhaya-slova-bozhiya/19>.

Сайфутдинова Е. Ю., Степанов А. В. Коммуникативный потенциал риторического вопроса в испанском языке

Статья посвящена исследованию коммуникативного потенциала риторического вопроса, который реализуется в испаноязычных текстах разных жанров. Осуществлен обзор различных трактовок понятия «риторический вопрос», проанализирован смысл риторических вопросов в связи с коммуникативной целью говорящего. Обнаружен новый прагматичный ресурс, связанный с употреблением риторического вопроса, который изменяет коммуникативную стратегию автора высказывания.

Ключевые слова: вопрос, риторический вопрос, адресат, коммуникативные ожидания адресата, иллокутивная сила, коммуникативная цель, прагматика.

Saifutdinova O., Stepanov A. Communicative potential of rhetorical questions in Spanish

The article is devoted to the research of the communicative potential of rhetorical questions, found in Spanish texts of various genres. Different interpretations of the concept of "rhetorical question" are examined; the content of rhetorical questions is analysed in connection with the communicative purpose of the speaker. A new pragmatic resource is revealed related to the use of rhetorical questions leading to modifications in the communicative strategy of the author.

Key words: question, rhetorical question, addressee, communicative expectations of the addressee, illocutive force, communicative purpose, pragmatics.

УДК 81'22:82-343(045)

К. В. Степаненко

аспірант кафедри англійської філології та філософії мови
імені професора О. М. Мороховського
Київського національного лінгвістичного університету

СЕМІОТИЧНА ПРИРОДА ТЕКСТУ І ТИПИ ЗНАКІВ У ЧАРІВНИХ КАЗКАХ

Статтю присвячено розкриттю поняття тексту чарівної казки, як знакової репрезентації культурного досвіду та картини світу, і типам знаків у казковому тексті, а саме: знакам-символам, знакам-іконам та знакам-індексам. Доводиться, що інформація, яка транслюється через знаки, уможлиблює розкриття культурних архетипів.

Ключові слова: текст, казка, знаки-символи, знаки-індекси, іконічні знаки, архетипи, світ чарівної казки.

Постановка проблеми. Велика кількість символів у чарівній казці робить її об'єктом сучасних міждисциплінарних досліджень. У казці бачимо архаїчні елементи, які є свідченням того, що вона зберегла елементи давнього світобачення. Символіка у тексті чарівної казки розкриває множину смислів екзистенційно важливих елементів культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню казки присвячені численні праці українських та зарубіжних науковців. Вона є предметом наукових розвідок, що вивчають її мову, сюжети, героїв, мотиви, стиль. Вивчення космологічних уявлень, втілених у казковому наративі, знаходимо у працях таких вчених, як В. Давидюк [1], В. Ятченко [2], М. Чумарна [3]. Міфологічні корені казки досліджуються у працях І. Разумової [4] та Л. Дунаєвської [5]. У ракурсі структуралістського підходу аналізом текстів народної творчості займалися М.Ю. Лотман [6], В.Я. Пропп [7], Є. Мелетинський [8], Р. Барт [9], К. Бреммон [10]. Зокрема, К. Леві-Стросс зазначав: «Казки – це міфи у мініатюрі, де ті самі структури передані у меншому масштабі» [11]. Зараз у структуралістському напрямку працюють Н.П. Антоненко [12], А.М. Кучера [13] та інші українські науковці. Зважаючи на роль народної казки у розкритті світогляду, вірувань, традиційно-побутової культури, обрядів і звичаїв різноманітних народів, казковий текст залишається незмінним фокусом уваги етнографів (А. Лорд [14], Р. Бауман [15]) і культурологів (О. Кирилюк [16], В. Ятченко [2], С. Адоньєва [17], В. Шабліовський [18]). Слід зазначити, що останнім часом з'явилося багато праць, присвячених

мовознавчим дослідженням казки (О.Д. Нефьодова [19], О.В. Масло [20], О.О. Порпуліт [21], Т.В. Ковтун [22], Н. Данилюк [23]), в яких розглядаються питання етноспецифічних ознак фольклору та словесних символів першоелементів буття. Однак проблема репрезентації різних видів знаків у казковому тексті залишається відкритою для подальших досліджень.

Метою статті є виявлення специфіки знаків-символів, знаків-індексів та іконічних знаків у тексті чарівної казки англійською і українською мовами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чарівна казка не лише відтворює примітивно-фантастичні світи, але також є об'єктом символічного переосмислення реальної дійсності. Оскільки вона передає знання із покоління у покоління, то є важливим джерелом дослідження національної специфіки тексту, лінгвокультурних та морально-етичних цінностей. На основі вивчення північноєвропейських казок Рут Ботігхаймер [24] доходить висновку про те, що багато казок базується на переформульованих знаннях народного досвіду, збагаченого чарівними елементами. Науковці переконливо доводять, що казковий дискурс – це «вербально-знакова символізація культурного досвіду людства у цілому й віддзеркалення національної картини світу та менталітету конкретного народу» [18, с. 104].

Незважаючи на те, що в наукових працях існує велика кількість класифікацій знаків за різними критеріями, найбільш прийнятним і традиційним вважається поділ знаків на іконічні, знаки-символи та знаки-індекси, що вперше був впроваджений Ч.С. Пірсом ще у 1867 році.

Згідно з визначенням Ч.С. Пірса, символічний знак – це знак умовного, довільного зв'язку з позначенням [25]. Мовні знаки переважно є символами, довільними замінниками змісту, який вони закріплюють за певною формою, однак ця довільність не поширюється на мотиваційний зв'язок знаків у межах певної кодової системи природної мови. Такі знаки не пов'язані фізично із позначуваними об'єктами, їх значення встановлюються за спільною умовною згодою і таким чином вони стають загальним правилом. Знаки-символи – це предмети чи образи, які наділені особистим змістом, однак позначають поняття, які є загальними, абстрактними. Знак-символ не просто позначає об'єкт, а несе додаткову смислову інформацію через свій зміст. Використання знаку-символу дозволяє побачити те, яка саме характеристика предмету підлягає символізації, оскільки кожен знак-символ несе певну інформацію про предмет та характеризується предметним значенням і смислом.

На думку Т.В. Ковтун, «казковий текст виступає особливим етапом трансформації міфу, а казкові символи розглядаються як його концентроване вираження» [22].

Ю. Лотман наголошує: «У символі завжди є щось архаїчне. Кожна культура відчуває потребу у пласті текстів, що виконують функцію архаїки. Згущення символів тут зазвичай особливо помітне. Таке сприйняття символів не випадкове: їхня стрижнева група дійсно має глибоку архаїчну природу й сягає дописемної епохи, коли визначені знаки являли собою згорнуті мнемонічні програми текстів й сюжетів, що зберігалися в усній пам'яті колективу. Здатність зберігати у згорнутому вигляді винятково розгорнуті й важливі тексти залишалася за символами» [26, с. 212–213]. Як стверджує С. Аверінцев, «сама структура символу спрямована на те, щоб занурити кожне часткове явище в стихію «першоначал» буття і дати через це явище цілісний образ світу» [27, с. 156].

Символу притаманні власне смислове поле, об'єм пам'яті і логіка розгортання. В.В. Дуркалевич з цього приводу зазначає: «Присутність символу у тому чи іншому текстуальному континуумі свідчить про наявність глибших функціональних зв'язків й глибшої асоціативної вертикалі, що встановлюється на рівні структурної діади: символ (як текст) – семіотичне оточення (як контекст). Іманентність природи символу полягає у збереженні інваріантного підґрунтя,

котре характеризується смисловою невичерпаністю» [28, с. 280]. Таким чином, зв'язки, які формує символ із семіотичним оточенням, можуть мати безмежну кількість варіантів.

Символ у тексті казки сигналізує про напружений перебіг подій та про наявність ситуації «до – після», яка формує смислове поле, де всі символи наділені власним значенням у даному контексті. Отже, можна стверджувати, що розшифрування символу дозволяє збагнути суть ситуації, знаком якої він є, внаслідок чого читач набуває досвіду прочитання культурних кодів.

Символи виступають як вагомий елементи казки, завдяки яким текст чарівної казки містить репрезентацію екзистенційно важливих подій, ситуацій. Символічні архетипи казкового нарративу віддзеркалюють не лише найдавніші – космогонічні міфи, що пояснюють творення світу та першоелементи буття: воду, вогонь, час, простір, шлях, уявлення про життя та смерть, але й накопичений соціальний, побутовий, культурний досвід певного етносу, його картину світу. Зв'язок архетипів з цінностями, ідеалами і установками етносів [29, с. 401] маніфестований у культурних концептах, які з плином часу стандартизуються і перетворюються на концентрований вияв загально-етнічних рис, через які етнос самоідентифікується. Картина світу завжди орієнтована на космологізованість усього, що навколо, все пов'язане з космосом та оцінюється через параметри всесвіту: часово-просторові, причинні, етичні, кількісні, семантичні, персональні [30, с. 163].

З огляду на це одним із найпоширеніших «космогонічних» архетипів є архетип води. Вона є символом переходу між світами, символом очищення, пробудження до життя. Підтвердження тому знаходимо у народних казках. У казці «Про гору, що верхом сягала неба», напившись води з криниці, герой починає розуміти мову тварин, а казка «Чарівні зернятка» розповідає, що царівна стає гарнішою, після того, як випила води, та стає негарною від спраги. Казка «Дівчина – тростинка» ілюструє цілющі властивості води: слід скропити водою з озера, з якого ще ніхто не пив, зачакловані камені, і вони перетворяться на людей.

Не менш важливим архетипом-символом у казковому нарративі є дерево. Воно є засобом досягнення мети, чарівним посередником та помічником. У казці «Дерево до неба» верхівка дерева сягала хмар, де сміливець знаходив інший світ, отже, дерево є посередником.

Чарівні властивості дерева знаходимо у казці «Телесик», де баба наказала дідові вирубати дерево та зробити колиску, де на ранок з'явився хлопчик. Дерево як чарівний помічник постає у казці «Золотий черевичок»: у вербі жили пани, які являлись для допомоги бідній дівчині.

Ще одним значущим архетипом української казки є птах. Пташки символізують перехід, подорож до іншого світу, стану, статусу. Ілюстрацію цього бачимо у «Казці про чарівну пташку»: де сідала пташка – там з'являлись скарби. Так само бідна родина знаходить скарб та їжу у «Дарунках з трьох зернин», де пташка приносить зернята, з яких отримують дарунок. Птаха як символу подорожі бачимо у «Казці про яйце-райце», у якій орел відносить чоловіка у світ птахів за пригодами та скарбами.

Водночас в семіосферах інших текстів сам текст казки може набувати значення «самотожного» тексту-символу. Тексти-символи стають свого роду метазнаками, якщо закріплюють певний «канонізований» спосіб бачення ситуації. «Текстові знаки-символи «підказують» універсальні та етнокультурні «передбачувані» сценарії розвитку подій, очікувані дії персонажів, які вирішують «вічні» морально-етичні чи світоглядні проблеми. Таким чином, утворюються знакові для певної етнокультури символи, які стають орієнтирами для прочитання кодів реальності» [31, с. 107]. Знаково-символічна функція тексту, в тому числі казкового наративу, реалізується через символізацію персонажів, сюжетів, мотивів. Попелюшка – символ звільнення від власної закомплексованості і водночас символ безмежності шансів. Велика серія сюжетів, в тому числі покладених в основу фільмів, є відтворенням історії сучасної Попелюшки у великому місті, у новому віці і за нових обставин. Але можливість такого відтворення передбачає існування у масовій свідомості згорнутого тексту-інваріанту казки Шарля Перро як тексту-символу для продукування на його основі інших текстів.

Підтвердженням символічності тексту є перенесення символів у реальне життя та наділення властивостями казкових героїв реальних людей. Зокрема, згідно з теорією позиціонування як одного з напрямів сучасного наративного аналізу, під час перебігу інтеракцій кожний комунікант, обираючи свої комунікативні ролі, свідомо або підсвідомо «позиціонує» себе у форматі наративних сценаріїв, що набули символічного змісту в загальнолюдській

лінгвокультурній свідомості (Попелюшка, Гидке Каченя, Рембо тощо).

Для знаків-індексів характерно те, що їх значення повністю визначається контекстом, у якому вони функціонують. Вони відмінні від інших знаків тим, що позначають відношення між об'єктами та між властивостями об'єкта і власне об'єктом. Наприклад, дим є знаком вогню. У семіотичній теорії Ч.С. Пірса індекс – це тип знаку, який позначає предмет через те, що має прямий зв'язок із тим, що він позначає. Він є частиною трихотомії, дві інші частини якої є знаки-ікони (позначають подібність) та символи (конвенційна асоціативність). Зокрема, для казки характерна багаторівневність знаків-індексів. Так, індексом може бути герой, оскільки поява певного героя у тексті наводить читача на думку про розвиток наступних подій (поява царевича – читач стане свідком подвигу, поява змія – відбудеться битва чи лихо), сюжетна лінія (якщо є заборона – буде порушення заборони, викрадення чогось – герой вирушить на пошуки), предмет (меч індексує майбутній подвиг). Казки наділені неймовірно багатою образною мовою, отже, усі три типи знаків є наявними. Знаки індекси не є винятком. Текст як індекс можливий внаслідок того, що текст транслює певну цінність чи світоглядну проблему.

Іконічні знаки характеризуються тим, що їх значення визначаються предметом, якому вони відповідають, тобто предмет та його позначення подібні. Таким чином, іконічність поєднує означуване та означник у одне ціле, що й утворює мовний знак із подальшим відбитком його на знаннях та досвіді читача.

«Семантичне правило вживання іконічних знаків полягає у тому, що вони позначають (денотують) ті об'єкти, які мають ті ж якості, що і самі знаки, або частіше – певний обмежений набір їх ознак» [32, с. 58].

Я.М. Просяннікова [33] виокремлює такі принципи іконічності:

1) принцип кількісного накопичення інформації – реалізується в граматичній категорії ступенів порівняння прикметника, де морфологічно марковані форми вищого або найвищого ступенів порівняння іконічно акцентують значущість референта;

2) принцип близькості, що реалізується на морфологічному рівні за допомогою дієслівної категорії часу. У межах невеликого за обсягом тексту може відбуватися зсув часових планів, що дозволяє поглянути на події, що відбуваються у теперішньому часі, з позиції майбутнього;

3) принцип послідовного порядку – реалізується тільки на синтаксичному рівні.

Ч.С. Пірс пояснює знак-ікону як знак, що відсилає до об'єкта, який він позначає, просто в силу властивостей, які він має, незалежно від того, чи існує взагалі будь-який об'єкт чи ні. Будь-що (властивість, індивід, закон) може бути іконою будь-чого, якщо воно схоже на позначувану річ і використовується як її знак [25, с. 9–10].

Відповідно до твердження Н.К. Кравченко, іконічні знаки у тексті можуть проявлятися наступним чином: 1) як структурна подібність до референта (так, у тексті казки іконічним може бути персонаж, об'єкти: хустинка є знаком річки, оскільки за своїм виглядом дійсно нагадує поверхню ріки, гребінець позначає ліс, оскільки його зубці також мають певну зовнішню подібність з деревами); 2) як мотивування власного коду кодами інших семіотичних систем (наприклад, засоби словесної голографії); 3) як структурна подібність з текстом-символом, що отримав статус системного знаку в семіосфері текстів (коли за допомогою інтертекстуальних засобів індексується впізнаваний мотив, сюжет, характеристика дійової особи тощо) [31, с. 108–109].

Якщо брати до уваги внутрішню форму символу, то варто зазначити, що знак-ікона може брати на себе функції символу та ставати конвенційним. Наприклад, зображення дракона та змія є іконічним відтворенням негативно-го персонажу, однак змії більш типовий для української казки, тоді як дракон притаманний англійському фольклору (виконують ті ж функції, але у різних культурах). Ці знаки зазвичай створюються такими, щоб за зовнішнім виглядом нагадувати позначувану ними річ, але поступово (через їхню рекурентність в різних казкових текстах) набувають символізації і стають знаками-символами.

Важливим також є той факт, що знаковість тексту казки має властивість переноситись із сюжету казкового у реальне життя, та навпаки, переконання та вірування проростають у фольклор. Через це ми спостерігаємо сакралізацію предметів та дій як у народній творчості, так і у народному характері загалом.

Висновки і пропозиції. Одним із найпотужніших підходів до вивчення чарівної казки є наративно-семіотичний, оскільки, незважаючи на свою національну своєрідність, казковий наратив відзначений певними узагальненими «правилами» написання, інваріантними смис-

ловими і формальними структурами, вилучення яких стає основним завданням дослідників у рамках сучасної наратології.

Людина наділяє значеннями увесь навколишній світ, та ці значення знаходять свою репрезентацію у казковому тексті, віддзеркалюючи ментальність певного етносу; втім, і знаки казкового тексту своєю чергою впливають на формування свідомості читача / слухача казки.

Казка – це особливий тип літератури, який зберігає народні традиції та вірування, містить у собі відбиток сакральних міфологічних уявлень, а отже, є багатим джерелом для численних подальших досліджень колективних архаїчних вірувань, образів, символів, уявлень та переконань, втілених також в образах посередників між казковими світами, які можуть функціонувати як знаки-символи, знаки-індекси і знаки-ікони.

Список використаної літератури:

1. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору, Видання друге, доповнене й перероблене. Луцьк, 2005. 310 с.
2. Ятченко В. Метафізичні виміри процесу переходу від міфу до казки. Українське релігієзнавство. 2002. № 22. С. 23–30.
3. Чумарна М. Мандрівка в українську казку. Л.: Апіорі, 2007. 112 с. + 28 с. вкл.
4. Разумова І. Сказка и быличка: мифологический персонаж в системе жанра. Петрозаводск: Карельский НЦ РАН, 1993. 112 с.
5. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій. К.: КНУ, 1997. 382 с.
6. Лотман Ю. Семиотика культуры и понятие текста. Сост. Р.Г. Григорьева, Пред. С.М. Даниеля. СПб.: Академический проект, 2002. С. 84–90.
7. Пропп В. Морфология «волшебной» сказки. Исторические корни волшебной сказки. Комментарии Е.М. Мелетинского, А.В. Рафаевой. Составление, научная редакция, текстологический комментарий И.В. Пешкова. М.: Издательство «Лабиринт», 1998. 512 с.
8. Мелетинский Е. Поэтика мифа. 3-е изд, репринтное. М.: Наука, 2000. 407 с.
9. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.: Трактаты, статьи, эссе; [Пер. с франц. сост. вступ. ст. Г.К. Косикова]. М.: МГУ, 1987. 512 с.
10. Бреммон К., Структурное изучение повествовательных текстов после В. Проппа. Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму [Пер. с фр. и вступ. ст. Г.К. Косикова]. М.: Изд. Группа «Прогресс», 2000. 246 с.

11. Леви-Стросс К., Структурная антропология. Москва, Эксмо Пресс, 2001. 511 с.
12. Антоненко Н.П. Психологические ассоциативы и их реализация в русской волшебной сказке: медиаторы между мирами. Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 36, 2011 р. С. 41–46.
13. Кучера А.М. Застосування методів структуралізму та складного цілого для аналізу архітекτονіки англомовної авторської казки. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов: збірник наукових праць / за ред. В. І. Гончарова. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 11. С. 121–126.
14. Lord, B. Albert B., Perspectives on Recent Work on the Oral Traditional Formula, Oral Tradition, vol. 1, no. 3 (1986), P. 467–503.
15. Baumann, Richard. Story, Performance, and Event: Contextual Studies of Oral Narrative (Cambridge Studies in Oral and Literate Culture) Poetics Today, Duke University Press, Vol. 8, No. 3/4 (1987), P. 698–700.
16. Кирилюк О.С. Універсалії культури і семіотика дискурсу. Казка та обряд. Вид. 2-ге, доповнене та виправлене. Одеса: Автограф / ЦГО НАН України, 2005. 378 с.
17. Адоньева С.Б. Сказочный текст и традиционная культура. С.Пб.: Издание Санкт-Петербургского университета, 2000. 182 с.
18. Шаблювський В.Є. Казковий дискурс як об'єкт наукових досліджень (на матеріалі слов'янських, англійських, німецьких, французьких, іспанських, новогрецьких народних казок). Слов'янський світ: Зб. наук. пр. К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2009. Вип. 7. С. 81–108.
19. Нефьодова О.Д. Дисерт. Досл. на здобуття кандид. ст. Особливості лінгвостилістичної організації тексту британської літературної казки. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2001.
20. Масло О.В. Образно-символічна система української казки. Лінгвістичні дослідження. 2011. Вип. 31. С. 131–135.
21. Порпуліт О.О. Міфонім Змій в українських і російських чарівних казках. / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Записки з українського мовознавства. Opera in linguistica ukrainiana; Вип. 8, С. 112–129.
22. Ковтун Т.В. Словесні символи першоелементів буття у тексті російської казки та внутрішньому лексиконі людини. – автореф. Дисертації на ступінь здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. К., 2005.
23. Данилюк Н. Мова фольклору у працях з етнолінгвістики та лінгвокультурології. Література. Фольклор. Проблеми поетики. Вип. 36, С. 86–92.
24. Bottigheimer R. Magic Tales and Fairy Tale Magic Book Subtitle From Ancient Egypt to the Italian Renaissance Series Title Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic., Palgrave Macmillan UK, 2014 P. VIII, 2008.
25. Semiotics and Philosophy in Charles Sanders Peirce, Ed. Rossella Fabbrichesi and Susanna Marietti, Cambridge Scholars Press, 2016. P. 1–16.
26. Лотман Ю. Семіотика культури и понятие текста. Сост. Р.Г. Григорьева, Пред. С.М. Даниеля. СПб.: Академический проект, 2002. С. 84–90.
27. Аверинцев С. Символ. София. Логос. Словарь. Второе, исправленное издание. К.: Дух і Літера, 2001. С. 155–161.
28. Дуркалевич І.В. Казка як проект нараційної ідентичності. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. XXI. С. 239–246. Бібліогр.: 4 назв. укр.
29. Голубовська І.О. Етнічні особливості української національно-мовної картини світу Studia Linguistica. Вип. 4, С. 400–413.
30. Топоров В.Н. Модель мира (мифопоэтическая). Мифы народов мира: Энциклопедия. М. 1980. Т. 2. С. 161–166.
31. Кравченко Н.К. Дискурс и дискурс-анализ: краткая энциклопедия. Киев: ТОВ «НВП «Интерсервис», 2017. 288 с.
32. Моррис Ч.У. Основания теории знаков. Семіотика. Сборник переводов. Под ред. Ю.С. Степанова. М.: Радуга, 1982.
33. Просяникова Я.М. Изобразительная роль знака-символа в художественном сравнении. Репозитарій Херсонського державного університету. 2016. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/1981/1/Просяникова%20Яна%20Николаевна.pdf>.

Степаненко К. В. Семиотическая природа текста и типы знаков в волшебных сказках

Статья посвящена раскрытию понятия текста волшебной сказки, как знаковой символизации культурного опыта и картины мира, и типам знаков в сказочном тексте, а именно: знакам-символам, знакам-иконам и знакам-индексам. Доказывается, что информация, которая транслируется посредством знаков, делает возможным раскрытие культурных архетипов.

Ключевые слова: *текст, сказка, знаки-символы, знаки-индексы, иконичные знаки, архетипы, мир волшебной сказки.*

Stepanenko K. Semiotic Nature of Text and Types of Signs in Fairy Tales

The article is devoted to highlighting the notion of a fairytale text as a sign representation of cultural experience and the image of the world, and types of signs in a fairytale text such as symbols, icons, and indexes. It is stated that information translated by means of signs enables decoding cultural archetypes.

Key words: *text, fairytale symbol, index, icon, archetype, fairy tale world.*

УДК 811.111-26'42:82-32

А. В. Сухова

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

МОВЛЕННЄВА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАГМАТИЧНИХ ФУНКЦІЙ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ НОВЕЛИ XIX–XX СТ.)

У статті здійснено спробу виявити функції англomовної новели та вивчити їх прагматичний потенціал. Проаналізовано способи мовленнєвої реалізації виокремлених прагматичних функцій. Встановлено, що функції англomовної новели тісно взаємодіють у межах тексту та сприяють досягненню певного прагматичного ефекту.

Ключові слова: англomовна новела, функція тексту, прагматична функція, прагматичний ефект, адресант, адресат.

Постановка проблеми. Прагматичний аспект нашого дослідження має на меті вивчення функцій англomовної новели. Натепер у прагмалінгвістиці не існує ієрархічно упорядкованого набору функцій тексту: вони варіюються відповідно до типу тексту. Проте всі функції тексту підпорядковуються одній – прагматичній. Будь-яка функція художнього тексту полягає у здійсненні конкретного комунікативного ефекту згідно з інтенціями автора, метою тексту.

Процес створення художнього тексту тісно пов'язаний з прагматикою, оскільки художній текст, які б різноманітні функції він не виконував, завжди має настанову на читача. Автор цілеспрямовано підбирає певну форму викладу інформації, лексичні одиниці, синтаксичні конструкції тощо для досягнення найбільшого прагматичного ефекту. Таким чином, відбувається взаємодія адресанта з адресатом. Попри той факт, що кожна окрема функція має свою власну сутність і по-різному реалізується у мовленні, всі вони володіють прагматичною настановою та взаємодіють у межах цілісного художнього тексту з метою здійснення впливу на реципієнта.

Англomовна новела не є винятком і також характеризується низкою прагматичних функцій, важливих для декодування тексту. Ми розглядаємо функції англomовної новели як комплекс прагматичних настанов, націлених на адресата, що реалізуються за допомогою різноманітних мовностилістичних засобів, зокрема шляхом використання автором експресивних

засобів і стилістичних прийомів на лексичному та синтаксичному рівнях тексту. Так, виявляється взаємозумовлене співіснування двох напрямів – прагматичного та лінгвостилістичного, що органічно поєднуються в системному дослідженні англomовної новели.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві дослідження прагматичних функцій стрімко розвивається, оскільки вектор більшості наукових студій спрямовано в бік антропоцентричного підходу. Привертають увагу праці, присвячені вивченню прагматичних функцій, таких вчених, як О.М. Гончарук [1], С.І. Гулуєва [2], Я.В. Мукатаєва [3], Л.С. Піхтовнікова [4], І.П. Сусов [5], І.М. Яремчук [6] та інші.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає у вивченні функцій художнього тексту з урахуванням їх прагматичного потенціалу на матеріалі англomовної новели. Досягнення поставленої мети передбачає виконання певних завдань: опрацювання фактичного матеріалу дослідження, виявлення прагматично орієнтованих функцій англomовної новели, аналіз мовленнєвої реалізації ідентифікованих функцій, формулювання висновків на основі проведеного дослідження.

Об'єктом дослідження є англomовна новела XIX–XX століть.

Предмет дослідження – функції англomовної новели в прагматичному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Під прагматичною функцією розуміють цілеспрямоване використання сигналів для досягнення соціаль-

ного ефекту. Така функція характеризує щось з огляду на те, як адресант і адресат, які використовують міжособистісний канал, налаштовані на те чи інше завдання та кваліфікують свої мовленнєві дії: питання, оголошення, наказ, іменування тощо [7, с. 132]. Прагматична функція пов'язана з інтерпретацією здатності індивіда стратегічно використовувати форми мовлення, тобто так, щоб це можна було оцінювати відповідно до стандартів світогляду та/або доречності [8, с. 206].

Прагматичний ефект, тобто адекватність або неадекватність комунікації, залежить передусім від форми змісту. Сприйняття художнього тексту – домінуючий чинник у досягненні адекватності прагматичного ефекту. Об'єктивність сприйняття змістового аспекту художнього тексту ґрунтується на таких об'єктивних даних, як національна мова й зафіксована в ній об'єктивна дійсність. Усвідомлення та знання цієї дійсності, функціональних засобів національної мови уможливорює осмислення адресатом об'єктивного змісту тексту. Можливість керування читачем сприйняттям зумовлює прагматичну ефективність комунікативного акту. Вважається, що комунікація відбулася лише за умови, що інформація про факти, явища або події вплинула на висновки адресата щодо її цінності й способів використання, для будь-якого виду пізнавальної, ідеологічної та практичної діяльності [9, с. 14].

Прагматична функція полягає в здатності передавати комунікаційну настанову та справляти вплив на комуніканта, викликаючи адекватну реакцію відповідно до норм мовленнєвої поведінки. Отже, у функціональному плані комунікаційні засоби є рівноправними, хоча й не рівноцінними, адже вони можуть розрізнятися за своїм функціональним навантаженням [10, с. 49].

Проведений огляд праць, присвячених аналізу функцій тексту загалом і текстів малих форм зокрема, уможливорює виявлення базових функцій новели. У результаті опрацювання матеріалу дослідження, яким слугували тексти новел британських і американських авторів XIX–XX ст., виокремлено інформаційну, комунікативну, естетичну, оцінну, фатичну та емотивну функції. Розглянемо шляхи мовленнєвої реалізації зазначених прагматичних функцій на прикладах із англомовних новел, отриманих шляхом суцільного добору.

З погляду прагматики важливою для вивчення є інформаційна функція, завдяки якій реалізуються

процеси кодування-декодування смислу. Ця функція відіграє значну роль в інтерпретації тексту, модальних оцінках об'єктів і ситуацій. Інформаційні процеси, що є засобом передачі та пізнання інформації, безсумнівно, наявні в тексті англомовної новели. Інформаційна функція відповідає за фіксацію змісту новели в її тексті та за адекватну передачу змісту адресату. Прикладом-ілюстрацією зазначеної функції є новела "The Chocolate Box" А. Крісті, що містить такий уривок:

They were simply little tablets of trinitrin. I asked if I might see some. The chemist showed me them, and my heart beat faster – for the tiny tablets were of chocolate.

"Is it a poison?" I asked.

"No, monsieur."

"Can you describe to me its effects?"

"It lowers the blood-pressure. It relieves the arterial tension. It is given for some forms of heart trouble – angina" [11, с. 51].

У цьому прикладі автор інформує читача про фармацевтичні властивості ліків. Крім того, що ця інформація є важливою на рівні сюжету новели та значущою в процесі пошуку злочинця, вона також дає читачеві певні відомості в галузі медицини. Інформаційна функція в цьому відрізку тексту реалізується передусім за допомогою певного прошарку лексики, а саме медичних термінів, підкреслених у прикладі.

Інформаційна функція може також проявлятися в точних назвах, наприклад, населених пунктів, що посилює предметність сюжету. У низці новел вживаються географічні назви, як-от: *the China seas*, *West Hartlepool*, *Fu-Chau* ("Typhoon", Дж. Конрад); *Crockham, Germany*, *London* ("England, My England", Д.Г. Лоуренс); *San Carlos, Barcelona, the Ebro* ("The Old Man at the Bridge", Е. Хемінгуей) та інші. Отже, доходимо висновку, що інформаційна функція полягає у розширенні кругозору читача в тій чи іншій галузі знань.

Оскільки англомовна новела, як і будь-який інший тип художнього тексту, є особливим засобом спілкування між людьми, між людиною та суспільством, між поколіннями, можна відзначити також комунікативну функцію. Ця функція передбачає наявність у комуніканта певної мети, інтенції, та зумовлює формування смислу мовленнєвого акту. Продемонструємо реалізацію комунікативної функції на такому прикладі:

Let me tell you about the very rich. They are different from you and me. They possess and enjoy

early, and it does something to them, makes them soft where we are hard, and cynical where we are trustful, in a way that, unless you were born rich, it is very difficult to understand. They think, deep in their hearts, that they are better than we are because we had to discover the compensations and refuges of life for ourselves. Even when they enter deep into our world or sink below us, they still think that they are better than we are. They are different [12, с. 92].

У наведеному монолозі відбувається непряма комунікація адресанта з адресатом, у процесі якої автор передає читачеві своє розуміння певних явищ дійсності, а також очікує на зворотну реакцію від читача, спроможного сприйняти його сигнал. Приклад показує авторське бачення світу багатих і бідних людей, усвідомлення ним масштабу «прірви» між цими двома світами. Комунікативна функція реалізується за допомогою лексико-синтаксичних повторів, звернень до уявного комуніканта, підкреслених у прикладі. Виявлено, що комунікативна функція англomовної новели найяскравіше проявляється в авторському мовленні (формально-змістовий рівень композиції).

Художній текст не є завершеним продуктом, оскільки являє собою канал нескінченного процесу комунікації. Слід зауважити, що комунікація може відбуватися не тільки між учасниками художнього дискурсу – адресантом і адресатом, певні зв'язки прослідковуються й між різними текстами, доказом чого є явище інтертекстуальності. Наприклад, у назві новели “The Handbook of Hymen” О. Генрі вжито власне ім'я *Hymen* – ім'я бога шлюбу в давньогрецькій міфології, або в новелі “The Enchanted Profile” того ж автора згадані імена персонажів казок – *Scheherazade*, *Cinderella*. Таким чином, спостерігається зв'язок між певними текстами, що створювалися в різний час і належать до різних жанрів.

Крім зазначених функцій, англomовна новела виконує естетичну функцію, що полягає в емоційно-образному впливі на читача. Художня мова повинна викликати почуття прекрасного. Художній текст, і безпосередньо англomовна новела, пробуджує та розвиває естетичні почуття, навчає мислити художніми образами. Естетична функція виявляється переважно на образно-символічному рівні композиції та забезпечується всією лексико-синтаксичною системою тексту, зокрема різноманітними стилістичними засобами та прийомами. Англomовній новелі, як естетично спрямованому художньо-

му тексту, властиве, наприклад, вживання слів у переносному значенні:

1. *Thus she lived on in the city, and wasted hours in braiding her beautiful hair, till her once apple cheeks waned to pink of the very faintest [13].*

2. *For a moment the two men, instinctively understanding each other's air of possession, looked at each other with that curious cold generosity which is the soul of rivalry [14].*

Перший приклад містить метафоричний епітет, що поєднує в собі ознаки метафори (перенесення значення з одного об'єкта на інший на основі їхньої подібності) та епітета (образне, незвичайне означення). Наявність у реченні лексичних одиниць із непрямим значенням сприяє його експресивності та естетичній насиченості.

Другий приклад містить дві метафори, що розкривають імпліцитний смисл висловлювання. За допомогою таких засобів читач може усвідомити не тільки те, що написано автором, але й те, що він мав на увазі, тобто невиражене словами у прямому значенні. Естетична функція призначена викликати в читача певні емоції, допомагати йому зануритися в сюжет новели та стати частиною вигаданого світу, що створюється через систему образів. Зауважимо, що, крім проаналізованих вище, в англomовній новелі функціонує велике розмаїття засобів вираження експресивності.

Об'єкту нашого дослідження – англomовній новелі – також властива оцінна функція. Зображуючи ті чи інші життєві ситуації, автор певним чином оцінює їх. Новела виявляється пронизаною авторським, зацікавлено-пристрасним почуттям, у художньому тексті створюється ціла система тверджень або заперечень, тобто оцінок. Автор намагається закріпити у свідомості читача певну систему цінностей, певний тип емоційно-ціннісної орієнтації. Приклад із новели “Dog Star” А.Ч. Кларка маніфестує реалізацію оцінної функції:

Sometimes I wake now in the silence of the Moon, and wish that the dream could last a few seconds longer – so that I could look just once more into those luminous brown eyes, full of unselfish devotion and love that I could find nowhere else on this or on any other world [15, с. 185].

У всьому тексті вищезазначеної новели, включаючи цей приклад, відчувається прихильність автора до собак. З боку адресанта надається оцінка певних рис цієї тварини, здебільшого оцінна функція реалізується в композиційно-мовленнєвій формі «роздум». У наве-

деному міркуванні собака характеризується як єдина у світі жива істота, здатна на безкорисливу любов і відданість. Автор передає читачеві свої думки, демонструє найважливіші цінності, тим самим намагаючись впевнити реципієнта в їх правдивості. За нашими спостереженнями, одним із найпоширеніших способів надання авторської оцінки є вживання такого засобу художньої виразності, як епітет.

Фатична функція націлена на підтримання контакту між учасниками комунікативного акту, в нашому випадку між автором та потенційним читачем через текст англomовної новели. Спрямований від відправника сигнал може бути незрозумілим або взагалі залишитися непоміченим реципієнтом, тому більшість авторів новел вдаються до реалізації фатичної функції засобами непрямої діалогічності – за допомогою звернень до читача. Наприклад:

1. *Will it tire you to be told again that Aileen was beautiful? Had she donned a few hundred dollars' worth of clothes and joined the Easter parade, and had you seen her, you would have hastened to say so yourself* [16, с. 43].

2. *The ship was old. Her name was the Fudea. Queer name, isn't it* [17, с. 70].

Як демонструють ці приклади, фатична функція реалізується шляхом вживання звернених до читача реплік, що містять особовий займенник *you*, а також риторичних питань, що можуть бути вираженими розділовими питаннями, як у другому прикладі. За допомогою всіх підкреслених у прикладах звернень автор намагається привернути увагу читача до суттєвих моментів, встановити контакт з отримувачем інформації з метою передачі своїх міркувань та їх адекватного тлумачення реципієнтом.

Ця функція також може знаходити свою реалізацію в заголовках: інколи заголовки розкривають читачеві тему новели, налаштовують на певний лад (наприклад: "The Tiredness of Rosabel", К. Менсфілд; "A Good Man Is Hard to Find", Ф. О'Коннор; "The Old Man at the Bridge", Е. Хемінгуей), в інших – інтригують, викликають несподівані асоціації (наприклад: "The Legend of Sleepy Hollow" та "Legend of the Arabian Astrologer", В. Ірвінг; "Hills Like White Elephants", Е. Хемінгуей). Отже, фатична функція, з одного боку, відповідає за передачу неінформативних з погляду реальної комунікації повідомлень, а з іншого боку, є надзвичайно важливим засобом комунікації, оскільки активно залучає адресата до взаємодії.

Емотивна функція англomовної новели пов'язана з прагненням адресанта здійснити певний вплив на емоційну сферу адресата, пробудити в нього бажані переживання. Вона сприяє емоційній оцінці та сприйняттю авторських почуттів реципієнтом. Зазначена функція часто реалізується на рівні всього тексту англomовної новели, здійснюючи ефект ошуканого очікування, що є стильовою рисою досліджуваного типу тексту. Цей процес відбувається таким чином: упродовж розгортання події читач налаштовується на певну розв'язку, але після кульмінації подія обертається цілком непередбачуваним фіналом, що руйнує всі ймовірні очікування та викликає значне здивування. Емотивна функція також може реалізовуватися й на менших за обсягом відрізках тексту, справляючи не загальне враження від сюжету новели, а сприяючи виникненню певних емоцій від конкретних ситуацій, наприклад:

I knew myself no longer. My original soul seemed at once to take its flight from my body, and a more than fiendish malevolence, gin-nurtured, thrilled every fibre of my frame. I took from my waistcoat-pocket a penknife, opened it, grasped the poor beast by the throat, and deliberately cut one of its eyes from the socket! I blush, I burn, I shudder, while I pen the damnable atrocity [18].

Зміст наведеного уривка має викликати несамовите обурення з боку читача, зображені вчинки головного персонажа відштовхують адресата від цієї особи та змушують зневажати її. У надто чутливих читачів може виникнути почуття страху, нервування. Проте такі емоції з'являються на першому етапі знайомства з моторошним епізодом новели, згодом, після осмислення поведінки протагоніста, пошуку можливих мотивів такого вчинку, в адресата можуть виникнути зовсім інші емоції – співчуття до цієї дійової особи, що насправді страждає від алкоголізму, психічних розладів та потребує негайного лікування. Реалізація емотивної функції досягається за допомогою різноманітних стилістичних засобів експресивності, серед яких виокремлюємо як лексичні (епітети, метафори та інші), так і синтаксичні (паралельні конструкції, асиндетон та інші). Емотивна лексика в англomовній новелі також може бути представлена вигуками, що надають тексту певної тональності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, прагматика англomовної новели базується на низ-

ці проаналізованих функцій тексту, оскільки кожна з них відіграє прагматичну роль. Перелік названих функцій не є завершеним, а їх розмежування достатньо умовне, тому що вони переплітаються, реалізуються одночасно та взаємодіють у тексті, підпорядковуючись основним цілям новели. Виокремлені функції новели реалізуються в мовленні на лексичному рівні (певна лексика, лексичні засоби виразності), на синтаксичному рівні (специфічні синтаксичні конструкції, синтаксичні засоби та прийоми експресивності), на композиційних рівнях (на формальному, змістовому, формально-змістовому та образно-символічному), а також на рівні тексту (взаємодія всіх перелічених мовних засобів).

Аналіз текстів англomовної новели дозволяє виявити багатшарову комунікативну структуру, що створює складну систему відносин між автором і читачем, яку можна уявити як комплексне переплетіння прагматичних настанов – функцій новели. Вище зазначені функції тісно пов'язані між собою в англomовній новелі та загалом допомагають у процесі декодування смислу, інтерпретації тексту, визначенні модальної оцінки об'єктів і ситуацій, сприяють інформативності тексту, естетичному впливу на адресата тощо.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в детальному вивченні специфіки реалізації прагматичних функцій у основних комунікативних моделях англomовної новели.

Список використаної літератури:

1. Гончарук О.М. Прагматичні функції англomовної прозової байки Нова філологія. Запоріжжя: ЗДУ, 2009. № 35. С. 51–56.
2. Гулуєва С.І. Прагматичні функції в малих текстах гумористичного характеру. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. С. 147–150.
3. Мукатаєва Я.В. Німецький прозовий шванк: лінгвостилістичний, прагматичний та когнітивний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Х., 2008. 206 с.
4. Пихтовникова Л.С. Композиционно-стилистические особенности стихотворной басни (на материале немецких стихотворных басен 18 в.): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. К., 1992. 338 с.
5. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. Винница: Нова книга, 2009. 272 с.
6. Яремчук І.М. Німецькомовна притча: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2013. 286 с.
7. Silverstein M. The Culture of Language in Chinookian Narrative Texts; or, On Saying That ... in Chinook. Grammar Inside and Outside the Clause: Some Approaches to Theory from the Field. Cambr. etc.: Cambr. UP, 1985. P. 132–171.
8. Silverstein M. Language Structure and Linguistic Ideology. The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels. Chicago: Chicago Linguistic Society, 1979. P. 193–247.
9. Влох Н.М. Прагматика художньої комунікації та її складові частини. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2010. С. 11–14.
10. Біличенко О.Л. Функціональні особливості художньої літератури в системі соціальної комунікації. Вісник Книжкової палати: науково-практичний журнал. 2011. № 2. С. 47–50.
11. Christie A. Short Stories. М.: Айрис-пресс, 2005. 224 с.
12. Fitzgerald F.S. Short Stories. Вінниця: Теза, 2008. 192 с.
13. Hardy T. The Son's Veto. URL: <http://www.darlynthomas.com/sonsveto.htm>.
14. Chesterton G.K. The Invisible Man. URL: <http://www.eastoftheweb.com/short-stories/UBooks/InviMan939.shtml>.
15. The Magician and Other Stories / сост. Н.И. Кролик. М.: Айрис-пресс, 2012. 216 с.
16. Henry O. "Hearts and Crosses" and Other Stories. Санкт-Петербург: КАРО, 2010. 352 с.
17. Conrad J. Selected Short Stories Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited, 1997. 238 p.
18. Poe E.A. The Black Cat. URL: <http://poestories.com/read/blackcat>.

Сухова А. В. Речевая реализация прагматических функций в художественном тексте (на материале англоязычной новеллы XIX–XX ст.)

В статье предпринята попытка выявить функции англоязычной новеллы и исследовать их прагматический потенциал. Проанализированы способы речевой реализации выделенных прагматических функций. Установлено, что функции англоязычной новеллы тесно взаимодействуют в пределах текста и способствуют достижению определенного прагматического эффекта.

Ключевые слова: англоязычная новелла, функция текста, прагматическая функция, прагматический эффект, адресант, адресат.

Sukhova A. Speech realisation of the pragmatic functions in the fiction text (on the material of the English short story of the XIX–XX centuries)

The article deals with identifying the functions of the English short story and studying their pragmatic potential. Special attention has been paid to analysing the ways of the discovered pragmatic functions speech realisation. The results have shown that the functions of the English short story closely interact within the text and promote a particular pragmatic effect.

Key words: English short story, text function, pragmatic function, pragmatic effect, addresser, addressee.

УДК 811.111

Н. В. Цинтараспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства
факультету іноземних мов
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ НЕПРЯМОЇ
СТИЛІСТИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ ДЛЯ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ
ЕМОТИВНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ**

У статті здійснено спробу аналізу лексико-семантичних стилістичних прийомів, які номінують категорію емотивності у прозових творах англійських авторів-чоловіків XIX та XXI століття. Виділено та охарактеризовано три групи стилістичних прийомів: метафори, образні порівняння та епітети.

Ключові слова: лексико-семантичні стилістичні прийоми, емотивність, емоції, метафора, образне порівняння, епітет.

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття серед лінгвістів спостерігається посилена увага до вивчення категорії емотивності в прозовому творі, мовна реалізація якої ще не повністю висвітлена як в теорії комунікації, так і в теорії тексту. Посилюється антропоцентричний підхід до вивчення питання, яке активно розробляє проблематику «емоцій у мові». Одним із пріоритетних напрямів є дослідження емотивності текстів, зокрема лінгвістичних та екстра-лінгвістичних засобів, які виражають емоції художніх персонажів та ставлення письменника до подій, явищ, фактів, зображених у творі. Однак важливо пам'ятати, що емоції, які реалізуються в мові, присутні в свідомості певної лінгвокультурної спільноти. Лексика емоцій у різних культурах має свої типологічні характеристики: емоції соціально та культурно детерміновані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твердження, що емоції є мотиваційним стимулом для свідомості, що має пряме відбиття в мові, вже давно ніхто не піддає сумніву. Такі лінгвісти, як В.А. Маслова [12, с. 146], С.Б. Берлизон [4, с. 67], М.Д. Городникова [19, с. 83], Е.С. Азнаурова [1, с. 95], І.В. Арнольд [2, с. 42], Е.М. Галкіна-Федорук [9, с. 26], Р.А. Вафеев [7, с. 178] поруч із західноєвропейськими та американськими лінгвістами започаткували емотіологічний напрям у лінгвістиці. Надзвичайно цікавим є твердження в сучасній лінгвістиці, що «чим більш емоційно навантажений знак, тим менш лінгвістичним він є; чим більш лінгвістичним він стає, тим більше емоційності він втра-

чає» [13, с. 56]. Однак В.І. Шаховський з цього приводу зазначає таке: «В комунікативному акті емоційні знаки виражають найвищі смисли саме тому, що вони залишаються лінгвістичними (вигуки, прикметники, емотивно-оцінна лексика та інші) [13, с. 76]. Аналогічне протиставлення проводив Р. Якобсон, виділяючи знаки, які виконують експресивну функцію проти репрезентативної [15, с. 28]. Проте в мовленнєвій діяльності, особливо в художній, репрезентативні знаки можуть виконувати експресивну функцію, тому такий поділ є лише умовним [6, с. 243].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження лексико-семантичних стилістичних прийомів репрезентації емотивності на матеріалі прозових творів авторів-чоловіків XIX та XXI ст., а саме «Собака Баскервіль» А. Конан Дойла, «Багряна літера» Н. Готорна, «У компанії веселих леді» О. Мак Кол Сміта, «Точка відліку» Е. Хоровица. Одним із векторів, який спрямовує дослідницький інтерес, вважаємо гендерну ідентичність авторів художнього твору, в цьому дослідженні – чоловіків. При цьому об'єктом дослідження виступає мовленнєве відтворення категорії емотивності з урахуванням як гендерної приналежності нараторів, так і їх соціокультурного контексту. Такий підхід вважаємо логічним і цілком поділяємо думку А.П. Мартинюк, яка пише: «... з одного боку, мовленнєва поведінка індивіда являє собою продукт процесу соціалізації, у тому числі й гендерної; з іншого боку, оскільки соціалізація – це невпинний процес, гендерна мовленнєва взає-

модія сама по собі є процесом конструювання гендерної ідентичності індивіда» [11; с. 136].

Виклад основного матеріалу. Згідно з теорією А. Вежбицької, у свідомості людини існує визначений набір базових концептуальних ознак емоційних явищ, які виступають класифікаційними ознаками концептів емоцій. Тобто доцільно говорити, що емоції є універсальним складником духовної культури, визначають менталітет нації та знаходять вираження у мові [8, с. 67]. Сферою нашого інтересу є концепти базових емоцій, тобто тих емоцій, які пов'язані з фундаментальними фізіологічними та психологічними процесами і які, об'єднуючись, можуть створити більш складну емоцію, притаманну англomовному етносу та культурі. Емотивна семантика слова визначається як опосередковане мовою ставлення людини до навколишнього світу. Розуміння ж резонансу людських емоційно-експресивних чинників дозволяє зараховувати гендерні особливості до маркерів емотивності художнього тексту.

Репрезентація емотивності в досліджуваних художніх творах реалізується в емотивно-маркованих контекстах (ЕМК) за допомогою прямої лексико-семантичної номінації, непрямої стилістичної номінації і опосередкованої лексико-семантичної номінації. Поняття *непрямої стилістичної номінації* включає класифікуючу діяльність свідомості, яка своєю чергою нерозривно пов'язана із категоріально-класифікуючим членуванням мови. Під час непрямої стилістичної номінації за основу береться опорне найменування, яке детермінує категоріально-класифікуючі ознаки непрямих найменувань, цим самим додаючи йому стилістичного забарвлення. Таким чином, для відображення непрямих похідних значень увагу зміщено на ті ознаки, які розглядаються як істотні відносно понятійно-мовного відображення дійсності за допомогою інших мовних засобів.

Непряма стилістична номінація емоційного стану реалізується за допомогою стилістичних прийомів, що включають *лексико-семантичні, синтаксичні та графічні* [6, с. 83].

У цьому дослідженні основну увагу зосередимо на *лексико-семантичних стилістичних прийомах*, до яких належать метафори, образні порівняння та епітети (табл. 1), які реалізують емотивність тексту у прямій мові персонажів (персонажна номінація) або в словах авторів (авторська номінація).

У цьому дослідженні емотивності у творах авторів-чоловіків XIX та XXI століть **метафори** є найбільш чисельним (173 репрезентації в обох епохах: 98 (45%) – XIX ст. та 75 (36%) – XXI ст.) та яскравим засобом непрямої стилістичної номінації емотивності у групі лексико-семантичних стилістичних прийомів. За допомогою метафори відбувається перенесення назви з одного предмета чи явища дійсності на інший, на основі їх подібності або за контрастом. Водночас метафора ґрунтується на схожості предметів чи явищ в різних ракурсах. Вона виникає з порівняння чи зіставлення нового предмета з уже відомим і виділення їх загальних ознак. Щоб з'явилася метафора, слід знайти точки дотику двох предметів або явищ. Саме тому метафору вважають прихованим порівнянням, в якому відображаються як постійні, так і тимчасові, минулі, випадкові подібності предметів [13, с. 121].

Проаналізувавши метафоричні репрезентації емотивності в досліджуваному матеріалі, бачимо, що здебільшого головні персонажі уподібнюються до тварин (*a cat* «кіт», *a dog* «собака», *a lion* «лев», *a wolf* «вовк»), або їхні риси характеру чи зовнішності, чи навіть почуття уподібнюються до істот: *“No – not to thee! – not to an earthly physician!” cried Mr. Dimmesdale passionately and turning his wild eyes, full and bright and with a kind of fierceness of a savage lion, on*

Таблиця 1

**Лексико-семантичні стилістичні прийоми репрезентації емотивності
у творах авторів-чоловіків XIX та XXI століть**

Тип стилістичного прийому	Кількість	Частка (%)	Кількість	Частка (%)	Загальна кількість по типу	Загальна частка (%)
	XIX ст.		XXI ст.			
Метафори	98	45	75	36	173	41
Образні порівняння	67	31	72	35	139	33
Епітети	54	24	61	29	115	26
Всього	219	100	208	100	427	100

old Roger Chillingworth.' [16, с. 115]. Автор Натаніель Готорн у своєму романі «Багряна літера» передає емоцію «злості» метафорично, описуючи тон голосу (*cried Mr. Dimmesdale passionately «закричав містер Дімсдейл палко»*) та погляд священика Артура Дімсдейла (*turning his wild eyes, full and bright and with a kind of fierceness of a savage lion «повернувши свої дикі очі, переповнені та палаючі люттям несамовитого лева»*). «The Heavenly Father sent you!» answered Hester Prynne. But she said it» [16, с. 83]. В другому прикладі письменник описує емоцію «вагання», порівнюючи головну героїню Естер Прін з кішкою – *with a hesitation that did not escape the acuteness of the cat «з ваганням, яке примаманне кмітливості кішки»*.

Емоція «хвилювання» виражена метафорично у наступних ЕМК. *'Inside was a cushion, an ornate gold velvet cushion. It was the most beautiful thing she had seen for a good while, and she struggled with her tears'* [18, с. 223]. Мадам Макутсі з роману «У компанії веселих леді» Олександра Мак Кол Сміта «боролася зі слізьми» (*she struggled with her tears*), коли побачила такий милий подарунок. *'My voice trembled as I recalled the pains and the pride with which I had composed them'* [14, с. 110] – метафора «голос тремтів» також передає емоційний стан «хвилювання».

Ще один вид непрямої стилістичної номінації емотивності у творах авторів-чоловіків XIX та XXI століття – **образне порівняння** (139 репрезентацій, що становить 33%: 67 (31%) – XIX ст. та 72 (35%) – XXI ст.). Образні порівняльні конструкції апелюють до органів чуття та доповнюють колорит мови за допомогою пробудження уяви. Серед образних порівнянь є традиційні для певної мови, що відтворюють її національний колорит, художньо-символічне світобачення, та індивідуально-авторські, які репрезентують художні смаки майстрів слова [6, с. 43].

Залежно від складності асоціацій, покладених в основу образних порівняльних зворотів, їх поділяють на *неметафоричні* і *метафоричні* [15, с. 63]. В основі *неметафоричного* порівняння лежить проста асоціація, що ґрунтується на нескладних, прозорих ознаках: *'... he beheld the appearance of the old magistrate himself, with a lamp in his hand, a white nightcap on his head, and a long white gown enveloping his figure. He looked like a ghost, evoked unseasonably from the grave'* [16, с. 127] – головний персонаж Натаніеля Готорна порівнюється з привидом (*'like a ghost'*).

В основі *метафоричних* порівнянь лежать складні асоціації, які передбачають багатоступеневість розумових операцій [6, с. 174]. Таким порівнянням властива найвища абстрактність, оскільки в них встановлюється зв'язок між абстрактними поняттями: *'She accompanied this wild outbreak with piercing shrieks, which the woods reverberated on all sides; so that, alone as she was in her childish and unreasonable wrath, it seemed as if a hidden multitude were lending her their sympathy and encouragement'* [16, с. 179]. Автор у романі «Багряна літера» цілим порівняльним зворотом (*'as if a hidden multitude were lending her their sympathy and encouragement «наче прихована сила позичала їй підтримку та натхнення»*) передає емоційний стан «гніву» маленької дівчинки Перли.

Емоційність описаного художнього твору цілком залежить від того, наскільки словам письменника вдалося проникнути в суть зображуваного, розкрити в ньому нові, несподівані грані. Серед об'єктів порівнянь часто виступають люди, побутові речі, явища та предмети природи, абстрактні поняття та міфони́ми [6, с. 28]. *'For many years, though a vague report would now and then find its way across the sea – like a shapeless piece of driftwood tossed ashore, with the initials of a name upon it – yet no tidings of them unquestionably authentic were received'* [16, с. 222]. Головна героїня Естер Прінн порівнюється з «безформною колодою, прибитою до берега морем» (*'a shapeless piece of driftwood tossed ashore'*). Таким порівняльним зворотом автор Натаніель Готорн образно передає емоцію «самотності», вплітаючи в мовну тканину тексту емоційний стан персонажа.

Епітет як один з видів непрямої стилістичної номінації емотивності тексту поетично та образно описує предмет, подію чи ситуацію, що допомагає виразити їхню сутність, дає їм емоційну характеристику [13, с. 149]. Цей тип лексико-семантичних стилістичних прийомів є найменш кількісним в даному дослідженні емотивності у творах авторів-чоловіків XIX та XXI – лише 115 (26%) прикладів епітетів, що включають 54% в XIX ст. та 62% в XXI ст. Епітетами можуть бути як іменники, прикметники та прислівники. Наприклад, в ЕМК *'Dr Grief had seen him. 'You will be polite to the assistant director!' he snapped. He hadn't raised his voice but the words came out acid'* [17, с. 142] – епітет, виражений прикметником, *acid* «їдкий» передає негативну емоцію «злості».

Позитивні емоції теж можуть виражатися епітетами, наприклад, емоція «щастя»: *'Her only real comfort was when the child lay in the placidity of sleep. Then she was sure of her, and tasted hours of **quiet, sad, delicious happiness**; until – perhaps with that perverse expression glimmering from beneath her opening lids – little Pearl awoke!*' [16, с. 78]. В наступному ЕМК невербальний прояв емоції «радість» сміх означається епітетами *clear* «чистий» та *wild* «дикий»: *'Before Roger Chillingworth could answer, they heard the **clear, wild** laughter of a young child's voice proceeding from the adjacent burial ground'* [16, с. 113].

Іноді для посилення тону емоції вживається епітет *burning* «палаючий»: *'That unsunned snow in the matron's bosom, and the **burning shame** on Hester Prynne's – what had the two in common?'* [16, с. 74]. *'In a moment, however, wisely judging that one token of her shame would but poorly serve to hide another, she took the baby on her arm, and, with a **burning blush**, and yet a haughty smile, and a glance that would not be abashed, looked around at her townspeople and neighbours'* [6, с. 45].

Прислівниковий епітет *sharply* «гостро (різко)» описує емоцію «злості», з якою персонаж роману «В компанії веселих леді» Мадам Рамотсве глянула на місіс Мофат: *'Mma Ramotswe had been looking at Mrs Moffat as she spoke, but when her friend said 'tell him you're married', she looked away sharply and Mrs Moffat hesitated'* [18, с. 142].

Комунікативна стратегія непрямої стилістичної номінації емотивності спрямована на зближення з адресатом тексту, якої досягають різними стилістичними засобами, прагненням донести адресатові свою ідею та бачення проблеми, що загострює увагу, сприяє реалізації емотивної функції дискурсу.

Ідеологія англійської літератури XIX ст. спирається на культ індивідуалізму, на підкреслену, загострену увагу до людської особистості, до психологічних проблем її внутрішнього «Я». Особистість творів даного періоду – людина розвивається й усвідомлює себе в конфлікті і з Богом, і з суспільством, і з самою собою. Її душа зазвичай роздвоєна між світом реальності і світом мрій, а її доля найчастіше трагічна. Розумом, вважали вони, не можна збагнути внутрішню природу людини. Цього можна досягти лише через почуття. Пріоритет почуттів, почуттєвої сфери перед розумом часто можна спо-

стерігати у сюжетах та характерах героїв, що своєю чергою відбивається на лексико-семантичних засобах, які зображують такий настрій. Бачимо превалювання метафори у відтворенні емотивно-маркованих контекстів.

Найголовнішою ознакою англійської літератури XXI ст. є її гіперрецептивність – яскраво виражена схильність до рецепції будь-яких фактів із культурно-історичного дискурсу всього людства; передовсім і найактивніше – із творів світової літератури, різних елементів їхньої форми і змісту: сюжетів, мотивів, образів, концепцій, жанрів, сцен, цитат, міфів. Образні порівняння та епітети переводять класичні морально-етичні цінності в ігрову площину, яка творить нову реальність. Ліричні герої завжди знаходяться у пошуках граней між істинною мораллю та викривленими деморалізованими цінностями.

Висновки та пропозиції. Вище наведені приклади лексико-семантичних стилістичних прийомів репрезентації емотивності у творах авторів-чоловіків XIX та XXI століть, а саме метафори, образні порівняння та епітети, передають в емотивно-маркованих контекстах як позитивні («щастя», «радість», «сподівання» тощо), так і негативні емоції («злість», «гнів», «сором» тощо) персонажів і тим самим надають емотивного тону ідіостилію авторів-чоловіків відповідних епох. Дослідження засобів вербалізації емотивних концептів в діяхронічному аспекті допомагає простежити їхній розвиток, виявити особливості відображення того чи іншого періоду літератури на різних рівнях – лексичному, граматичному, семантичному, а також прослідкувати еволюцію когнітивно-ментального складника вираження психолінгвістичного поняття «емоція». Перспективним можна вважати гендерне дослідження лексико-семантичних стилістичних прийомів емотивності у творах англійських авторів XIX і XXI ст.

Список використаної літератури:

1. Азнаурова Э.С. Стилистический аспект номинации словом как единицей речи. Москва, 1977. С. 86-128.
2. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка : учебное пособие. Москва, 2014. 376 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва, 2001. 416 с.
4. Берлизон С. Б. Пособие по письменной практике. Ленинград, 1976. 208 с.

5. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: дис. на здобуття науку ступеня д-ра філол.наук : 10.02.04. Київ, 2003. 463 с.
6. Борисов О. О. Мовні засоби вираження емоційного концепту страх : лінгвокогнітивний аспект. Донецьк, 2005. 262 с.
7. Вафеев, Р. А. К определению категории «оценочности» и «экспрессивности» при сопоставлении языков. Тюмень, 2010. С. 178–179.
8. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание [пер. с англ.]. Москва, 1996. 411 с.
9. Галкина-Федорук, Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке. Москва, 1958. С. 107.
10. Городникова М. Д. Лексикология современного немецкого языка. Москва, 1967. 167 с.
11. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі: [монографія]. Харків, 2004. 292 с.
12. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Минск, 2004. 256 с
13. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж. 1987, 191с.
14. Conan Doyle A. The Hound of Baskerville. London : Harper Press. 2010. 182p.
15. Jacobson E. Language and emotions // Pragmalinguistics. The Hague, 1979. 342p.
16. Hawthorne N. The Scarlet Letter. London, 1996. 224 p.
17. Horowitz A. Point Blanc. London, 2005. 281 p.
18. McCall Smith A. In the Company of Cheerful Ladies. London, 2007. 264 p.

Цынтар Н. В. Специфика использования косвенной стилистической номинации для вербализации эмотивности в англоязычном художественном тексте

В статье предпринята попытка анализа лексико-семантических стилистических приемов, которые номинируют категорию эмотивности в произведениях английских авторов-мужчин XIX и XXI веков. Выделены и описаны три группы стилистических приемов: метафоры, образные сравнения и эпитеты.

Ключевые слова: лексико-семантические стилистические приемы, эмотивность, эмоции, метафора, образное сравнение, эпитет.

Tsyntar N. The specifics of using indirect stylistic nomination for verbalization of emotiveness in the English literary texts

The article deals with the analysis of the lexico-semantic stylistic means that nominate the category of the emotiveness in the prose texts of the male authors of XIX and XXI centuries. Three groups of stylistic means have been defined and characterized: metaphors, figurative comparisons and epithets.

Key words: lexico-semantic stylistic means, emotiveness, emotions, metaphor, figurative comparison, epithet.

С. Я. Шульга

здобувач кафедри загального та германського мовознавства
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

СПЕЦИФІКА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Стаття є спробою описати ключові духовні цінності у паремійному фонді української та англійської мов із застосуванням опозиційного структурування паремій. Здійснено семантичний та кількісний аналіз семи опозиційних паремійних груп: «добро – зло», «бог – чорт», «правда – брехня», «щастя – біда», «дружба – ворожнеча», «воля, свобода – неволя», «любов – ненависть». Встановлено спільні та відмінні риси їх функціонування у зіставляваних паремійних фондах.

Ключові слова: культурний код, духовна цінність, паремія, опозиція, паремійний фонд, продуктивність.

Постановка проблеми. Впродовж життя людина свідомо інтерпретує людську діяльність, спостерігає й засвоює власним досвідом різноманітні форми поведінки, а відтак, спираючись на значущість окремих реалій, вибудовує власний духовно-моральний світ, де інструментом оцінювання дійсності стає ієрархія цінностей. У соціальній філософії поняття цінності інтерпретується, по-перше, як вітальні потреби індивідів, а по-друге, як абсолюти, найвищий вимір духовності та життєвий орієнтир [5, с. 132]. Духовні потреби сприяють раціональнішій організації суспільства, структуризації дійсності крізь призму універсальних категорій добра і зла, а також беруть участь в удосконаленні норм та принципів життєдіяльності соціуму.

Мовознавці поділяють думку, що одним із засобів збереження духовного надбання народу за допомогою мови є її паремійний фонд [7; 15; 11; 17]. Водночас самі паремії розглядаються як мікротексти, що зберігають та передають із покоління в покоління інформацію про духовну діяльність і культуру того чи іншого етносу [24, с. 215; 21, с. 27].

Мета статті. Актуальність розвідки продиктована необхідністю зіставно-типологічного аналізу репрезентації культурних етнокодів на матеріалі паремій. Мета статті полягає у дослідженні вербального втілення духовного коду в паремійному фонді української та англійської мов із застосуванням опозиційного структурування фактажу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Залучення культурної спадщини до інтерпрета-

ції паремійного фонду, зокрема знаків духовного світу етносу, спонукає лінгвістів до введення в обіг поняття «культурний код» (Д.Б. Гудков, М.Л. Ковшова, В.В. Красних, О.О. Селіванова, Л.В. Савченко та інші) [6; 14; 22; 21]. Ключовою характеристикою цих кодів є їх універсальність, що дозволяє розглядати людину як центр всесвіту у співвіднесенні з навколишньою дійсністю, внутрішнім світом і фізичним простором [21, с. 69]. Такі коди допомагають інтерпретувати паремію чи будь-яку іншу фразеологічну одиницю, розшифровуючи її лінгвокультурну та етнокультурну інформацію [21, с. 63].

Серед різноманіття класифікацій культурних кодів (соматичний, часовий, просторовий, предметний, біоморфний, релігійний, акціональний тощо) вирізняється духовний код, що охоплює духовно-культурні цінності, моральні пріоритети та еталони людського буття, поведінки й діяльності [13, с. 308]. У статті використано опозиційний аналіз щодо вербалізації духовних цінностей у паремійних фондах української та англійської мов. На думку З.Г. Коцюби, «опозиційний підхід до аналізу паремій є одним із найадекватніших способів пошуку універсального в різномовному proverbialному просторі» [11, с. 211–212].

Виклад основного матеріалу. Ізоморфізм паремійних систем української та англійської мов простежується у функціонуванні ключових опозиційних пар на кшталт «добро – зло», «бог – чорт», «правда – брехня», «щастя – біда», «дружба – ворожнеча». Контрастна розбіжність в ієрархії цінностей досліджуваних паремій

зумовлена кількісним показником у таких категоріях, як «воля, свобода – неволя» (продуктивна щодо української мови), а також «любов – ненависть» (продуктивна щодо англійської мови) (див. рис. 1).

Опозиція «добро – зло» передає ключові ознаки світосприйняття людиною. У картині світу така опозиція має універсальний характер, здатна до експліцитної та імпліцитної реалізації, може застосовуватися щодо більшості вербалізованих концептів у царині паремійного корпусу, а також сприяє міжкультурному порозумінню [12, с. 24]. У побутовій свідомості як українців, так і англійців «добро» вербалізується через паремії на позначення характеру людини, манер її поведінки, інтелектуального розвитку, матеріального статку тощо, наприклад: укр.: *Добра людина в добрі проживе століття; Добре слово людині – що дощ у посуху; Доброта без розуму пуста; За добру людину сто рук; Краса до вечора, а доброта навки* // англ.: *Kindness brings happiness; One kindness is the price of another; Kind words are worth much and they cost little; To speak kindly does not hurt the tongue.*

Продуктивнішими в обох мовах є паремії з лексичними одиницями «зло, злий» (84 п. о. української мови / 56 п. о. англійської мови). Спільними концептуальними їх ознаками є сприйняття «зла» як основної характеристики

відносин у суспільстві, як явища, що проймає будь-яку сферу людської діяльності. Водночас паремії не лише описують «зло» як невіддільний компонент філософії життя, але й реалізують семантичне навантаження поради чи застереження, диктують певні принципи поведінки з метою уберегти, попередити чи проінформувати особу щодо ймовірної загрози від «зла», наприклад: укр.: *Злий чоловік в очі лестить, а за очі хулить; Як душа чорна, так і милом не змиєш; Зло тихо лежати не може; Зла людина зліша вовка; Злого любити – себе губити; Розумний від зла біжить, а дурний його доганяє* // англ.: *Evil doers are evil dreads; Money is the root of all evil; See no evil, hear no evil, speak no evil; Avoid evil and it will avoid you; Some evils are cured by contempt.*

Паремійна опозиція «добро – зло» чітко не розмежовує ці два поняття, а навпаки, розглядає їх як взаємопов'язані, акцентуючи увагу на тому, що подекуди одне явище є причиною іншого та навпаки. Простежено, що категорія «зло» набуває таких ознак, як «повчальне», «несподіване», «неминуче», «низькоінтелектуальне», «позбавлене благородності», «невартісне» тощо. Розглянемо приклади: укр.: *Добра людина плаче від радості, а зла – від заздрощів; Добрий пес краще злої людини; Доброго шануй, а злого не шкодуй; Роблячи зло, на добро не сподівайся; Добре дов-*

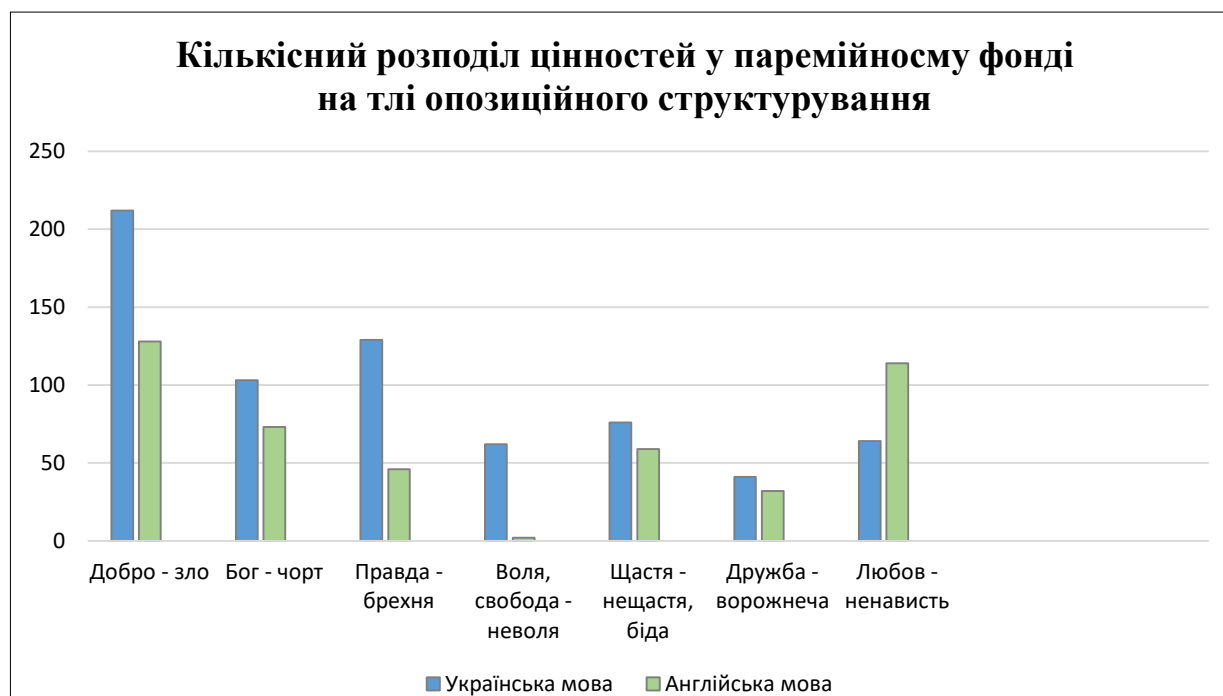

Рис. 1

го пам'ятається, а **зле** ще довше; Від **лиха** до **добра** не далека дорога; **Добру** не стерпиш, а **біді** мусиш; **Добро** пушить, як **лихо** сушить; // англ.: *He knows best what is **good** that has endured **evil**; **Evil** communications corrupt **good** manners; Never do **evil** that **good** may come of it; No man better knows what **good** is than he who has endured **evil**; Many a **good** cow has an **evil** calf; A **good** lawyer, an **evil** neighbor; Act of **kindness** may soon be forgotten, but the memory of an **offence** remains.*

В українській мові вирізняються ступенем продуктивності паремії на позначення опису особистості за її характером та поведінкою згідно з опозицією «добрий – злий». Якщо в англійській мові лише в окремих випадках реалізується інформація про людську натуру (12 паремійних одиниць, наприклад: англ.: *A **good** man in an **evil** society seems the greatest villain of all; **Evil** people do not understand justice; **Evil** people run even though no one is chasing them, but **good** people are as brave as a lion*), то в українській мові налічуємо 54 паремійні одиниці із ознакою «добрий» і, відповідно, 46 паремійних одиниць із основою «злий». Такі паремії української мови розподіляються на семантичні групи: 1) 'поведінка людини, взаємовідносини у соціумі': укр.: *Добрий чоловік – надійніше кам'яного мосту; Доброго тримайся, а від злого вдалися; Доброму гостю господар радий; Роби добро всюди похвалять тебе люди; Доброго корчма не зіпсує, а лихого і церква не поправить*; 2) 'соціальна характеристика людини': укр.: *Добрі діти на ноги поставлять, а лихі і з ніг звалять; Доброму й добра пам'ять; З добрим поживеш – добро переймеш, а з лихим зійдеши – того наберешся; Злий чоловік, як вугілля: якщо не палить, то чорнить*; 3) 'характер і темперамент людини': укр.: *Добрій людині весь світ – свій будинок, злomu і своя хата чужа; Для такого характеру і сатана не лякало; Злий не вірить, що є добрі люди; Май добру натуру, не приймеш кару на шуру; Серце з перцем, а душа з часником*.

На противагу англійській мові, із категорією «добра» в українській мові пов'язана низка паремій, по-перше, із семантичною вказівкою на побут й діяльність людини: укр.: *Добра то річ, що є в хаті піч; Добре тому в дорозі, хто сидить на возі*; по-друге, з іронією, насмішкою над соціальним статусом, матеріальним рівнем життя: укр.: *Добре гудіти, коли є в чім шуміти; Добре дядькові, та й Бога забув; Добре їсти*

й пити, а нічого не робити; Добрий пан, взяв у сиріт хліб, та й кинув псам.

Звернення до духовних еталонів у паремійному фонді будь-якої мови неможливе без урахування опозиції «бог – чорт», що також мотивована й зумовлена універсальними чинниками, а саме «бог = добро; чорт = зло». Однаково зображено ситуації, а) коли людина має благородні наміри, але зрештою виходить на шкоду, наприклад: укр.: *Богові приготував, а чорт узав* // англ.: *God sends meat and the devil sends cook*, і б) коли йдеться про особливості людського характеру, а саме таких рис, як дволикість та користолюбство, наприклад: укр.: *І Богові свічку, і чортові – огарок* // англ.: *He that serves god for money will serve the devil for better wages*. В українській мові вирізняються паремії, де опозиційні поняття «бог» і «чорт» усвідомлюються як такі, що конкурують щодо діяльності та світобачення людини, наприклад: укр.: *Чим чорт не шутить, коли Бог спить; Як Бог відкажеться, то й чорт брат; Послав Бог роботу, та забрав чорт охоту*.

У паремійному фонді української та англійської мов, з одного боку, домінують позиція, де бог розуміється як всемогутній, такий, що власною волею впливає на життя особистості, наприклад: укр.: *Бог дасть долю і в чистім полі; Бог знає, чим чоловіка карати має; Бог має драбину – угору і в долину; Без Божої волі і волос з голови не впаде; Кого Бог засмутить, того і потішить*; // англ.: *Man proposes and god disposes; Mills of god grind slowly but sure; God gives his anger by weight, but his pity without measure; whom the gods love die young; Whom god would ruin, he first deprives of reason*. А з іншого боку, не заперечується факт, що благополуччя й добробут людини частково залежить і від неї самої, наприклад: укр.: *Береженого бог береже, а козака шабля; Боже, поможи, а ти, небоже, не лежи*; // *God (heaven, the Lord) helps those who help themselves; God defend (deliver) me from my friends, from my enemies I can (will) defend myself*.

В українському та англійському суспільствах категорія «бог» співвідноситься й ототожнюється з ознаками «сила», «справедливість», «неминучість» та «могутність», наприклад: укр.: *Як Бог допустить, то й суха верба розпустить; Що від Бога суджене, те від людей нерозлучне; Бог має більше, ніж роздає* // англ.: *The nest of the blind bird is made by god; The charitable give out the door and god puts it*

at the window; God gives the milk but not the pail. Такі подібності у паремійних фондах можна пояснити християнським спрямуванням життя етносів, носіїв досліджуваних мов.

Водночас у паремійному фонді зіставляваних мов поняття «чорт» асоціюється з «оманливістю», «зрадливістю» й «підступністю», наприклад: укр.: *Чорт тільки те й робить, що людей у спокусу вводить; Не піддавайся чорту, то й влади над тобою не матиме; Душею кривить – чортові служить* // англ.: *The devil can cite scripture for his purpose; The devil lurks behind the cross; Devil may get in by the keyhole, but the door won't let him out.* В українській мові чорт співвідноситься також із багатством, а в англійській мові – із бідністю, що подекуди змушує людину йти на злочин. Для прикладу: укр.: *Чорт у багатого живе, йому на дудку грає* // англ.: *The devil dances in empty pockets.* Якщо у свідомості українського народу домінувальними є риси зневаги, потворності, презирства щодо чорта, то англословному населенню властива асоціація чорта з людською ледачістю, наприклад: укр.: *Чорта куди не поверне – все він чортом буде; Чорта хоч і зануздай, а все ж він чортом буде; Він гарний чоловік, тільки на чорта схожий*; // англ.: *An idle brain is the devil's workshop; He that labours is tempted by one devil, he that is idle is tempted by a thousand.*

Водночас в українських пареміях образ чорта уособлює болотяну істоту, якій, відповідно, приписано низку характерних ознак, а саме: «бруд», «неприємний запах і забарвлення», «захащеність», «бездоглядність», «запущеність», «занедбаність» тощо, наприклад: укр.: *Було б болото, а чорти будуть; У лісі не без звіра, в болоті не без чорта; Чорт живе в болоті, а завжди сухим ходить; Що болото, то і чорт; Гнилого болота і чорт не боїться.* На противагу, в англословному паремійному фонді чорта репрезентують як істоту, що наділена характером і темпераментом, а також може вдаватися до різного типу поведінки, наприклад: англ.: *The devil is good to his own; The devil is good when he is pleased; The devil sometimes speaks the truth.*

Опозиція «правда – брехня» репрезентує правду як єдине у своєму роді поняття, що домінує над брехнею і є її альтернативою, наприклад: укр.: *Брехень багато, а правда одна; Правдою весь світ зійдеш, а неправдою ані до порога* // англ.: *Better speak truth rudely than lie covertly; Those who live on lies choke on the truth.*

У досліджуваних паремійних фондах правда вербалізується не як типова риса характеру, а радше як самобутня субстанція, як еталон людського життя, наприклад: укр.: *Правда у воді не тоне, а у вогні не горить; Правда розмислу не потребує; Все минеться, одна правда зостанеться* // англ.: *Galled horde will not endure the comb; Truth needs not the ornament of many words; Truth fears no trial.* Водночас брехня зображена за зразком людської поведінки, її способу життя та характеру, наприклад: укр.: *Два брехуни одної правди не скажуть; Скільки ніг у гадюки, стільки правди у брехуна; У брехуна язик до вух дістає; Брехні слухають, а брехунів б'ють* // англ.: *Liar is not believed when he speaks truth; Liars have need of good memories; A great talker is a great liar.*

Наближеною за продуктивністю є також опозиція «дружба – ворожнеча». Українські та англійські паремії уподібнюються щодо репрезентації поняття «друг», а саме: а) акцентується увага на його необхідності й значущості в житті кожної людини, наприклад: укр.: *Чоловік без друга, що їжа без солі; Вірний приятель – то найбільший скарб* // англ.: *A father is treasure, a brother is a comfort, but a friend is both; Between friends all is common;* б) у формі поради описуються особливості взаємовідносин між друзями, наприклад: укр.: *Над товаришем не смійся, бо над собою заплачеш; З добрим дружись, а лихих стережись; Нових друзів май, а старих не забувай* // англ.: *Live with your friend as if he might become your enemy; Lend your money and lose your friend; It's good to have some friends both in heaven and hell; A friend in court is better than a penny in purse;* в) окреслено риси характеру та манери поведінки приятелів, як позитивні, так і негативні, наприклад: укр.: *Улесливий друг (приятель) схожий на кішку: спереду ласкає, а ззаду кусає; Старий вірний друг – краще нових двох; Не той друг, що лащить, а той, що печалиться; Дурний друг – недруг; Друга за гроші не купиш* // англ.: *A friend to all is a friend to none; Treacherous friend is the most dangerous enemy; Friend are thieves of time; Friends are like centipedes, they have many legs when work needs to be done.*

Проте в українській мові вирізняється ряд паремій, де дружба розуміється як явище колективної поведінки. У свідомості українського народу побутує думка, що згуртованість – це одна із заporук успіху та результативності людської діяльності. Розглянемо приклади: укр.:

Один дуб у полі – не ліс; Дружні сороки і орла заклують; Гуртом можна і море загатити; З громади по латці – голому свита.

Згідно з кількісними показниками паремійна опозиція «щастя – нещастя, біда» репрезентована в обох мовах відносно однаково. Однак розуміння цих категорій дещо різняться. В українській мові щастя розуміють як стан, що швидко минає, до якого прагнуть і який не підвладний людині, наприклад: *Справжнє щастя завжди попереду; Щастя на швидкому коневі їздить; Щастя, як пташка: де захотіло, там і сіло.* Домінувальним є не розмежування, а навпаки, сприйняття щастя, нещастя й біди (горя) як взаємопов'язаних та взаємодоповнювальних складників людської життєдіяльності, наприклад: укр.: *Із щастя та горя скувалася доля; Щастя й нещастя на однім коні їздять; Хто горя не бачив, той і щастя не знає; Щастя – нещастя, як день та ніч; Щастя пушить, а горе крючить.* В англійському паремійному фонді щастя витлумачується, з одного боку, на тлі характеру людини, її інтелектуальності, а з іншого – як абстрактне явище, закладене долею щодо людського життя, наприклад: англ.: *Kindness brings happiness; All happiness is in the mind; Happy is the country which has no history; Fortune knocks once at least at every man's gate; Fortune is easily found, but hard to be kept.* Рівнозначним в обох зіставляваних мовах є бачення поняття біди, а саме вирізняється її повчальна функція, наприклад: укр.: *У біді чоловік умудряється; Біда (горе) гострить розум; Біда вимучить, біда й виучить* // англ.: *Adversity is a good discipline; The wind in a man's face makes him wise.*

Незначною продуктивністю, на відміну від англійської мови, в українському паремійному фонді вирізняється опозиція «любов – ненависть». Любов, кохання описуються як почуття, котрим притаманні як негативні, так і позитивні ознаки, наприклад: укр.: *Любов сліпа – доведе до біди і попа; Любов не пожежа – займеться – не потушиш; Старої любові й іржа не їсть; Любов любить одного; Кохання починається з очей; Кохання молодого – весняний лід; Життя без кохання – як ріка без води* // англ.: *Love is the mother of love; Love is never without jealousy; Love should not be all on one side; Love lives in cottages as well as in courts; Love will creep where it may not go; The course of true love never did run smooth.* Щодо репрезентативності паремій на позначення ненависті, то вони вияви-

лись, по-перше, непродуктивним в обох досліджуваних мовах, а по-друге, зберігають подібне сприйняття такого емоційного стану людини, наприклад: укр.: *Ненависть – це виворіт любові; Від кохання до ненависті – один крок; Сліпа ненависть – поганий поради́ник* // англ.: *Haters gonna hate; It is better to have loved and lost, than to have hated and won.* Продуктивнішими в українській мові виявилися паремії, що зберігають інформацію про шлюб і сімейні відносини (59 п. о.). Водночас в англійській мові така вибірка є нерепрезентативною (зафіксовано лише 7 п. о.). Якщо українські паремії здебільшого демонструють осмислення одруження із негативних позицій, то паремії англійської мови опосередковані загальними уявленнями про сімейні відносини, зокрема шлюб, наприклад: укр.: *Вінець – дівоцтву кінець; Шлюб – могила любові; Доки не поберуться – любляться, а як поберуться – судяться; На день весілля, довіку клопоту* // англ.: *Marriage makes or mars a man; Marriage goes by contrast; Marriage halves our griefs, doubles our joys, and quadruples our expenses; A mother's love never ages.*

Історичні факти і події, політичне й економічне життя, фольклорна та літературна спадщина про прагнення українського народу до свободи сприяли високій продуктивності паремій типу «воля, свобода – неволя». В обох зіставляваних паремійних фондах людська свобода осмислюється як визначальна життєва цінність, а перебування в неволі оцінюється негативно, наприклад: укр.: *Життя не має ціни, а воля дорожча за життя* // англ.: *No man loves his fetters, be they made of gold.*

Українське народне уявлення волі, по-перше, асоційовано з такими історичними фактами, як панщина, кріпацтво, а по-друге, із національно-визвольною боротьбою українського народу. Волелюбність українців та перманентне прагнення до волі метафорично переосмислено й за допомогою образу козака. До прикладу: укр.: *Ну чужому полі не матимеш волі; Наймит не по своїй волі служить; Ні хліба, ні солі, і сам бурлак у неволі; Козача потилиця панам ляхам не хилиться; Степ та воля – козацька доля; Що буде, те й буде, а козак панщини робить не буде.*

Висновки і пропозиції. Отже, шляхом дослідження особливості вербалізації духовного етнокоду на тлі опозиційного структурування цінностей у паремійних фондах української та англійської мов встановлено,

що суспільне усвідомлення правди, брехні, щастя, біди, дружби, ворожнечі тощо варто вважати ізоморфним. Незначні відмінності у пареміях у кожній із зіставляваних мов продиктовано історичним минулим та сьогоденням, розвитком та становленням суспільства в цілому. Вияв й зображення ставлення до духовних цінностей у мові за допомогою паремій сприяє глибшому пізнанню свідомості її носіїв. Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому зіставленні й аналізі паремійних фондів різних мов.

Список використаної літератури:

1. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. Москва, 1988. 253 с.
2. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник. Київ, 2005. 1056 с.
3. Василенко О.М. Лінгвокультурні концепти «воля / свобода» (liberty / freedom). Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Філософські науки. Вип. 104. 2016. С. 116–119.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва, 1997. 411 с.
5. Горак Г.І. Філософія : курс лекцій. Київ, 1998. 273 с.
6. Гудков Д.Б., Ковшова Д.Б. Телесный код русской культуры. Москва, 2007. 288 с.
7. Дуденко О.В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Умань, 2002.
8. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: коды культуры. Москва, 2012. 453 с.
9. Кононенко В.І. Мова і народна культура. Мовознавство. 2001. № 3. С. 62–69.
10. Кононенко В.І. Мова. Культура. Стил. Київ – Івано-Франківськ, 2002. 459 с.
11. Коцюба З.Г. Опозиційне структурування дійсності як основа побудови концептуальних взаємозв'язків у паремійних фондах мов. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Вип. 3. 2009. С. 209–213.
12. Коцюба З.Г. Універсальне і національне в паремійних фондах мов європейського ареалу (лінгвокультурологічний аспект): автореф. дис. ... док. філол. наук. Київ, 2010. 35 с.
13. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва, 2003. 375 с.
14. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология. Москва, 2002. 284 с.
15. Осіпова Т.Ф. Параметри вербальної і невербальної комунікації в українських пареміях: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2010. 20 с.
16. П'ять тисяч прислів'їв та приказок. Тернопіль, 2013. 224 с.
17. Пирогов В.Л. Принципи логіко-семіотичного моделювання у паремійних фондах різносистемних мов (японська, англійська, українська, російська). Східний світ. № 1. 2008. С. 144–151.
18. Приказка. URL: <http://prikazka.pp.ua>.
19. Прислів'я, прикмети та повір'я українського народу. 2-ге вид., виправ. та доп. Харків, 2011. 128 с.
20. Савченко Л.В. Експлікація сакральних мікротекстів клятви у векторі фразеології через бінарну опозицію правда / неправда. Семантика мови і тексту: матеріали XI міжнар. наук. конф. (Івано-Франківськ, 26–28 вер. 2012). Івано-Франківськ, 2012. С. 534–537.
21. Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. Сімферополь, 2013. 600 с.
22. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ; Черкаси, 2004. 276 с.
23. Селіванова О.О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості (на матеріалі українських паремій). Мовознавство. 2005. № 1. С. 26–34.
24. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва, 1996. 288 с.
25. Arsenteva E. Phraseology in Multilingual Society. Cambridge, 2014. 404 p.
26. Krebs D. The Origins of Morality: An Evolutionary Account. Oxford, 2011. 320 p.
27. Special Dictionary. URL: http://www.special-dictionary.com/proverbs/source/e/english_proverb/
28. The Oxford Dictionary of Proverbs URL: <http://www.oxfordreference.com>.
29. Turiel E. The Culture of Morality: Social Development, Context, and Conflict. Cambridge, 2002. 20 p.

Шульга С. Я. Специфика репрезентации духовных ценностей в украинских и английских паремиях

Статья является попыткой описать ключевые духовные ценности в паремиологическом фонде украинского и английского языков с применением оппозиционного структурирования паремий. Осуществлен семантический и количественный анализ семи оппозиционных паремиологических групп: «добро – зло», «бог – черт», «правда – ложь», «счастье – беда», «дружба – вражда», «воля, свобода – неволя», «любовь – ненависть». Выявлены общие и отличительные черты их функционирования в сопоставляемых паремиологических фондах.

Ключевые слова: культурный код, духовная ценность, паремия, оппозиция, паремиологический фонд, продуктивность.

Shulha S. Specifics of representation of moral values in Ukrainian and English paroemias

The article is an attempt to describe the key moral values of the paremiological fund in Ukrainian and English, using oppositional structuring of proverbs. The semantic and quantitative analysis of seven oppositional groups has been carried out: “kindness – evil”, “god – devil”, “truth – lie”, “happiness – misfortune”, “friendship – hostility”, “freedom – slavery”, “love – hate”. The common and distinctive features of their functioning have been established in both comparable paremiological funds.

Key words: cultural code, moral value, paroemia, opposition, paremiological fund, productivity.